

ปรมัตถโชติกะ
ปริจเฉทที่ ๓ และปริจเฉทที่ ๗
หลักสูตรจุฬามิตรมิกะโท
รจนาโดย พระสิทธิธรรมโชติกะ
อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
จัดพิมพ์โดย มุณิธิสัทธรรมโชติกะ

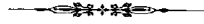

ปรมาตมโชติกะ

ปริจเฉทที่ ๓ และ ปริจเฉทที่ ๗

หลักสูตรรฐพอาภิศรรมิกะโท

รจนาคโดย พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ

อภิศรรมิโชติกะวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

โดย มูลนิธิสืบทอดวัฒนธรรม

จัดพิมพ์ครั้งที่ ๗ จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม

๑๕ ตุลาคม ๒๕๕๐

ประมวลโชติกะ ปริงเฉทที่ ๓ และปริงเฉทที่ ๗

หลักสูตรจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จัดพิมพ์โดย มูลนิธิสัทธรรมโชติกะ

พิมพ์ครั้งที่ : ๗

จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม

๑๕ ตุลาคม ๒๕๕๐

.....

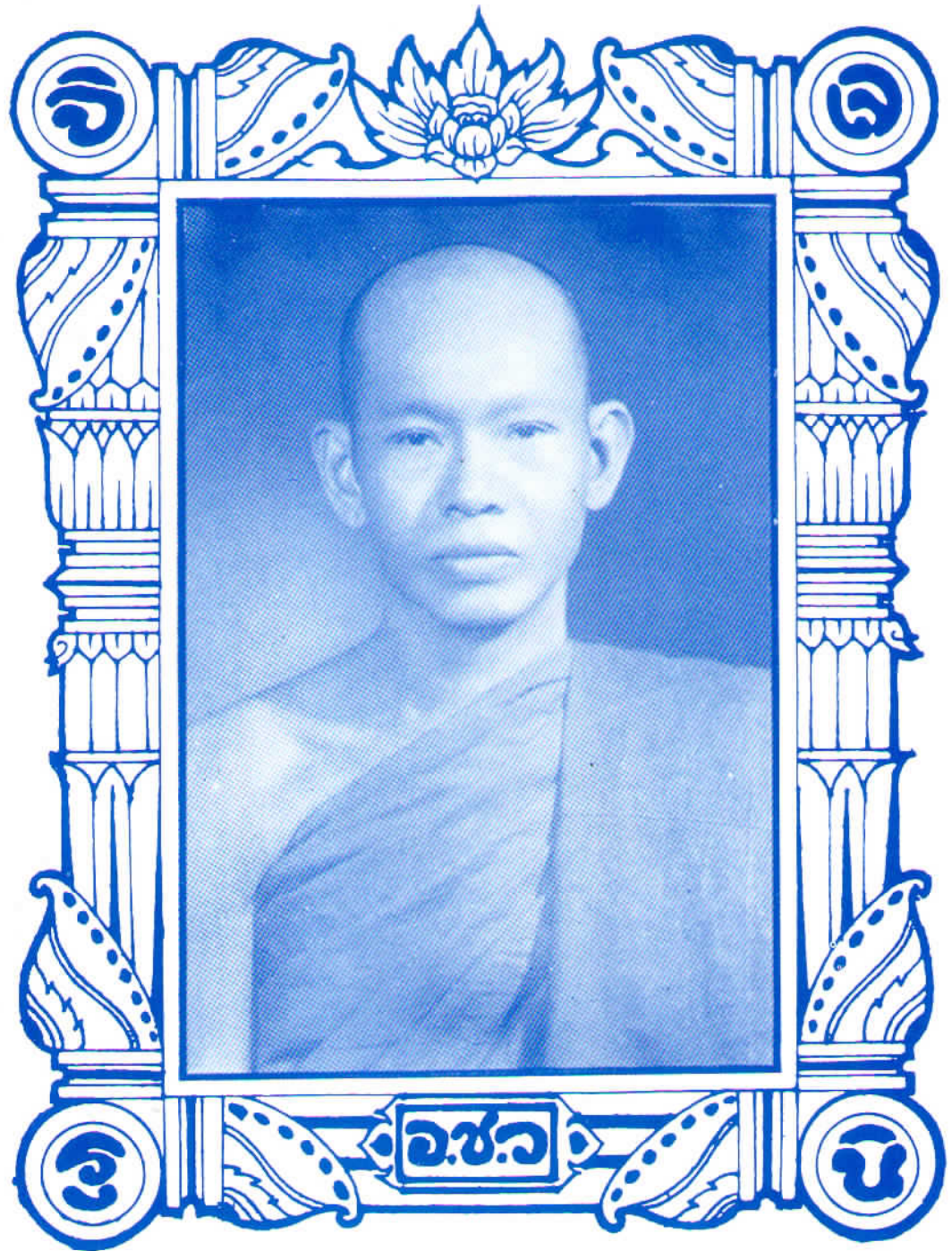
พิมพ์ที่ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทิพย์วิสุทธิ

เลขที่ ๒๕๐/๑๓๐-๑๓๑ ถนนเจริญสุขุมวงศ์ ซอยโรงพยาบาลศรีวิชัย ใกล้สามแยกไฟฉาย

แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กทม. ๑๐๗๐๐

โทร. ๐๒-๔๑๒๗๗๐๗, ๐๒-๔๑๒๗๗๐๘, ๐๒-๔๑๒๗๖๑๕ โทรสาร. ๐-๒๔๑๒๗๗๑๐

นายวิสุทธิ อัมไพรวรรณ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๕๐

พระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ อัมมาจริยะ
พระบูรพาจารย์ แห่งอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ผู้ริเริ่มก่อตั้งมูลนิธิสัทธัมมโชติกะ

คำนำ

หนังสือหลักสูตรจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเล่มนี้ เป็นหลักสูตรในการศึกษาพระอภิธรรม
ชั้นที่ ๒ ในจำนวนหลักสูตร ๕ ชั้น ความสมบูรณ์ของหนังสือเล่มนี้ อาตมภาพรับรอง
ว่าเป็นประโยชน์มากต่อการใช้เป็นคู่มือ สำหรับนักศึกษาและครูผู้สอนทั้งคฤหัสถ์
และบรรพชิตไปตลอดกาลนาน เช่นเดียวกันกับหลักสูตรจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่อาตม-
ภาพได้เรียบเรียงไปแล้ว สำหรับเนื้อความที่ลึกซึ้งเกี่ยวกับการวินิจฉัย ได้แย้งข้ออุปมา
อุปมัยนั้น ไม่ได้นำมาแสดงไว้ในหลักสูตรชั้นนักศึกษานี้ เพราะยังไม่เป็นการเหมาะสม
แก่กำลังการศึกษา กำลังความคิดพิจารณาของนักศึกษาชั้นนี้ ถ้าหากจะนำเนื้อความที่
ยากลึกซึ้งเกินกำลังของนักศึกษามาแทรกแซงลงไปหลักสูตรชั้นนี้แล้ว ก็จะทำให้
เกิดประโยชน์น้อยลงไปกว่าที่ควรจะได้ อุปมาเหมือนหนึ่ง คนที่จะเจาะหู ในตอนแรก
ต้องใช้เข็มเล็ก ๆ เจาะให้เป็นรูเสียก่อน แล้วจึงเอาห่วงทองสอดใส่ไว้ เมื่อแผลหายแล้ว
จะต้องการขยายให้รูหูนั้นกว้างออกไป ก็ค่อย ๆ เปลี่ยนก้านทองนั้นให้ค่อย ๆ โตขึ้นไป
ตามลำดับ รูหูนั้นก็ขยายกว้างออกไปได้ตามความต้องการ โดยไม่ทำให้ผู้นั้นรู้สึก
ลำบากอย่างใด ถ้าผู้ที่เจาะไม่เข้าใจเจาะ ต้องการแต่จะให้รูหูกว้างพอที่จะใส่ตุ้มหูกำน
โต ๆ ไปเลยทีเดียว เอาเข็มโต ๆ มาเจาะเช่นนี้แล้ว ก็จะทำให้ผู้นั้นถูกเจาะหูนั้นได้รับความ
เจ็บปวดมาก บางทีอาจทำให้หูนั้นฉีกขาดไปก็เป็นได้

ข้อนี้ฉันใด การเล่าเรียนศึกษาในวิชาต่าง ๆ ก็เช่นเดียวกัน ผู้ศึกษาจำเป็นจะต้อง
จับหลักวิชานั้น ๆ ให้ได้เสียก่อน แล้วต่อไปจึงค่อยขยายข้อความอธิบายให้กว้างขวาง
พิสดารออกไปเท่าใด ๆ ก็ได้ นักศึกษาที่จับหลักไว้ได้แล้ว จะไม่รู้สึกลำบากใจอย่างใด
เลย การศึกษานั้น ก็จะเกิดผลเป็นอันดี ฉะนั้น ด้วยเหตุนี้ เนื้อความที่ละเอียดลึกซึ้ง
ดังกล่าวแล้ว อาตมภาพจึงได้รวบรวมแสดงไว้เป็นพิเศษ และใช้เป็นหลักสูตรสำหรับ
ชั้นอาจารย์ ชื่อว่าหลักสูตรอภิธรรมกถิกะตรี, โท ซึ่งหลักสูตรชั้นอาจารย์ อาตมภาพ
รับรองได้เต็มที่จะได้รับประโยชน์มากเกินค่า ซึ่งท่านจะพิสูจน์ได้ถ้าหากท่านได้
อ่านเนื้อความในหนังสือเล่มนี้แล้ว

อนึ่ง อาตมภาพมีความเชื่อมั่นอยู่เสมอว่า การเล่าเรียนศึกษาพระอภิธรรมนี้ จะต้องมีความเจริญก้าวหน้าแพร่หลาย เป็นที่นิยมแก่บรรดาพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ซึ่งอยู่ในประเทศที่มีพุทธศาสนาอย่างแน่นนอน เพราะว่าพระอภิธรรมนี้เป็นธรรมอันประเสริฐสามารถทำให้ผู้ศึกษาเล่าเรียนมีความรู้ความเข้าใจได้ถูกต้องตามสภาวะ และสามารถแก้ความเห็นผิด ความเข้าใจผิด ความสงสัย ความกลัวในสิ่งที่ไม่ควรกลัว ความไม่กลัวในสิ่งที่ควรกลัว ความละอายในสิ่งที่ไม่ควรละอาย ความไม่ละอายในสิ่งที่ควรละอายเหล่านี้ เป็นต้น ให้ปราศจากไปเสียได้ กับทั้งเรื่องต่างๆ ที่ตนยังมีความสงสัยไม่เข้าใจ หรือเข้าใจผิดอยู่เกี่ยวกับการฟัง การศึกษาในพระสูตรพระวินัยต่างๆ นั้น ถ้าได้ศึกษาให้เข้าใจดีในพระอภิธรรมทั่วไปแล้ว ย่อมสามารถทำให้หายจากความสงสัย มีการตัดสินใจได้โดยเด็ดขาด ความไม่เข้าใจก็กลับเข้าใจดีขึ้น ความเข้าใจผิดก็กลับเข้าใจได้ถูกต้องเหล่านี้ เป็นผลที่เกิดมาจากการศึกษาพระอภิธรรมทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้ อาตมภาพจึงได้มีความเชื่อมั่นว่า การเล่าเรียน ศึกษาพระอภิธรรมจะต้องเจริญอย่างแน่นอนดังกล่าวแล้ว

ด้วยอาศัยความเชื่อมั่นที่มีอยู่ในจิตใจอาตมภาพดังกล่าวแล้วนั้น อาตมภาพจึงได้พยายามอบรมสั่งสอนนักศึกษา ให้เข้าใจในพระอภิธรรมตั้งแต่ขั้นต้นจนถึงขั้นสุดท้ายอยู่เป็นประจำโดยไม่คำนึงถึงความลำบากประการใด ไซ้แต่เท่านั้น อาตมภาพเองมีเจตนาอยากจะสอนนักศึกษาให้ได้รับความรู้ในพระธรรมให้ครบทั้ง ๓ ปีกุฏ พร้อมทั้งบาลีไวยากรณ์ให้สมบูรณ์ไปด้วย แต่เนื่องด้วยอาตมภาพมีภารกิจในด้านพระอภิธรรมหนักอยู่แล้ว ฉะนั้น จึงจำเป็นต้องงดการสอนในด้านพระสูตร พระวินัย และบาลีไวยากรณ์จริงจังเสียก่อน ส่วนการสอนเพียงเล็กน้อยๆ นั้น อาตมภาพก็ได้สอนไปแล้ว

สำหรับในด้านการปฏิบัติวิปัสสนา อาตมภาพก็ได้เคยปฏิบัติมาแล้วรวมเวลาประมาณ ๑ ปีเศษ ซึ่งกิจของพระศาสนาในด้านนี้ อาตมภาพก็มีเจตจำนงอยู่เหมือนกันว่า ถ้ามีโอกาสต่อไปข้างหน้า อาตมภาพจะได้พยายามแนะนำให้พุทธศาสนิกชนที่สนใจในข้อปฏิบัติบ้าง ตามสมควรแก่ความประสงค์ของพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย

ในการศึกษาพระอภิธรรม อาตมภาพมีความเห็นว่า เพียงแต่มีการสอนอย่างเดียว ไม่มีการสอบความรู้ของบรรดานักศึกษาแล้ว รู้สึกว่าผลที่ได้รับจากการศึกษานั้นมีน้อย ไม่ได้เท่าที่ควรจะได้ เพราะนักศึกษาบางคนไม่ตั้งใจเรียนจริงจัง เพียงแต่มาฟังเล่นๆ

เท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ผู้ที่จะมีความรู้อย่างแท้จริง ที่จะสามารถช่วยรักษาและเผยแพร่
 หลักธรรมของพระพุทธศาสนาได้ก็จะมีน้อย ด้วยเหตุนี้ อาตมภาพจึงได้จัดการตั้ง
 ให้มีการสอบไล่วิชาพระอภิธรรมขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ เป็นต้นมา และก็ปรากฏว่าได้
 ผลดีสมความตั้งใจ

สำหรับการแต่งปกรณ์ ซึ่งเป็นหลักสูตรในการสอบไล่ นั้น อาตมภาพได้เริ่ม
 กระทำมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๓ นับเป็นจำนวนปกรณ์ที่อาตมภาพได้เรียบเรียงมา จนถึง
 หลักสูตร *จูฬอภิธรรมิกะโทเลมนี้* เป็นปกรณ์ที่ ๑๑ ครั้งถึง พ.ศ. ๒๕๐๕ ก็ได้
 อีก ๘ ปกรณ์ รวมเป็น ๑๙ ปกรณ์ ซึ่งทั้งนี้อาตมภาพมีความเห็นว่า ถ้ามีหลักสูตรใน
 การศึกษาให้สมบูรณ์เรียบร้อย ก็จะทำให้การสอน การเรียน การสอบ มีความสะดวก
 มาก กับทั้งทำให้มีหลักฐานมั่นคงด้วย แต่สำหรับในการแต่งปกรณ์ ซึ่งเป็นหลักสูตร
 ในการศึกษา นั้น ท่านอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย ได้กล่าวคำแนะนำต่อกันเกือบบรรดาผู้ที่
 จะแต่งปกรณ์ทั้งหลายไว้อย่างน่าสนใจ

๑. กมภีร์ พุทธวจน	อธิปายั กุเหตุพัพ
อาเจเร อุปติตฺวาติ	วทนฺตาจริยาสภา ฯ
๒. โย จ คนถํ น กรเยย	พฺยากรณ อโกวิท
น ลทฺธาจริโยวาโท	สาธุจกถาย ปิฎฺเฑ ฯ

แปลความว่า

๑. ท่านอรรถกถาจารย์ผู้มีความสามารถทั้งหลาย กล่าวแนะนำนักศึกษาทั้งหลาย
 ว่าพุทธวจนนี้มีเนื้อความลึกซึ้งคัมภีร์ภาพมาก ฉะนั้น ผู้ต้องการหาความรู้ที่ถูกต้อง
 ควรเข้าหาอาจารย์ที่มีปัญญาเฉียบแหลมเสมอๆ แล้วพยายามจดจำคำอธิบายที่เข้าใจ
 ยากนั้น

๒. สำหรับผู้ที่ยังไม่มีความเข้าใจดีพอในบาลีไวยากรณ์ และปิฎกทั้ง ๓ พร้อม
 ด้วยอรรถกถา กับผู้ที่ยังไม่ได้รับคำอธิบายที่เกี่ยวกับการเปรียบเทียบวินิจนัยจาก
 อาจารย์นั้น ยังไม่ควรแต่งปกรณ์ขึ้น

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ

วันที่ ๓๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๕

สารบัญ

เรื่อง

หน้า

- คำนำ.....ก
- ปรีจเลทที่ ๓ ปกิณณกสังคหะ
คาถาสังคหะที่แสดงมาติกาทั้ง ๖ คำปฎิญา.....ด

เวทนาสังคหะ

- คาถาแสดงเวทนา ๓ และ ๕๓
- คาถาแสดงการจำแนกจิต ๑๒๑ โดยเวทนา ๕๓
- อารัมมณานุภาวนลักษณะนัย (เวทนา ๓)..๕
- อินทรีย์เภทนัย (เวทนา ๕)๕
- การจำแนกจิต ๑๒๑ โดยเวทนา ๓.....๕
- การจำแนกเจตสิก ๕๒ โดยเวทนา ๕.....๕

เหตุสังคหะ

- คาถาแสดงเหตุ ๖ หรือ ๘ และคำอธิบาย.....๗
- ธรรมที่เป็นเหตุ๗
- คาถาแสดงการจำแนกจิตโดยเหตุ.....๘
- การจำแนกสเหตุกจิตโดยเหตุ.....๑๐
- การจำแนกเจตสิกโดยเหตุ ที่ว่าโดยอคหิตัคคหนัย๑๑
- การจำแนกเจตสิกโดยเหตุ ที่ว่าโดยคหิตัคคหนัย๑๒
- การนับจำนวนเหตุโดยพิสดาร ๒๘๓๑๔

กิจจสังคหะ

- คาถาแสดงกิจ ๑๔ และฐาน ๑๐ และคำอธิบาย.....๑๖
- กิจ ๑๔.....๑๗
- ฐาน ๑๐.....๑๗
- การจำแนกกิจ ๑๔ โดยจิต.....๑๘
- การจำแนกจิตโดยกิจ ๑๔๑๙
- การจำแนกฐาน ๑๐ โดยจิต.....๒๐
- คาถาแสดงการจำแนกจิต โดยกิจและฐาน
และคำอธิบาย.....๒๑
- การจำแนกเจตสิก ๕๒ โดยกิจ ๑๔.....๒๓
- คาถาแสดงฐานโดยพิสดาร.....๒๕
- คาถาแสดงการจำแนกฐาน ๒๕ โดยวิธี.....๒๖
- คำอธิบายการจำแนกฐานโดยวิธี.....๒๗
- คำชี้แจงบาติแสดงชื่อฐาน ที่ตั้งของฐาน
และจำนวนฐานตามคาถานี้.....๒๙

ทวารสังคหะ

- ทวาร ๖.....๓๑
- การจำแนกจิตโดยทวาร ๖.....๓๑
- การจำแนกทวาริกจิต โดยแน่นอนและไม่แน่นอน.....๓๓
- คาถาแสดงการจำแนกจิต ๕ ประเภท.....๓๔
- แสดงเอกทวาริกจิต ปัญจทวาริกจิต ฉทวาริกจิต
ทวารวิมุตตจิตโดยแน่นอนและไม่แน่นอน.....๓๔
- การจำแนกเจตสิกโดยทวาร.....๓๕

อาร์มมณสังคหะ

- อารมณ ๖ และคำอธิบาย.....๓๘
- การจำแนกทวาริกจิตและทวารวิมุตตจิต
โดยอารมณ ๖ และคำอธิบาย.....๓๕
- คาถาแสดงจิตที่รับอารมณแน่นอน ๔ ประเภท
และไม่แน่นอน ๓ ประเภท.....๔๔
- การจำแนกจิต ๖๐ หรือ ๕๒ ดวง ที่รับอารมณแน่นอน
โดยอารมณ ๖ และกาล ๓.....๔๕
- การจำแนกจิต ๓๑ ดวง ที่รับอารมณไม่แน่นอน
โดยอารมณ ๖ และกาล ๓.....๔๗
- อารมณพิสดาร ๒๑.....๔๘
- การจำแนกจิตที่รับอารมณโดยแน่นอน.....๕๐
- การจำแนกจิตที่รับอารมณโดยแน่นอนและไม่แน่นอนรวมกัน.....๕๖
- การจำแนกเจตสิกโดยอารมณ ๒๑ แน่นอนและไม่แน่นอน.....๕๕

วัตตสังคหะ

- วัตต ๖.....๖๒
- วจนัตถะและคำอธิบาย.....๖๒
- คาถาแสดงการจำแนกภูมิ ๓๐ โดยวัตตรูป ๖
และวิญญาณธาตุ ๗.....๖๓
- คาถาแสดงการจำแนกจิตที่อาศัยและไม่ได้อาศัยวัตตรูปเกิด
โดยแน่นอนและไม่แน่นอน.....๖๔
- การจำแนกวิญญาณธาตุ ๗ ที่เกิดในกามภูมิ ๑๑
โดยวัตตรูป ๖.....๖๔

- การจำแนกวิญญาณธาตุ ๔ ที่เกิดในรูปภูมิ ๑๕
โดยวัตตรูป ๓.....๖๕
- วิญญาณธาตุ ๑ ที่เกิดในรูปภูมิ ๔
โดยไม่ได้อาศัยวัตต.....๖๕
- การจำแนกจิต ๔๓ ที่อาศัยวัตตรูปเกิดแน่นอน
โดยวัตตรูป ๖.....๖๖
- การจำแนกจิต ๔๒ ที่อาศัยวัตตรูปเกิดไม่แน่นอน
โดยวัตตรูป ๖.....๖๖
- อรูปวิปากจิต ๔ ไม่ได้อาศัยวัตตรูปเกิดโดยแน่นอน.....๖๗
- การจำแนกเจตสิก ๕๒ โดยวัตตรูป ๖.....๖๗

ปัญหาในปริจเฉทที่ ๓

- ปัญหาในเวทนาสังคหะ.....๖๕
- ปัญหาในเหตุสังคหะ.....๗๐
- ปัญหาในกิจจสังคหะ.....๗๒
- ปัญหาในทวารสังคหะ.....๗๓
- ปัญหาในอาร์มมณสังคหะ.....๗๔
- ปัญหาในวัตตสังคหะ.....๗๖
- ปัญหารวมในปริจเฉทที่ ๓.....๗๗

- ปริจเฉทที่ ๓ สมุจยสังคหะ
อนุสันธิและปฏิญาพร้อมทั้งคำอธิบาย.....๗๕

อกุศลสังคหะ

- อาสวะ ๔.....๘๒
- โอฆะ ๔.....๘๒
- โยคะ ๔.....๘๓
- คันถะ ๔.....๘๓
- อูปาทาน ๔.....๘๔
- นีวรณะ ๖.....๘๕
- อนุสัย ๗.....๘๕
- สังโยชน์ ๑๐ (ตามนัยพระสูตร).....๘๖
- สังโยชน์ ๑๐ (ตามนัยพระอภิธรรม).....๘๖
- กิเลส ๑๐.....๘๘
- คาถาแสดงองค์ธรรมในอกุศลสังคหะทั้ง ๕ หมวด.....๙๐
- อธิบายในอกุศลสังคหะ๙๐
- อธิบายในคำว่า อาสวะ.....๙๑
- อธิบายในคำว่า โอฆะ.....๙๓
- อธิบายในคำว่า โยคะ.....๙๔
- อธิบายในคำว่า คันถะ.....๙๕
- ความแตกต่างระหว่าง อภิชณาและพยาบาท ที่เป็นมโนทุจริต
 กับ อภิชณาและพยาบาท ที่เป็นคันถะ.....๙๖
- อธิบายในคำว่า อูปาทาน.....๙๖
- อธิบายในคำว่า นีวรณะ.....๙๗
- อธิบายในคำว่า อนุสัย.....๙๘
- การประหาณกิเลสทั้ง ๓ โดยศีล สมาธิ ปัญญา.....๙๙

- อธิบายในคำว่า สัจโยชน์.....๕๕
- การจำแนกสัจโยชน์ ๑๐ ตามสุดต้นต้นนี้
โดย โอรัมภาคิยะและอุทธัมภาคิยะ.....๑๐๐
- การจำแนกสัจโยชน์ ๑๐ ตามอภิธรรมนัย
โดย โอรัมภาคิยะและอุทธัมภาคิยะ.....๑๐๑
- อธิบายในคำว่า กิเลส.....๑๐๒
- กิเลสโดยพิสดาร ๑,๕๐๐.....๑๐๓

มิสสกสังคหะ

- เหตุ ๖.....๑๐๔
- ฌานังคะ ๗.....๑๐๕
- มัคคังคะ ๑๒.....๑๐๖
- อินทรีย์ ๒๒.....๑๐๗
- พละ ๕.....๑๐๘
- อธิบดี ๔.....๑๑๐
- อาหาร ๔.....๑๑๑
- คาถาแสดงจิตที่ไม่ได้องค์ฌาน องค์มรรค
อินทรีย์ และพละ.....๑๑๑
- คาถาแสดงองค์ธรรมในมิสสกสังคหะทั้ง ๗ หมวด.....๑๑๒
- คำอธิบายในมิสสกสังคหะ.....๑๑๒
- อธิบายในคำว่า เหตุ.....๑๑๒
- อธิบายในคำว่า ฌานังคะ.....๑๑๓
- ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับองค์ฌาน.....๑๑๔
- อธิบายในคำว่า มัคคังคะ.....๑๑๔

- อธิบายในคำว่า อินทรีย์.....๑๑๕
- การจำแนกอินทรีย์ ๒๒ โดยภูมิ.....๑๑๖
- อธิบายในคำว่า พละ.....๑๑๖
- อธิบายในคำว่า อธิบดี.....๑๑๘
- อธิบายในคำว่า อาหาร.....๑๒๐

โพธิปักขิยสังคหะ

- สติปัฏฐาน ๔.....๑๒๓
- สัมมุปปธาน ๔.....๑๒๔
- อิทธิบาท ๔.....๑๒๔
- อินทรีย์ ๕.....๑๒๕
- พละ ๕.....๑๒๖
- โพชฌงค์ ๗.....๑๒๖
- มัคคังคะ ๘.....๑๒๗
- காตาแสดงองค์ธรรมในโพธิปักขิยสังคหะทั้ง ๗ หมวด.....๑๒๕
- காตาแสดงการจำแนกองค์ธรรม ๑๔ โดย
ฐานของโพธิปักขิยธรรม.....๑๒๕
- காตาแสดงที่เกิดของโพธิปักขิยธรรม ๓๗.....๑๓๑
- คำอธิบายในโพธิปักขิยสังคหะ และจนวนัดละ.....๑๓๑
- อธิบายในคำว่า สติปัฏฐาน.....๑๓๒
- เหตุผลที่สติดวงเดียวเป็นสติปัฏฐานทั้ง ๔ ได้.....๑๓๒
- อารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งการกำหนดของสติ.....๑๓๒
- ลักษณะ ๔ อันเป็นนิมิตที่ปรากฏขึ้น
และการประหาณวิปัสสนาธรรม ๔.....๑๓๓

- อธิบายในคำว่า สัมมัตถิยา.....๑๓๓
- เหตุผลที่วิริยะดวงเดียวเป็นสัมมัตถิยาทั้ง ๔ ได้.....๑๓๔
- อธิบายในคำว่า อิทธิบาท.....๑๓๗
- อธิบายในคำว่า โพชฌงค์.....๑๓๘
- อธิบายในคำว่า มัคคังคะ.....๑๔๐
- คำอธิบายในองค์มรรค ๘.....๑๔๐
- การจำแนกองค์มรรค ๘ โดย สีสันซ์
สมาธิสันซ์ ปัญญาสันซ์.....๑๔๑

ศัพท์สังคหะ

- ชั้น ๕.....๑๔๒
- อุปาทานกชั้น ๕.....๑๔๒
- आयตนะ ๑๒.....๑๔๓
- ธาตุ ๑๘.....๑๔๔
- อริยสัจจะ ๔.....๑๔๖
- คาถาแสดงการนับองค์ธรรมในปัญจสันซ์และอุปาทานกชั้น
พร้อมทั้งแสดงเหตุที่นิพพานเป็นชั้นวิมุตต์.....๑๔๗
- การนับองค์ธรรมในวิญญาณธาตุ ๗
และชัมมายตนะ ชัมมธาตุ.....๑๔๗
- คาถาแสดงความเป็นไปแห่งอายตนะและธาตุ
ที่มีประเภท ๑๒ และ ๑๘.....๑๔๘
- คาถาแสดงการนับองค์ธรรมที่ในอริยสัจจะ ๔.....๑๔๘
- คาถาแสดงธรรมที่เป็นสัจจวิมุตต์.....๑๔๘
- อธิบายในศัพท์สังคหะ และวงนัตถะ.....๑๔๙

- อธิบายในคำว่า ชันช์.....๑๕๖
- อธิบายในคำว่า อุปาทานักขันธุ์.....๑๕๖
- อธิบายในคำว่า आयตนะ.....๑๕๖
- แสดงเนื้อความ ๕ อย่าง ของศัพท์ว่าอายตนะ.....๑๕๖
- อธิบายในคำว่า ธาตุ.....๑๕๖
- อธิบายในคำว่า อริยสังขะ.....๑๕๖
- การจำแนกอริยสังขะ ๔ โดยเหตุ - ผล
และโลกียะ - โลกุตตระ เป็นต้น.....๑๕๖

ปัญหาในปริจเฉทที่ ๗

- ปัญหาในอาร์มกบท.....๑๕๖
- ปัญหาในอกุศลสังคหะ.....๑๕๖
- ปัญหาในมิสสกสังคหะ.....๑๖๑
- ปัญหาในโพธิปักขียสังคหะ.....๑๖๓
- ปัญหาในสัพพสังคหะ.....๑๖๕

- รายนามผู้อุปถัมภ์พิมพ์หนังสือประมวลโชติกะ ปริจเฉทที่ ๓ ๑๖๘
และปริจเฉทที่ ๗

ปรมัตถโชติกะ

หลักสูตร อูฬอาภิธรรมิกะโท

ปริจเฉทที่ ๓

ปกิณณกสังคหะ

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

มติกาทัง ๖ และคำปฎิญา

คาถาสังคหะ

๑. สมฺปยุตฺตา ยถาโยคํ	เตปญฺญาส สภาวโต
จิตฺตเจตสิกกา ฐมฺมา	เตสนฺทานิ ยถารหํ
๒. เวทนาเหตุโต กิจฺจ-	ทวาราลมฺพนวตฺถโต
จิตฺตูปฺปาทวเสเนว	สงฺคโห นาม นียเต

สภาวะธรรม ๕๓ คือ จิตและเจตสิก ชื่อว่า **นามเตปญญาส** ว่าโดยลักษณะของตณๆ ประกอบด้วย เอกุปปาทตา เป็นต้น ตามที่ประกอบได้ ดังแสดงแล้วโดยพิสดาร (ในปริจเฉทที่ ๒)

บัดนี้ ข้าพเจ้าจะแสดงปกิณณกสังคหะของจิตและเจตสิก ว่าด้วยอำนาจแห่งการเกิดขึ้นของจิต โดยประเภทแห่งเวทนา เหตุ กิจจ ทวาร อารมณ และวัตถุ ตามสมควร

คาถา ๒ คาถานี้ พระอนุรุทธาจารย์แสดงเพื่อมุ่งหมายให้เป็น ปุพพานุสันธิ และอปฺรานุสันธิ คือ การติดต่อรหว่างปริจเฉทที่ ๒ ที่แสดงไปแล้ว กับปริจเฉทที่ ๓ ที่จะแสดงต่อไปอย่างหนึ่ง เพื่อแสดงตั้งหัวข้อของปริจเฉทที่ ๓ นี้ว่าจะแสดงสังคหะ ๖

อย่างมีเวทนาสังคหะ เป็นต้น อย่างหนึ่ง และเพื่อแสดงปฏิกุญญา คือ การรับรองว่า จะแสดงขยายความแห่งการเกิดขึ้นของจิต โดย ประเภทแห่งเวทนา เหตุ กิจจ์ ทวาร อารมณ์และวัตถุ ฉะนั้น ในปริจเฉทที่ ๓ ในอภิธรรมมัตถสังคหปกรณนี้ พระอนุรุทธาจารย์จึงแสดงการจำแนกจิตแต่พวกเดียว โดยเวทนาสังคหะ เป็นต้น

ความจริงการสงเคราะห์โดยเวทนา เหตุ กิจจ์ ทวาร อารมณ์ วัตถุ ที่ชื่อว่า เวทนาสังคหะ เป็นต้นนั้น ไม่ใช่สงเคราะห์แต่จิตอย่างเดียว ต้องสงเคราะห์เจตสิกด้วย เพราะจิตและเจตสิกนั้น เกิดร่วมกันอยู่เสมอ ด้วยเหตุนี้ ในหลักสูตรจุฬาทวารมิกะโทจึงแสดงสงเคราะห์ทั้งจิตและเจตสิก โดย เวทนา เหตุ เป็นต้น เพื่อให้นักศึกษาทั้งหลายได้รู้โดยสะดวกสบาย

คำว่า ปกิณณกะ แปลว่า เรี่ยรายโดยทั่วๆ ไป ฉะนั้น คำว่า ปกิณณกสังคหะ จึงแปลว่า การแสดงสงเคราะห์จิตเจตสิกโดยเรี่ยรายทั่วไป คือ แสดงสงเคราะห์โดย เวทนาบ้าง เหตุบ้าง กิจจ์บ้าง ทวารบ้าง อารมณ์บ้าง วัตถุบ้างเหล่านี้

คำว่า นามเตปญญาส คือ สภาวะธรรม ๕๓ นั้น ได้แก่ จิต ๑ เจตสิก ๕๒ นี้ นับด้วยลักษณะอาการของตนๆ คือ จิต ๘๕ นั้น เมื่อว่าโดยลักษณะแล้ว มีลักษณะอย่างเดียว คือ มีการได้รับอารมณ์อยู่เสมอ เป็นลักษณะเหมือนกันหมด (อารมณวิชานนลกขณา) ฉะนั้น จึงนับเป็น ๑ ส่วนเจตสิก ๕๒ ดวงนั้น มีลักษณะของตนโดยเฉพาะๆ ไม่เหมือนกัน เช่น ผัสสเจตสิกมีลักษณะกระทบอารมณ์ (ผัสสนลกขณา) เวทนาเจตสิกมีลักษณะเสวยอารมณ์ (อนุภวนลกขณา) ดังนี้ เป็นต้น ฉะนั้น เมื่อรวมจิตและเจตสิกเข้าแล้ว จึงเรียกว่า นามเตปญญาส คือ สภาวะธรรม ๕๓

เวทนาสังกะ

การสงเคราะห์ จิต เจตสิก โดยประเภทแห่งเวทนา ชื่อว่า เวทนาสังกะ

๕๑๕๑๕๑๕๑

คาถาแสดงเวทนา ๓ และ ๕

๑. สุขํ ทุกขมุเปกขาติ ติวิชา ตตถ เวทนา
 โสมนสฺสํ โทมนสฺส- มิตติ เกเทน ปญจธา

ในเวทนาสังกะนั้น ว่าโดยอาร์มมณานุกวนลักษณะ คือ ลักษณะแห่งการเสวย
อารมณ์แล้ว มีเวทนา ๓ อย่าง คือ ๑. สุขเวทนา ๒. ทุกขเวทนา ๓. อุเบกขาเวทนา
ว่าโดย อินทรีย์เภท คือ ประเภทแห่งอินทรีย์แล้ว มีเวทนา ๕ อย่าง คือ ๑. สุขเวทนา
๒. ทุกขเวทนา ๓. โสมนัสเวทนา ๔. โทมนัสเวทนา ๕. อุเบกขาเวทนา

คาถาแสดงการจำแนกจิต ๑๒๑ โดยเวทนา ๕

๒. สุขเมกตถ ทุกขณจ โทมนสฺสํ ทเวย จิตฺ
 ทฺวาสุจฺจิสฺสโสมนสฺสํ ปญจปณฺณาสเกตฺธา

สุขเวทนา และ ทุกขเวทนา ประกอบอยู่ในกายวิญญาณจิต อย่างละ ๑ ดวง
โทมนัส เวทนา ประกอบอยู่ในจิต ๒ ดวง โสมนัสเวทนา ประกอบอยู่ในจิต ๖๒ ดวง
เวทนาที่นอกจากนี้ คือ อุเบกขาเวทนา ประกอบอยู่ในจิต ๕๕ ดวง

คำอธิบายในคาถาที่ ๑

การแสดงประเภทแห่งเวทนานี้ มี ๒ นัย คือ

นัยที่ ๑ แสดงโดย อารัมมณานุภวนลักษณะนัย คือ อาการเป็นไปแห่งการ
เสวยอารมณ์

นัยที่ ๒ แสดงโดย อินทรีย์เภทนัย คือ การเป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครอง

อารัมมณานุภวนลักษณะนัย (เวทนา ๓)

อาการเป็นไปแห่งการเสวยอารมณ์ของสัตว์ทั้งหลาย ย่อมมีอยู่ ๓ อย่าง ด้วยกัน
คือ

๑. ในขณะที่เสวยอารมณ์อยู่นั้น บางทีก็รู้สึกสบาย เรียกว่า สุขเวทนา
๒. ในขณะที่เสวยอารมณ์อยู่นั้น บางทีก็รู้สึกไม่สบาย เรียกว่า ทุกขเวทนา
๓. ในขณะที่เสวยอารมณ์อยู่นั้น บางทีก็รู้สึกเฉยๆ ไม่มีสุข ไม่มีทุกข์ เรียกว่า
อุเบกขาเวทนา

อินทรีย์เภทนัย (เวทนา ๕)

การเสวยอารมณ์ของสัตว์ทั้งหลายนี้ เกี่ยวด้วยกายบ้าง เกี่ยวด้วยใจบ้าง เกี่ยว
ด้วยกาย มี ๒ คือ รู้สึกสบาย และไม่สบาย เกี่ยวด้วยใจมี ๓ คือ รู้สึกสบาย ไม่สบาย
และเฉยๆ

๑. ความรู้สึกสบายที่เกี่ยวข้องด้วยกายนั้น เวทนาเจตสิกที่อยู่ใน สุขสหคต-
กายวิญญาณจิต เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครอง เรียกว่า สุขเวทนา
๒. ความรู้สึกไม่สบายที่เกี่ยวข้องด้วยกายนั้น เวทนาเจตสิกที่อยู่ใน ทุกขสหคต-
กายวิญญาณจิต เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครอง เรียกว่า ทุกขเวทนา
๓. ความรู้สึกสบายที่เกี่ยวข้องด้วยใจนั้น เวทนาเจตสิกที่อยู่ใน โสมนัสสหคตจิต
เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครอง เรียกว่า โสมนัสเวทนา
๔. ความรู้สึกไม่สบายที่เกี่ยวข้องด้วยใจนั้น เวทนาเจตสิกที่อยู่ใน โทสมูลจิต
เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครอง เรียกว่า โทมนัสเวทนา
๕. ความรู้สึกเฉยๆ นั้น เวทนาเจตสิกที่อยู่ใน อุเบกขาสหคตจิต เป็นใหญ่ เป็น
ผู้ปกครอง เรียกว่า อุเบกขาเวทนา

คำอธิบายในกาถาที่ ๒

๑. จิตที่เกิดพร้อมด้วย สุขเวทนา มี ๑ คือ สุขสหคตกายวิญญาณจิต ๑
๒. จิตที่เกิดพร้อมด้วย ทุกขเวทนา มี ๑ คือ ทุกขสหคตกายวิญญาณจิต ๑
๓. จิตที่เกิดพร้อมด้วย โสมนัสเวทนา มี ๖๒ คือ โสมนัสสหคตจิต ๖๒
๔. จิตที่เกิดพร้อมด้วย โทมนัสเวทนา มี ๒ คือ โทสมูลจิต ๒
๕. จิตที่เกิดพร้อมด้วย อุเบกขาเวทนา มี ๕๕ คือ อุเบกขาสหคตจิต ๕๕

การจำแนกจิต ๑๒๑ โดย เวทนา ๓

๑. จิตที่เกิดพร้อมด้วย สุขเวทนา มี ๖๓ คือ
 - สุขสหคตกายวิญญาณจิต ๑
 - โสมนัสสหคตจิต ๖๒
 รวมเป็นจิตที่เกิดพร้อมด้วยสุขเวทนา ๖๓
๒. จิตที่เกิดพร้อมด้วย ทุกขเวทนา มี ๓ คือ
 - ทุกขสหคตกายวิญญาณจิต ๑
 - โทมนัสสหคตจิต ๒
 รวมเป็นจิตที่เกิดพร้อมด้วยทุกขเวทนา ๓
๓. จิตที่เกิดพร้อมด้วย อุเบกขาเวทนา มี ๕๕ คือ
 - อุเบกขาสหคตจิต ๕๕

การจำแนกเจตสิก ๕๒ โดย เวทนา ๕

๑. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วย เวทนาอย่างเดียว มี ๖ คือ
 - โทจตุกเจตสิก ๔ เกิดพร้อมด้วย โทมนัสเวทนา อย่างเดียว
 - วิจิกิจณาเจตสิก ๑ เกิดพร้อมด้วย อุเบกขาเวทนา อย่างเดียว

- ปีติเจตสิก ๑ เกิดพร้อมด้วย โสมนัสเวทนา อย่างเดียว
- ๒. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วย เวทนา ๒ มี ๒๘ คือ
 - โลติกเจตสิก ๓ เกิดพร้อมด้วย โสมนัสเวทนา และ อุเบกขาเวทนา
 - โสภณเจตสิก ๒๕ เกิดพร้อมด้วย โสมนัสเวทนา และ อุเบกขาเวทนา
- ๓. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วย เวทนา ๓ มี ๑๑ คือ
 - ปกิณณกเจตสิก ๕ (เว้นปีติ) เกิดพร้อมด้วย โสมนัสเวทนา โทมนัสเวทนา และอุเบกขาเวทนา
 - โมจตุกเจตสิก ๔ เกิดพร้อมด้วย โสมนัสเวทนา โทมนัสเวทนา และอุเบกขาเวทนา
 - ถิทุกเจตสิก ๒ เกิดพร้อมด้วย โสมนัสเวทนา โทมนัสเวทนา และอุเบกขาเวทนา
- ๔. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วย เวทนา ๔ ไม่มี
- ๕. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วย เวทนา ๕ มี ๖ คือ
 - สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๖ (เว้นเวทนา) เกิดพร้อมด้วย เวทนา ๕ ทั้งหมด
- ๖. เจตสิกที่ไม่เกิดพร้อมด้วยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง มี ๑ คือ
 - เวทนาเจตสิก

การจำแนกจิตและเจตสิกโดยเวทนานี้ นักศึกษาพึงยึดสัมปโยคนัยและสังคหนัย เป็นหลัก ถ้าเข้าใจสัมปโยคนัยและสังคหนัยแล้ว ก็จะเข้าใจการจำแนกจิตและเจตสิกโดยเวทนาเช่นเดียวกัน

สังคหะต่อ ๆ ไป มี เหตุสังคหะ เป็นต้น ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้

จบ เวทนาสังคหะ

เหตุสังคหะ

การสงเคราะห์ จิต เจตสิก โดยประเภทแห่งเหตุ ชื่อว่า เหตุสังคหะ

๕๑๕๑๕๑๕๑

กาถาแสดงเหตุ ๖ หรือ ๘

โลโก โทโส จ โมโห จ

เหตุ อกุสลา ตโย

อโลกาโทสาโมโห จ

กุสลาพยากตา ตถา ฯ

อกุศลเหตุ มี ๓ คือ โลกเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ กุศลเหตุ และ อพยากตเหตุ
มีอย่างละ ๓ คือ อโลกเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ

คำอธิบาย

คำว่า เหตุ หมายความว่า เป็นธรรมที่ให้ผลเกิดขึ้น และให้ผลธรรมนั้นตั้งมั่น
ในอารมณ์ และให้เจริญขึ้นได้

ผลที่เกิดจากเหตุ นั้น ได้แก่ กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ที่เป็นกุศลบ้าง อกุศล
บ้าง อพยากตะบ้าง

อารมณ์ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส สภาพธรรมที่เกี่ยวข้องด้วยสิ่งที่มีชีวิต
และไม่มีชีวิต ชื่อต่างๆ คำพูดต่างๆ เรื่องราวต่างๆ

ธรรมที่เป็นเหตุ

ธรรมที่เป็นเหตุได้นั้น ได้แก่ เจตสิก มีอยู่ ๖ คือ

๑. โลภะ ความอยากได้	๒. โทสะ ความโกรธ	๓. โมหะ ความไม่รู้
๔. อโลภะ ความไม่อยากได้	๕. อโทสะ ความไม่โกรธ	๖. ปัญญา ความไม่หลง
- คือ รู้

ในบรรดาเหตุทั้ง ๖ นี้

๑. ถ้าจำแนกโดยประเภทแห่ง อโสมณะ และ โสมณะ แล้ว มี ๖ คือ
 - อโสมณเหตุ มี ๓ ได้แก่ โลกเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ
 - โสมณเหตุ มี ๓ ได้แก่ อโลกเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ
๒. ถ้าจำแนกโดยประเภทแห่ง อกุศล กุศล อพยากตะ แล้ว มี ๕ คือ
 - อกุศลเหตุ มี ๓ ได้แก่ โลกเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ
 - กุศลเหตุ มี ๓ ได้แก่ อโลกเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ
 - อพยากตเหตุ มี ๓ ได้แก่ อโลกเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ
๓. ถ้าจำแนกโดยประเภทแห่ง ชาติ แล้วมี ๑๒ คือ
 - อกุศลชาติ มี ๓ ได้แก่ โลกเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ
 - กุศลชาติ มี ๓ ได้แก่ อโลกเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ
 - วิปากชาติ มี ๓ ได้แก่ อโลกเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ
 - กริยาชาติ มี ๓ ได้แก่ อโลกเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ
๔. ถ้าจำแนกโดยประเภทแห่ง ภูมิ แล้ว มี ๑๕ คือ
 - กามเหตุ มี ๖ ได้แก่ โลกเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ อโลกเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ
 - รูปเหตุ มี ๓ ได้แก่ อโลกเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ
 - อรูปเหตุ มี ๓ ได้แก่ อโลกเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ
 - โลกุตตรเหตุ มี ๓ ได้แก่ อโลกเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ
๕. ถ้าจำแนกโดยประเภทแห่ง บุคคล แล้ว มี ๒๖ คือ
 - เหตุที่เกิดใน ปุถุชน มี ๖ ได้แก่ โลกเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ อโลกเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ

- เหตุที่เกิดใน *โสดาบันบุคคล* มี ๖ ได้แก่ โลกเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ
อโมหเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ
- เหตุที่เกิดใน *สกทาคามีบุคคล* มี ๖ ได้แก่ โลกเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ
อโลกเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ
- เหตุที่เกิดใน *อนาคามีบุคคล* มี ๕ ได้แก่ โลกเหตุ โมหเหตุ
อโลกเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ
- เหตุที่เกิดใน *พระอรหันต์* มี ๓ ได้แก่ อโลกเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ

เหตุทำให้ผลธรรมตั้งมั่นได้ในอารมณ์นั้น คือ เมื่อตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง เป็นต้น ตลอดจนถึงจิตคิดนึกเรื่องราวต่างๆ แล้ว อกุศลจิต คือ โลกจิต โทสจิต โมหจิต หรือ กุศลจิต คือ ศรัทธาจิต เมตตาจิต กรุณาจิต มุทิตาจิต ญาณสัมปยุตตจิต เหล่านี้ ย่อมเกิดขึ้น และยึดเอาอารมณ์ต่างๆ เหล่านั้นไว้อย่างมั่นคง นี้แหละ คือ เป็นผลที่ตั้งมั่นในอารมณ์อันเกิดจากเหตุเหล่านั้น

เหตุทำให้ผลธรรมเจริญขึ้นได้นั้น คือ เมื่อจิตที่ยึดเอาอารมณ์ต่างๆ นั้น ค่อยๆ มีกำลังมากขึ้นๆ หมายความว่า โลกะก็ดี โทสะก็ดี หรือศรัทธา เป็นต้น เหล่านี้ ก็ดี เมื่อขณะแรกที่เกิดขึ้นนั้น ยังมีกำลังอ่อนอยู่ ยังไม่ทำให้ลุกลงไปถึงทุจริตหรือสุจริตได้ แต่ครั้นเมื่อมีกำลังมากขึ้นแล้ว ย่อมสามารถทำให้ผู้นั้น กระทำทุจริตหรือสุจริตในบรรดาทุจริต ๑๐ หรือสุจริต ๑๐ นั้นลงไปได้ นี้แหละ คือ เป็นผลที่เจริญขึ้นด้วยอาศัยเหตุเหล่านั้น

คาถาแสดงการจำแนกจิต โดยเหตุ

อเหตุกาฏจารเสก	เหตุกา เทว ทวาวิสติ
ทวิเหตุกา มตา สคต	จตุตถาลีส ติเหตุกา ฯ

นักศึกษาทั้งหลายพึงทราบว่ อเหตุกจิต มี ๑๘ เอกเหตุกจิต มี ๒ ทวิเหตุกจิต มี ๒๒ ติเหตุกจิต มี ๔๗

คำอธิบาย

ในจำนวนจิต ๘๕ หรือ ๑๒๑ ดวงนั้น แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ อเหตุกจิต ประเภทหนึ่ง สเหตุกจิต ประเภทหนึ่ง

อเหตุกจิต จิตที่ไม่ประกอบด้วยเหตุ มี ๑๘ คือ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ สัมปฏิจฉนจิต ๒ สันตীরณจิต ๓ โวภูรุพพนจิต ๑ หลีตุปปาทจิต ๑ รวมเป็นอเหตุกจิต ๑๘

สเหตุกจิต จิตที่ประกอบด้วยเหตุ มี ๗๑ หรือ ๑๐๓ คือ อกุศลจิต ๑๒ กามาวจรโสภณจิต ๒๔ มหัคคตจิต ๒๗ โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ รวมเป็น สเหตุกจิต ๗๑ หรือ ๑๐๓

การจำแนกสเหตุกจิต โดยเหตุ

ในสเหตุกจิต ๗๑ หรือ ๑๐๓ นั้น

๑. เอกเหตุกจิต จิตที่มีเหตุ ๑ มี ๒ ดวง คือ
 - โมหมูลจิต ๒ มีเหตุ ๑ คือ โมหเหตุ
๒. ทวิเหตุกจิต จิตที่มีเหตุ ๒ มี ๒๒ ดวง คือ
 - โลกมูลจิต ๘ มีเหตุ ๒ คือ โลกเหตุ โมหเหตุ
 - โทสมูลจิต ๒ มีเหตุ ๒ คือ โทสเหตุ โมหเหตุ
 - ญาณวิปยุตตจิต ๑๒ มีเหตุ ๒ คือ อโลกเหตุ อโทสเหตุ
๓. ตีเหตุกจิต จิตที่มีเหตุ ๓ มี ๔๗ หรือ ๗๕ ดวง คือ
 - กามาวจรญาณสัมปยุตตจิต ๑๒ มีเหตุ ๓ คือ อโลกเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ
 - มหัคคตจิต ๒๗ มีเหตุ ๓ คือ อโลกเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ
 - โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ มีเหตุ ๓ คือ อโลกเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ

สำหรับจิตที่มีเหตุ ๔, ๕, ๖ นั้น ไม่มี เพราะโลภะ โทสะ โมหะ ที่เป็นฝ่าย อโสมณเหตุ และอโลภะ อโทสะ อโมหะ ที่เป็นฝ่ายโสภณเหตุเหล่านี้ ประกอบกับจิตร่วมกันไม่ได้

การจำแนกเจตสิกโดยเหตุ ที่ว่าโดยอคหิต์คคหณนัย

๑. อเหตุกเจตสิก เจตสิกที่ไม่มีเหตุ ไม่มี
๒. เอกเหตุกเจตสิก เจตสิกที่มีเหตุ ๑ มี ๓ ดวง คือ
 - โลกเจตสิก มีเหตุ ๑ คือ โมหเหตุ
 - โทสเจตสิก มีเหตุ ๑ คือ โมหเหตุ
 - วิจิกจนาเจตสิก มีเหตุ ๑ คือ โมหเหตุ
๓. ทวิเหตุกเจตสิก เจตสิกที่มีเหตุ มี ๕ ดวง คือ
 - โมหเจตสิก มีเหตุ ๒ คือ โลกเหตุ โทสเหตุ
 - ทิฏฐิเจตสิก มีเหตุ ๒ คือ โลกเหตุ โมหเหตุ
 - มานเจตสิก มีเหตุ ๒ คือ โลกเหตุ โมหเหตุ
 - อิสสาเจตสิก มีเหตุ ๒ คือ โทสเหตุ โมหเหตุ
 - มัจฉริยเจตสิก มีเหตุ ๒ คือ โทสเหตุ โมหเหตุ
 - กุกกุจเจตสิก มีเหตุ ๒ คือ โทสเหตุ โมหเหตุ
 - อโลกเจตสิก มีเหตุ ๒ คือ อโทสเหตุ อโมหเหตุ
 - อโทสเจตสิก มีเหตุ ๒ คือ อโลกเหตุ อโมหเหตุ
 - ปัญญาเจตสิก มีเหตุ ๒ คือ อโลกเหตุ อโทสเหตุ
๔. ตีเหตุกเจตสิก เจตสิกที่มีเหตุ ๓ มี ๒๗ ดวง คือ
 - อหิริกเจตสิก มีเหตุ ๓ คือ โลกเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ
 - อโนตตปเจตสิก มีเหตุ ๓ คือ โลกเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ

- อุทัจจเจตสิก มีเหตุ ๓ คือ โลกเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ
- ถีนเจตสิก มีเหตุ ๓ คือ โลกเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ
- มัทธเจตสิก มีเหตุ ๓ คือ โลกเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ
- โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้น อโลภะ อโทสะ ปัญญา) มีเหตุ ๓ คือ อโลกเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ

๕. จตุเหตุกเจตสิก เจตสิกที่มีเหตุ ๔ ไม่มี

๖. ปัญจเหตุกเจตสิก เจตสิกที่มีเหตุ มี ๑ ดวง คือ

- ปีติเจตสิก มีเหตุ ๕ คือ โลกเหตุ โมหเหตุ อโลกเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ

๗. ฉเหตุกเจตสิก เจตสิกที่มีเหตุ ๖ มี ๑๒ ดวง คือ

- อัญญสมานเจตสิก ๑๒ (เว้น ปีติ) มีเหตุ ๖ คือ โลกเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ อโลกเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ

รวมเจตสิกที่มี เหตุ ๑ มี ๓

รวมเจตสิกที่มี เหตุ ๒ มี ๕

รวมเจตสิกที่มี เหตุ ๓ มี ๒๓

รวมเจตสิกที่มี เหตุ ๕ มี ๑

รวมเจตสิกที่มี เหตุ ๖ มี ๑๒

รวมเป็นเจตสิก ๕๒

การจำแนกเจตสิกโดยเหตุ ที่ว่าโดยคหิตัคคหนนัย

๑. อเหตุกเจตสิก เจตสิกที่ไม่มีเหตุ มี ๑๓ ดวง คือ

- อัญญสมานเจตสิก ๑๒ (เว้น ฉันทะ) ที่ประกอบด้วย อเหตุกจิต
- โมหเจตสิก ๑ ที่ประกอบด้วย โมหมูลจิต

๒. เอกเหตุกเจตสิก เจตสิกที่มีเหตุ ๑ มี ๒๐ ดวง คือ
- อัญญสมานเจตสิก ๑๑ (เว้น ปีติ ฉันทะ) ที่ประกอบกับ โมหมูลจิต มีเหตุ ๑ คือ โมหเหตุ
 - อหิริกะ อโนตตปปะ อุทัจจะ ที่ประกอบกับ โมหมูลจิต มีเหตุ ๑ คือ โมหเหตุ
 - วิจิกจนาเจตสิก ๑ ที่ประกอบกับ วิจิกจนาสัมปยุตตจิต มีเหตุ ๑ คือ โมหเหตุ
 - โลกเจตสิก ๑ ที่ประกอบกับ โลกมูลจิต มีเหตุ ๑ คือ โมหเหตุ
 - โทสเจตสิก ๑ ที่ประกอบกับ โทสมูลจิต มีเหตุ ๑ คือ โมหเหตุ
 - โมหเจตสิก ๑ ที่ประกอบกับ โลกมูลจิต มีเหตุ ๑ คือ โลกเหตุ และ ที่ประกอบกับ โทสมูลจิต มีเหตุ ๑ คือ โทสเหตุ
 - อโลกเจตสิก ๑ ที่ประกอบกับ ญาณวิปยุตตจิต มีเหตุ ๑ คือ อโทสเหตุ
 - อโทสเจตสิก ๑ ที่ประกอบกับ ญาณวิปยุตตจิต มีเหตุ ๑ คือ อโลกเหตุ
๓. ทวิเหตุกเจตสิก เจตสิกที่มีเหตุ ๒ มี ๔๘ ดวง คือ
- เจตสิก ๔๕ ดวง ที่ประกอบกับ ทวิเหตุกจิต ๒๒ ได้แก่
 - ◆ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ หรือ ๑๒ ที่ประกอบกับ โลกมูลจิต มีเหตุ ๒ คือ โลกเหตุ โมหเหตุ และ ที่ประกอบกับ โทสมูลจิต มีเหตุ ๒ คือ โทสเหตุ โมหเหตุ และ ที่ประกอบกับ ญาณวิปยุตตจิต มีเหตุ ๒ คือ อโลกเหตุ อโทสเหตุ
 - ◆ อหิริกะ อโนตตปปะ อุทัจจะ ที่ประกอบกับ โลกมูลจิต มีเหตุ ๒ คือ โลกเหตุ โมหเหตุ และ ที่ประกอบกับ โทสมูลจิต มีเหตุ ๒ คือ โทสเหตุ โมหเหตุ
 - ◆ ทิฏฐิ มานะ มีเหตุ ๒ คือ โลกเหตุ โมหเหตุ

- ◆ อิสสา มัจฉริยะะ กุกกุจจะ มีเหตุ ๒ คือ โทสเหตุ โมหเหตุ
 - ◆ ตินะ มิตตะะ ที่ประกอบกับ โลกมูลสังขาริกจิต มีเหตุ ๒ คือ โลกเหตุโมหเหตุ และ
ที่ประกอบกับ โทสมูลสังขาริกจิต มีเหตุ ๒ คือ โทสเหตุ โมหเหตุ
 - ◆ โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้น อโลกะ อโทสะ ปัญญา) ที่ประกอบกับ
ญาณวิปยุตตจิต มีเหตุ ๒ คือ อโลกเหตุ อโทสเหตุ
 - อโลกเจตสิก ที่ประกอบกับ ญาณสัมปยุตตจิต มีเหตุ ๒ คือ อโทสเหตุ
อโมหเหตุ
 - อโทสเจตสิก ที่ประกอบกับ ญาณสัมปยุตตจิต มีเหตุ ๒ คือ อโลกเหตุ
อโมหเหตุ
 - ปัญญาเจตสิก ที่ประกอบกับ ญาณสัมปยุตตจิต มีเหตุ ๒ คือ อโลกเหตุ
อโทสเหตุ
๔. ติเหตุกเจตสิก เจตสิกที่มีเหตุ ๓ มี ๓๕ ดวง ได้แก่
- อัญญสมานเจตสิก ๑๓ และโสภณเจตสิก ๒๒ (เว้น อโลกะ อโทสะ
ปัญญา) ที่ประกอบกับ ติเหตุกจิต ๔๗ หรือ ๗๕ มีเหตุ ๓ คือ
อลอกเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ

การนับจำนวนเหตุ โดยพิสดาร ๒๘๓

๑. อกุศลเหตุ มีจำนวน ๒๒ คือ
- โลกเหตุ มี ๘
 - โทสเหตุ มี ๒
 - โมหเหตุ มี ๑๒
- รวมเป็นอกุศลเหตุ ๒๒

๒. กุศลเหตุ มีจำนวน ๑๐๗ คือ
- อโลภเหตุ มี ๓๗
 - อโทสเหตุ มี ๓๗
 - อโมหเหตุ มี ๓๓ รวมเป็นกุศลเหตุ ๑๐๗
๓. วิปากเหตุ มีจำนวน ๑๐๗ คือ
- อโลภเหตุ มี ๓๗
 - อโทสเหตุ มี ๓๗
 - อโมหเหตุ มี ๓๓ รวมเป็นวิปากเหตุ ๑๐๗
๔. กิริยาเหตุ มีจำนวน ๔๗ คือ
- อโลภเหตุ มี ๑๗
 - อโทสเหตุ มี ๑๗
 - อโมหเหตุ มี ๑๓ รวมเป็นกิริยาเหตุ ๔๗

อกุศลเหตุ มี ๒๒

กุศลเหตุ มี ๑๐๗

วิปากเหตุ มี ๑๐๗

กิริยาเหตุ มี ๔๗

รวมเหตุโดยพิสดาร ๒๘๓

จบ เหตุสังกะ

กิจจสังกะ

การสงเคราะห์ จิต เจตสิก โดยประเภทแห่งกิจ ชื่อว่า กิจจสังกะ

๕๖๖๖๖๖

คาถาแสดงกิจ ๑๔ และฐาน ๑๐

ปฏิสนฐาทโย นาม

กัจจเกเทน จุททส

ทสรา จานเกเทน

จิตตูปปาทา ปกาสิตา ฯ

แสดงจิตตูปปาทาที่มีนามว่า ปฏิสนธิจิต เป็นต้น ว่าโดยประเภทแห่งกิจ มี ๑๔
กิจ ว่าโดยประเภทแห่งฐาน มี ๑๐ ฐาน

คำอธิบาย

การงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับ กาย วาจา ใจ เหล่านี้ จะสำเร็จลงได้ก็ต้องอาศัย
จิตเจตสิกเป็นผู้ควบคุม การงานที่เกี่ยวกับ กาย วาจา จึงสำเร็จได้ ส่วนการงานที่
เกี่ยวกับใจ คือ การคิดนึกเรื่องราวต่างๆ นั้น จิตเจตสิกเป็นผู้กระทำเอง ข้อนี้แสดง
ให้เห็นว่า จิตเจตสิกที่เกิดขึ้นและดับลงไปเหมือนกระแสน้ำไหลนั้น ย่อมมีหน้าที่ของ
ตนๆ อยู่ทุกๆ ดวง จิตเจตสิกที่เกิดขึ้นโดยไม่มีหน้าที่นั้นไม่มีเลย และจิตเจตสิกที่
กำลังทำหน้าที่ของตนๆอยู่นั้นก็ต้องมีสถานที่อันเป็นที่ตั้งแห่งการงานนั้นๆ โดยเฉพาะๆ
สถานที่เหล่านี้แหละ ชื่อว่า ฐาน ถ้าจะอุปมาแล้ว จิตและเจตสิกเปรียบเหมือนคน
ทำงาน กิจจ์เปรียบเหมือนการงานต่างๆ ฐานเปรียบเหมือนสถานที่ที่คนทำงาน

กิจ ๑๔

หน้าที่ของจิตเจตสิกที่ทำอยู่นั้น มีอยู่ ๑๔ อย่าง คือ

๑. ปฏิสนธิจิต ทำหน้าที่ สืบต่อภพใหม่
๒. ภวังคจิต ทำหน้าที่ รักษาภพ
๓. อาวัชชนกิจ ทำหน้าที่ พิจารณาอารมณ์ใหม่
๔. ทัสสนกิจ ทำหน้าที่ เห็น
๕. สวนกิจ ทำหน้าที่ ได้ยิน
๖. ฆายนกิจ ทำหน้าที่ รู้กลิ่น
๗. สายนกิจ ทำหน้าที่ รู้รส
๘. มุสนกิจ ทำหน้าที่ รู้ถูกต้อง
๙. สัมปฏิจฉนกิจ ทำหน้าที่ รับอารมณ์
๑๐. สันตีรณกิจ ทำหน้าที่ ใต้สวนอารมณ์
๑๑. โวฏฐัพพนกิจ ทำหน้าที่ ตัดสินอารมณ์
๑๒. ชวนกิจ ทำหน้าที่ เสพอารมณ์
๑๓. ตทารัมมณกิจ ทำหน้าที่ รับอารมณ์ต่อจากชวนะ
๑๔. จุติจิต ทำหน้าที่ ลื่นจากภพเก่า

ฐาน ๑๐

สถานที่ที่ทำงานของจิตและเจตสิกนั้น มีอยู่ ๑๐ ฐาน คือ

๑. ปฏิสนธิฐาน สถานที่ที่ทำงาน สืบต่อภพใหม่
๒. ภวังคฐาน สถานที่ที่ทำงาน รักษาภพ
๓. อาวัชชนฐาน สถานที่ที่ทำงาน พิจารณาอารมณ์ใหม่

๔. ปัญจวิญญานฐาน สถานที่ที่ทำงาน เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น รู้รส รู้ถูกต้อง
๕. สัมปฏิจจนฐาน สถานที่ที่ทำงาน รับอารมณ์
๖. สันตীরณฐาน สถานที่ที่ทำงาน ได้สวณอารมณ์
๗. โวฏฐัพพณฐาน สถานที่ที่ทำงาน ตัดสินอารมณ์
๘. ชวนฐาน สถานที่ที่ทำงาน เสพอารมณ์
๙. ตทารัมมณฐาน สถานที่ที่ทำงาน รับอารมณ์ต่อจากชวนะ
๑๐. จุตีฐาน สถานที่ที่ทำงาน ลื่นจากภพเก่า

การจำแนกกิจ ๑๔ โดยจิต

๑. จิตที่ทำหน้าที่ ปฏิสนธิกิจ ภวังคกิจ จุติกิจ มี ๑๕ ดวง คือ
อุเบกขาสันตীরณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘ มหัคคตวิปากจิต ๕
๒. จิตที่ทำหน้าที่ อาวัชชนกิจ มี ๒ ดวง คือ
ปัญจทวาราวัชชนจิต ๑ มโนทวาราวัชชนจิต ๑
๓. จิตที่ทำหน้าที่ ทัสสนกิจ มี ๒ ดวง คือ จักขุวิญญานจิต ๒
๔. จิตที่ทำหน้าที่ สวณกิจ มี ๒ ดวง คือ โสตวิญญานจิต ๒
๕. จิตที่ทำหน้าที่ ฆายนกิจ มี ๒ ดวง คือ ฆานวิญญานจิต ๒
๖. จิตที่ทำหน้าที่ สายนกิจ มี ๒ ดวง คือ ชิวหาวิญญานจิต ๒
๗. จิตที่ทำหน้าที่ ผุสนกิจ มี ๒ ดวง คือ กายวิญญานจิต ๒
๘. จิตที่ทำหน้าที่ สัมปฏิจจนกิจ มี ๒ ดวง คือ สัมปฏิจจนจิต ๒
๙. จิตที่ทำหน้าที่ สันตীরณกิจ มี ๓ ดวง คือ สันตীরณจิต ๓
๑๐. จิตที่ทำหน้าที่ โวฏฐัพพนกิจ มี ๑ ดวง คือ มโนทวาราวัชชนจิต ๑
๑๑. จิตที่ทำหน้าที่ ชวนกิจ มี ๕๕ ดวง คือ

อุกฤษฏจิต ๑๒ หลิตุปปาตจิต ๑ มหาอุกฤษฏจิต ๘ มหากริยาจิต ๘
 มหัคคตอุกฤษฏจิต ๕ มหัคคตกริยาจิต ๕ โลกุตตรจิต ๘

๑๒. จิตที่ทำหน้าที่ ตทารัมมณกิจ มี ๑๑ ดวง คือ สันตீรณจิต ๓ มหาวิปาก-
 จิต ๘

การจำแนกจิต โดยกิจ ๑๔

๑. จิตที่ทำหน้าที่ ๕ อย่าง มี ๒ ดวง คือ
 - อุเบกขาสันตீรณจิต ๒ ทำหน้าที่ ๕ อย่าง ได้แก่
 ๑. ปฏิสนธิกิจ ๒. ภาวังกิจ ๓. จุตติกิจ ๔. สันตீรณกิจ
 ๕. ตทารัมมณกิจ
๒. จิตที่ทำหน้าที่ ๔ อย่าง มี ๘ ดวง คือ
 - มหาวิปากจิต ๘ ทำหน้าที่ ๔ อย่าง ได้แก่
 ๑. ปฏิสนธิกิจ ๒. ภาวังกิจ ๓. จุตติกิจ ๔. ตทารัมมณกิจ
๓. จิตที่ทำหน้าที่ ๓ อย่าง มี ๕ ดวง คือ
 - มหัคคตวิปากจิต ๕ ทำหน้าที่ ๓ อย่าง ได้แก่
 ๑. ปฏิสนธิกิจ ๒. ภาวังกิจ ๓. จุตติกิจ
๔. จิตที่ทำหน้าที่ ๒ อย่าง มี ๒ ดวง คือ
 - โสมนัสสันตี่รณจิต ๑ ทำหน้าที่ ๒ อย่าง ได้แก่
 ๑. สันตี่รณกิจ ๒. ตทารัมมณกิจ
 - มโนทวาราวชชนจิต ๑ ทำหน้าที่ ๒ อย่าง ได้แก่
 ๑. โวภูฐัพพนกิจ ๒. อาวชชนกิจ
๕. จิตที่ทำหน้าที่ ๑ อย่าง มี ๖๘ หรือ ๑๐๐ ดวง คือ
 - ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ ทำหน้าที่ อาวชชนกิจ

- จักขุวิญญานจิต ๒ ทำหน้าที่ ทัสสนกิจ
- โสตวิญญานจิต ๒ ทำหน้าที่ สวณกิจ
- ฆานวิญญานจิต ๒ ทำหน้าที่ ฆายนกิจ
- ชิวหาวิญญานจิต ๒ ทำหน้าที่ สายณกิจ
- กายวิญญานจิต ๒ ทำหน้าที่ ผุสนกิจ
- สัมปฏิจจนจิต ๒ ทำหน้าที่ สัมปฏิจจนกิจ
- อกุศลจิต ๑๒ หลิตุปปาทจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘
มหัคคตกุศลจิต ๕ มหัคคตกริยาจิต ๕ โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐
ทำหน้าที่ ชวนกิจ

การจำแนกฐาน ๑๐ โดยจิต

๑. จิตที่ทำหน้าที่ใน ปฏิสนธิฐาน ภวังคฐาน จุตติฐาน มี ๑๕ ดวง คือ
 - อุเบกขาสันตীরณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘ มหัคคตวิปากจิต ๕
๒. จิตที่ทำหน้าที่ใน อาวัชชนฐาน มี ๒ ดวง คือ
 - ปัญจทวาราวัชชนจิต ๑ มโนทวาราวัชชนจิต ๑ ขณะเกิดในมโนทวาร
๓. จิตที่ทำหน้าที่ใน ปัญจวิญญานฐาน มี ๑๐ ดวง คือ
 - ทวิปัญจวิญญานจิต ๑๐
๔. จิตที่ทำหน้าที่ใน สัมปฏิจจนฐาน มี ๒ ดวง คือ
 - สัมปฏิจจนจิต ๒
๕. จิตที่ทำหน้าที่ใน สันตীরณฐาน มี ๓ ดวง คือ
 - สันตীরณจิต ๓
๖. จิตที่ทำหน้าที่ โวฏฐัพพนฐาน มี ๑ ดวง คือ

- มโนทวาราว์ชนจิต ๑ ขณะเกิดในปัจฉยทวาร
- ๗. จิตที่ทำหน้าที่ใน **ชวณฐาน** มี ๕๕ หรือ ๘๗ ดวง คือ
 - อกุศลจิต ๑๒ หสิตุปปาทจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘
 - มหัคคตกุศลจิต ๕ มหัคคตกริยาจิต ๕ โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐
- ๘. จิตที่ทำหน้าที่ใน **ตทารัมมณฐาน** มี ๑๑ ดวง คือ
 - สันตীরณจิต ๓ มหาวิปากจิต ๘

กาถาแสดงการจำแนกจิต โดยกิจและฐาน

อภุชสฏฺฐิ ตถา เทว จ นวาทฺฐ เทว ยถากุณฺมํ
 เอก ทฺวิ ติ จตุ ปญฺจ กิจจภูจฺจานานิ นิตฺทิสเส ฯ

แสดงจำนวนจิต โดยหน้าที่และฐาน ตามลำดับดังนี้ คือ

- ◆ จิตที่มี หน้าที่ ๑ และฐาน ๑ มีจำนวน ๖๘ ดวง
- ◆ จิตที่มี หน้าที่ ๒ และฐาน ๒ มีจำนวน ๒ ดวง
- ◆ จิตที่มี หน้าที่ ๒ และฐาน ๓ มีจำนวน ๕ ดวง
- ◆ จิตที่มี หน้าที่ ๔ และฐาน ๔ มีจำนวน ๘ ดวง
- ◆ จิตที่มี หน้าที่ ๕ และฐาน ๕ มีจำนวน ๒ ดวง

คำอธิบาย

๑. จิตที่มี หน้าที่ ๑ และฐาน ๑ มีจำนวน ๖๘ ดวง คือ
 - ปัจญทวาราว์ชนจิต ๑ มี อววัชชนกิจ และ อววัชชนฐาน
 - สัมปฏิจจนจิต ๒ มี สัมปฏิจจนกิจ และ สัมปฏิจจนฐาน
 - จักขุวิญญานจิต ๒ มี ทัสสนกิจ และ ปัจญวิญญานฐาน

- โสตวิญญานจิต ๒ มี สวณกิจ และ ปัญจวิญญานฐาน
 - ฌานวิญญานจิต ๒ มี ฌายนกิจ และ ปัญจวิญญานฐาน
 - ชิวหาวิญญานจิต ๒ มี สายนกิจ และ ปัญจวิญญานฐาน
 - กายวิญญานจิต ๒ มี ศุสนกิจ และ ปัญจวิญญานฐาน
 - ชวนจิต ๕๕ มี ชวนกิจ และ ชวนฐาน
๒. จิตที่มี หน้าที่ ๒ และฐาน ๒ มีจำนวน ๒ ดวง คือ
- โสมนัสสันตிரณจิต ๑ มี สันตிரณกิจ ตทาร์म्मณกิจ และ สันตிரณฐาน ตทาร์म्मณฐาน
 - มโนทวาราวชชนจิต ๑ มี อาวัชชนกิจ ไวกุฐัพพนกิจ และ อาวัชชนฐาน ไวกุฐัพพนฐาน
๓. จิตที่มี หน้าที่ ๓ และฐาน ๓ มีจำนวน ๕ ดวง คือ
- มหัคคตวิปากจิต ๕ มี ปฏิสนธิกิจ ภาวังกิจ จุตติกิจ และ ปฏิสนธิฐาน ภาวังกฐาน จุตติฐาน
๔. จิตที่มี หน้าที่ ๔ และฐาน ๔ มีจำนวน ๘ ดวง คือ
- มหาวิปากจิต ๘ มี ปฏิสนธิกิจ ภาวังกิจ จุตติกิจ ตทาร์म्मณกิจ และ ปฏิสนธิฐาน ภาวังกฐาน จุตติฐาน ตทาร์म्मณฐาน
๕. จิตที่มี หน้าที่ ๕ และฐาน ๕ มีจำนวน ๒ ดวง คือ
- อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มี ปฏิสนธิกิจ ภาวังกิจ จุตติกิจ สันตிரณกิจ ตทาร์म्मณกิจ และปฏิสนธิฐาน ภาวังกฐาน จุตติฐาน สันตிரณฐาน ตทาร์म्मณฐาน

การจำแนกเจตสิก ๕๒ โดยกิจ ๑๔

๑. เจตสิกที่ทำ หน้าที่ ๑ มีจำนวน ๑๗ ดวง คือ
 - อกุศลเจตสิก ๑๔ วิรตีเจตสิก ๓ ทำหน้าที่ ๑ คือ *ชวนกิจ*
อธิบายว่า อกุศลเจตสิก ๑๔ ดวงนี้ ประกอบกับอกุศลจิต ๑๒ เท่านั้น และ อกุศลจิต ๑๒ นั้น ก็ทำหน้าที่ *ชวนกิจ* อย่างเดียว ฉะนั้น อกุศลเจตสิก ๑๔ จึงทำหน้าที่ *ชวนกิจ* อย่างเดียวเหมือนกัน
 - วิรตีเจตสิก ๓ ประกอบกับมหากุศลจิต และ โลกุตตรจิต มหากุศลจิต และโลกุตตรจิต ๒ พวกนี้ ทำหน้าที่ *ชวนกิจ* อย่างเดียว ฉะนั้น วิรตีเจตสิก จึงทำหน้าที่ชวนกิจ เช่นเดียวกัน
๒. เจตสิกที่ทำ หน้าที่ ๔ มีจำนวน ๒ ดวง คือ
 - อัปมัชฌญาเจตสิก ๒ ทำหน้าที่ ๔ คือ ปฏิสนธิกิจ ภวังคกิจ จุตติกิจ *ชวนกิจ*
อธิบายว่า อัปมัชฌญาเจตสิก ๒ ดวงนี้ เมื่อขณะประกอบกับ รูปาวจรวิปากจิต ทำหน้าที่ปฏิสนธิกิจ ภวังคกิจ จุตติกิจ เมื่อขณะประกอบกับมหากุศลจิตมหากริยาจิต รูปาวจรกุศลจิต รูปาวจรกิริยาจิต ทำหน้าที่ *ชวนกิจ*
๓. เจตสิกที่ทำ หน้าที่ ๕ มีจำนวน ๒๑ ดวง คือ
 - โสภณสาธารณเจตสิก ๑๕ ปัญญาเจตสิก ๑ นันทเจตสิก ๑ ทำหน้าที่ ๕ คือ ปฏิสนธิกิจ ภวังคกิจ จุตติกิจ *ชวนกิจ* ตทารัมมณกิจ
อธิบายว่า โสภณสาธารณเจตสิก ๑๕ ปัญญาเจตสิก ๑ นันทเจตสิก ๑ รวม ๒๑ ดวงเหล่านี้ ไม่ได้ประกอบกับอเหตุกจิต ๑๘ ฉะนั้น จึงเว้นกิจ ๕ อย่าง มี อาวัชชนกิจ เป็นต้น จนถึง โวภูฐัพพนกิจ ซึ่งเป็นหน้าที่ของอเหตุกจิตโดยเฉพาะออกเสีย คงทำหน้าที่เพียง ๕ อย่าง ดังกล่าวแล้วนั้น

๔. เจตสิกที่ทำ หน้าที่ ๖ มีจำนวน ๑ ดวง คือ

■ ปิติเจตสิก ทำหน้าที่ ๖ คือ ปฏิสนธิกิจ ภวังคกิจ จุตติกิจ สันตிரณกิจ
ชวนกิจ ตทารัมมณกิจ

อธิบายว่า ปิติเจตสิกนี้ เมื่อประกอบกับโสมนัสสหคตจิต ที่เป็นอกุศล
กุศล กิริยา และผลจิตเหล่านี้ ทำหน้าที่ ชวนกิจ

เมื่อประกอบกับโสมนัสสันตிரณจิต ทำหน้าที่ สันตிரณกิจ ตทารัมมณกิจ
เมื่อประกอบกับ โสมนัสสหคตจิตที่เป็นรูปาวจรวิบาก ทำหน้าที่
ปฏิสนธิกิจ ภวังคกิจ จุตติกิจ

เมื่อประกอบกับ โสมนัสสหคตจิตที่เป็นมหาวิบาก ทำหน้าที่
ปฏิสนธิกิจ ภวังคกิจ จุตติกิจ ตทารัมมณกิจ

๕. เจตสิกที่ทำ หน้าที่ ๗ มีจำนวน ๑ ดวง คือ

■ วิริยเจตสิก ทำหน้าที่ ๗ คือ ปฏิสนธิกิจ ภวังคกิจ จุตติกิจ อาวัชชนกิจ
ไวญฐัพพนกิจ ชวนกิจ ตทารัมมณกิจ

อธิบายว่า วิริยเจตสิกนี้ เมื่อประกอบกับอกุศลจิต กุศลจิต กิริยาจิต
และผลจิตเหล่านี้ ทำหน้าที่ ชวนกิจ

เมื่อประกอบกับ มโนทวาราวัชชนจิต ทำหน้าที่ อาวัชชนกิจ ไวญฐัพ-
พนกิจ

เมื่อประกอบกับ มหัคคตวิปากจิต ทำหน้าที่ ปฏิสนธิจิต ภวังคกิจ
จุตติกิจ

เมื่อประกอบกับ มหาวิปากจิต ทำหน้าที่ ปฏิสนธิกิจ ภวังคกิจ จุตติกิจ
ตทารัมมณกิจ

๖. เจตสิกที่ทำ หน้าที่ ๘ มีจำนวน ๓ ดวง คือ

■ วิตถ วิจาร อธิโมกษ์ ทำหน้าที่ ๘ คือ ปฏิสนธิกิจ ภวังคกิจ จุตติกิจ
อ่าวัชชนกิจ สัมปฏิจจนกิจ สันตிரณกิจ ไวญฐัพพนกิจ ชวนกิจ
ตทารัมมณกิจ

อธิบายว่า วิตก วิจาร อธิโมกษ์ เจตสิก ๓ ดวงนี้ เมื่อขณะประกอบ
กับ อกุศลจิต กุศลจิต กิริยาจิต และผลจิตเหล่านี้ ทำหน้าที่ *ชวนกิจ*
เมื่อขณะประกอบกับ มโนทวาราวชชนจิต ทำหน้าที่ *อาวชชนกิจ* และ
ไวภูรूपพณกิจ

เมื่อขณะประกอบกับ สัมปฏิจจนจิต ทำหน้าที่ *สัมปฏิจจนกิจ*

เมื่อขณะประกอบกับ สันตীরณจิต ทำหน้าที่ *สันตীরณกิจ ตทารัมมณกิจ*

เมื่อขณะประกอบกับ มหัคคตวิปากจิต ทำหน้าที่ *ปฏิสนธิกิจ ภวังคกิจ*
จตุตถกิจ

เมื่อขณะประกอบกับ มหาวิปากจิต ทำหน้าที่ *ปฏิสนธิกิจ ภวังคกิจ*
จตุตถกิจ ตทารัมมณกิจ

๗. เจตสิกที่ทำ หน้าที่ ๑๔ มีจำนวน ๗ ดวง คือ

- สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ทำหน้าที่ ๑๔ คือ *ปฏิสนธิกิจ ภวังคกิจ*
จตุตถกิจ อาวชชนกิจ ทัสสนกิจ สวนกิจ ฉายนกิจ ผุสนกิจ
สัมปฏิจจนกิจ สันตীরณกิจ ไวภูรूपพณกิจ ชวนกิจ ตทารัมมณกิจ

อธิบายว่า สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงนี้ ประกอบกับจิตได้
ทั้งหมด ฉะนั้น จึงทำหน้าที่ ๑๔ อย่างทั้งหมดได้

หมายเหตุ เจตสิกที่ทำหน้าที่ ๒, ๓, ๘, ๑๐, ๑๑, ๑๒, ๑๓ ไม่มี เพราะ
เจตสิกที่ประกอบกับจิตที่ทำหน้าที่ ๒, ๓, ๘, ๑๐, ๑๑, ๑๒, ๑๓ โดยเฉพาะ
นั้น ไม่มี

คาถาแสดงฐานโดยพิสดาร

สนธิ เอกํ ฉ ภวํคํ	ทวารวชชนํ ปญจาทุเขกํ
เทว โว โช ฉ ตทา เทว ติ	จตุตถิ ปญจวิสติ

ปฏิสนธิฐาน มี ๑ กวังฐาน มี ๖ อาวัชชนฐาน มี ๒ ปัญจวิญญาณ-
ฐาน มี ๑ สัมปฏิจจนฐาน มี ๑ สันตிரณฐาน มี ๑ โวภูฏัพพนฐาน มี ๒ ชวนฐาน
มี ๖ ตพารัมมณฐาน มี ๒ จุติฐาน มี ๓ รวมเป็น ฐาน ๒๕

คาถาแสดงการจำแนกฐาน ๒๕ โดยวิธี

๑. สนธิฐานัน จุณนตรี	ปอา, ตอา, ซอา, โวอา
ตจุ, ชจุณตรี ภูตส	น ฐานัน ปรีตีปเย ฯ
๒. ภวิ, ภชนตรี เยว	ทุ อาฐานัน อาสนนตรี
วิจानนัง วิตินนตรี	สํ ฐานนัง สํโวนนตรี ฯ
๓. ตี ฐานนัง ทุ โวจานัน	ตีช, ตีภนนตรี ตถา
ไวต, ไวก, ไวจุณนตรี	อาต, อาภ, อาจุณนตรี ฯ
๔. ชฐานัน น ชภ ชจุ น	ตรี เณยฺยํ ทุ ตฐานัน
ตป, ชป, ภปนนตรี	จุติฐานัน ตีธา มตํ ฯ

(มาในสังเขปวัฒนธรรมานาฎีกา)

นักศึกษาทิ้งหลายพึงทราบฐาน ๒๕ โดยเฉพาะ ๆ ซึ่งจำแนก โดยวิธี ดังนี้คือ

๑. ■ **ปฏิสนธิฐาน** มี ๑ ฐาน คือ
ระหว่าง จุติจิต กับ ภวังคจิต ในมรณัสสนาวิถิ
- **ภวังคฐาน** มี ๖ ฐาน คือ
 ๑. ระหว่าง ปฏิสนธิจิต กับ อาวัชชนจิต ที่เกิดต่อจากมรณัสสนาวิถิ จนถึง ภาวนิกันตโลกขวนวิถิ
 ๒. ระหว่าง ตทาร์มมณจิต กับ อาวัชชนจิต ในระหว่างตทาร์มมณวาระวิถิ กับวิถิอื่นๆ ที่เกิดติดต่อกัน
 ๓. ระหว่าง ขวนจิต กับ อาวัชชนจิต ในระหว่างขวนวาระวิถิกับวิถิจิตอื่นๆ ที่เกิดติดต่อกัน
 ๔. ระหว่าง ไภฐฐัพพนจิต กับ อาวัชชนจิต ในระหว่างปัญจทวารวิถิ ที่เป็นไภฐฐัพพนวาระกับวิถิจิตอื่นๆ ที่เกิดติดต่อกัน
 ๕. ระหว่าง ตทาร์มมณจิต กับ จุติจิต ในมรณัสสนาวิถิที่เป็น ตทาร์มมณวาระ
 ๖. ระหว่าง ขวนจิต กับ จุติจิต ในมรณัสสนาวิถิที่เป็นขวนวาระ
๒. ■ **อาวัชชนฐาน** มี ๒ ฐาน คือ
 ๑. ระหว่าง ภวังคจิต กับ ปัญจวิญญาณจิต ในปัญจทวารวิถิ
 ๒. ระหว่าง ภวังคจิต กับ ขวนจิต ในมโนทวารวิถิ
- **ปัญจวิญญาณฐาน** มี ๑ ฐาน คือ
ระหว่าง ปัญจทวารอาวัชชนจิต กับ สัมปฏิจฉนจิต ในปัญจทวารวิถิ
- **สัมปฏิจฉนฐาน** มี ๑ ฐาน คือ
ระหว่าง ปัญจวิญญาณจิต กับ สันตึรณจิต ในปัญจทวารวิถิ

๓. ■ **สันตীরณฐาน** มี ๑ ฐาน คือ
ระหว่าง สัมปฏิจฉนจิต กับ โวภูฐัพพนจิต ในปัญจทวารวิถี
- **โวภูฐัพพนฐาน** มี ๒ ฐาน คือ
๑. ระหว่าง สันตীরณจิต กับ ชวนจิต ในปัญจทวารวิถีที่เป็น ตทารัมมณวาระ และ ชวนวาระ
 ๒. ระหว่าง สันตীরณจิต กับ ภวังคจิต ในปัญจทวารวิถีที่เป็น โวภูฐัพพนวาระ
- **ชวนฐาน** มี ๖ ฐาน คือ
๑. ระหว่าง โวภูฐัพพนจิต กับ ตทารัมมณจิต ในปัญจทวารวิถี ที่เป็น ตทารัมมณวาระ
 ๒. ระหว่าง โวภูฐัพพนจิต กับ ภวังคจิต ในปัญจทวารวิถี ที่เป็น ชวนวาระ
 ๓. ระหว่าง โวภูฐัพพนจิต กับ จุติจิต ในปัญจทวารมรณาสันนวิถี ที่เป็นชวนวาระ
 ๔. ระหว่าง มโนทวาราวชชนจิต กับ ตทารัมมณจิต ในกามชวน มโนทวารวิถี ที่เป็นตทารัมมณวาระ
 ๕. ระหว่าง มโนทวาราวชชนจิต กับ ภวังคจิต ในกามชวนมโนทวารวิถี ที่เป็นชวนวาระ
 ๖. ระหว่าง มโนทวาราวชชนจิต กับ จุติจิต ในมโนทวารมรณาสันนวิถี ที่เป็นชวนวาระ
๔. ■ **ตทารัมมณฐาน** มี ๒ ฐาน คือ
๑. ระหว่าง ชวนจิต กับ ภวังคจิต ในปัญจทวารวิถี และ มโนทวารวิถี ที่เป็นตทารัมมณวาระ

๒. ระหว่าง ชวนจิต กับ จุติจิต ในมรรณาสันนวิถีที่เป็นตทารัมมณวาระ

■ จุติฐาน มี ๓ ฐาน คือ

๑. ระหว่าง ตทารัมมณจิต กับ ปฏิสนธิจิต ในมรรณาสันนวิถี ที่เป็นตทารัมมณวาระ
๒. ระหว่าง ชวนจิต กับ ปฏิสนธิจิต ในมรรณาสันนวิถีที่เป็นชวนวาระ
๓. ระหว่าง ภวังคจิต กับ ปฏิสนธิจิต ในมรรณาสันนวิถี

หมายเหตุ สำหรับวิถีที่แสดงไว้ในฐานพิสดารเหล่านี้ นักศึกษาจะเข้าใจดีในเวลาต่อไป เมื่อเรียนชั้นมัธยมอาภิศรรมิกะตรี

คำชี้แจงบาลีแสดง ชื่อฐาน ที่ตั้งของฐาน
และจำนวนฐาน ตามกาลานี้

๑. สนธิฐานัน = ปฏิสนธิฐาน	๒. ภสสุฐานัน = ภวังคฐาน
๓. อาฐานัน = อาวัชชนฐาน	๔. สัมฐานัน = สัมปฏิจจนฐาน
๕. ตีฐานัน = สันตธีรณฐาน	๖. โวฐานัน = โวภูจัพพนฐาน
๗. ชฐานัน = ชวนฐาน	๘. ตฐานัน = ตทารัมมณฐาน
๘. จุติฐานัน - จุติฐาน	๑๐. เอกัง = ๑
๑๑. ทุ = ๒	๑๒. ตีธา = ๓
๑๓. น = ๖	๑๔. ปริทีปเย = บ่อมแสดง
๑๕. เณยฺยํ = บ่อมรู้	๑๖. มตํ = ฟิงทราบ
๑๗. ตถา = เป็นนิปาตบทความไพเราะของวาจา	
๑๘. จุกนตฺรํ (จุก + อนตฺรํ) = แปลว่า ระหว่างจุติกับภวังค์	
๑๙. ปอา = ระหว่าง ปฏิสนธิ กับ อาวัชชนะ	
๒๐. ตอา = ระหว่าง ตทารัมมณะ กับ อาวัชชนะ	
๒๑. ชอา = ระหว่าง ชวนะ กับ อาวัชชนะ	

๒๒. โวอา = ระหว่าง โวภูฐัพพะ กับ อาวัชชนะ
๒๓. ตจุ = ระหว่าง ตทาร์म्मณะ กับ จุติ
๒๔. ชจุนฺตรํ (ชจุ + อนฺตรํ) = ระหว่าง ชวณะ กับ จุติ
๒๕. ภวิ = ระหว่าง ภวังค์ กับ ปญฺจวิญญาณ
๒๖. ภชนฺตรํ (ภช + อนฺตรํ) = ระหว่าง ภวังค์ กับ ชวณะ
๒๗. อาสนฺตรํ (อาสํ + อนฺตรํ) = ระหว่าง อาวัชชนะ กับ สัมปฏิจฺจนะ
๒๘. วิตฺติณฺตรํ (วิทฺตี + อนฺตรํ) = ระหว่าง ปญฺจวิญญาณ กับ สันตีรณะ
๒๙. สํโวนฺตรํ (สํโว + อนฺตรํ) = ระหว่าง สัมปฏิจฺจนะ กับ โวภูฐัพพะ
๓๐. ตีช = ระหว่าง สันตีรณะ กับ ชวณะ
๓๑. ตีภณฺตรํ (ตีภ + อนฺตรํ) = ระหว่าง สันตีรณะ กับ ภวังค์
๓๒. โวต = ระหว่าง โวภูฐัพพะ กับ ตทาร์म्मณะ
๓๓. โวก = ระหว่าง โวภูฐัพพะ กับ ภวังค์
๓๔. โวจฺจนฺตรํ (โวจุ + อนฺตรํ) = ระหว่าง โวภูฐัพพะ กับ จุติ
๓๕. อาต = ระหว่าง อาวัชชนะ กับ ตทาร์म्मณะ
๓๖. อาก = ระหว่าง อาวัชชนะ กับ ภวังค์
๓๗. อาจฺจนฺตรํ (อาจุ + อนฺตรํ) = ระหว่าง อาวัชชนะ กับ จุติ
๓๘. ชภ = ระหว่าง ชวณะ กับ ภวังค์
๓๙. ชจฺจนฺตรํ (ชจุ + อนฺตรํ) = ระหว่าง ชวณะ กับ จุติ
๔๐. ตป = ระหว่าง ตทาร์म्मณะ กับ ปฏฺิสนธิ
๔๑. ชป = ระหว่าง ชวณะ กับ ปฏฺิสนธิ
๔๒. ภปนฺตรํ (ภป + อนฺตรํ) = ระหว่าง ภวังค์ กับ ปฏฺิสนธิ

จบ กิจจสังคหะ

ทวารสังคหะ

การสงเคราะห์ จิต เจตสิก โดยประเภทแห่งทวาร ชื่อว่า ทวารสังคหะ

๕๖๖๕๖๖

ทวาร ๖

ทวาร มี ๖ คือ

๑. จักขุทวาร	ได้แก่	จักขุปสาท
๒. โสตทวาร	ได้แก่	โสตปสาท
๓. ฆานทวาร	ได้แก่	ฆานปสาท
๔. ชิวหาทวาร	ได้แก่	ชิวหาปสาท
๕. กายทวาร	ได้แก่	กายปสาท
๖. มโนทวาร	ได้แก่	ภวังคจิต ๑๕

คำว่า ทวาร แปลว่า ประตู สำหรับเป็นที่เข้าออกของคนทั้งหลาย จักขุปสาท เป็นต้น ชื่อว่า ทวาร เพราะเหมือนหนึ่งประตูเป็นที่เข้าออกของวิถีจิตทั้งหลาย ธรรมดาสัตว์ทั้งหลาย ถ้าไม่มีปสาทรูปทั้ง ๕ และภวังคจิตแล้ว วิถีจิตก็เกิดขึ้นไม่ได้ เมื่อวิถีจิตเกิดขึ้นไม่ได้แล้ว ก็เป็นอันว่า การทำ การพูด การคิด ที่ดีก็ตาม ไม่ดีก็ตาม ก็มีไม่ได้เช่นเดียวกัน

การจำแนกจิต โดยทวาร ๖

๑. จักขุทวาริกจิต จิตที่เกิดในจักขุทวารได้ มี ๔๖ ดวง คือ
 - กามจิต ๔๖ (เวทนา โสตวิญญานจิต ๒ ฆานวิญญานจิต ๒ ชิวหาวิญญานจิต ๒ กายวิญญานจิต ๒)
๒. โสตทวาริกจิต จิตที่เกิดในโสตทวารได้ มี ๔๖ ดวง คือ

- กามจิต ๔๖ (เว้น จักขุวิญญานจิต ๒ ฆานวิญญานจิต ๒
ชีวหาวิญญานจิต ๒ กายวิญญานจิต ๒)
- ๓. ฆานทวาริกจิต จิตที่เกิดในฆานทวารได้ มี ๔๖ ดวง คือ
 - กามจิต ๔๖ (เว้น จักขุวิญญานจิต ๒ โสตวิญญานจิต ๒
ชีวหาวิญญานจิต ๒ กายวิญญานจิต ๒)
- ๔. ชิวหาวิญญานจิต จิตที่เกิดในชีวหาทวารได้ มี ๔๖ ดวง คือ
 - กามจิต ๔๖ (เว้น จักขุวิญญานจิต ๒ โสตวิญญานจิต ๒
ฆานวิญญานจิต ๒ กายวิญญานจิต ๒)
- ๕. กายทวาริกจิต จิตที่เกิดในกายทวารได้ มี ๔๖ ดวง คือ
 - กามจิต ๔๖ (เว้น จักขุวิญญานจิต ๒ โสตวิญญานจิต ๒
ฆานวิญญานจิต ๒ ชิวหาวิญญานจิต ๒)
- ๖. มโนทวาริกจิต จิตที่เกิดในมโนทวารได้ มี ๖๗ หรือ ๕๕ ดวง คือ
 - กามจิต ๔๑ (เว้น ทวิปัญจวิญญานจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓)
มหัคคตกุศลจิต ๕ มหัคคตกริยาจิต ๕ โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐
- ๗. ทวารวิมุตตจิต จิตที่เกิดพ้นจากทวารทั้ง ๖ ได้ มี ๑๕ ดวง คือ
 - อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘ มหัคคตวิปากจิต ๕

จิต ๑๕ ดวงนี้ ในขณะที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิ ภวังค์ จุตติ เป็นทวารวิมุตต์ หมายความว่า ขณะที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิและจุตินั้น ตัวเองก็ยังไม่ได้เป็นมโนทวารเพราะไม่มีวิถีจิตเกิดขึ้น และในขณะที่ทำหน้าที่ภวังค์นั้น ตัวเองก็เป็นมโนทวารอยู่แล้ว

การจำแนกทวาริกจิต โดยแน่นอนและไม่แน่นอน

๑. จิตที่เกิดใน จักขุทวาร โดยแน่นอน มี ๒ ดวง คือ
 - จักขุวิญญาณจิต ๒
๒. จิตที่เกิดใน จักขุทวาร โดยไม่แน่นอน มี ๔๔ ดวง คือ
 - จิตที่เหลือ ๔๔ ได้แก่ กามจิต ๔๔ (เว้น ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐)
๓. จิตที่เกิดใน โสตทวาร โดยแน่นอน มี ๒ ดวง คือ
 - โสตวิญญาณจิต ๒
๔. จิตที่เกิดใน โสตทวาร โดยไม่แน่นอน มี ๔๔ ดวง คือ
 - จิตที่เหลือ ๔๔ ได้แก่ กามจิต ๔๔ (เว้น ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐)
๕. จิตที่เกิดใน ฆานทวาร โดยแน่นอน มี ๒ ดวง คือ
 - ฆานวิญญาณจิต ๒
๖. จิตที่เกิดใน ฆานทวาร โดยไม่แน่นอน มี ๔๔ ดวง คือ
 - จิตที่เหลือ ๔๔ ได้แก่ กามจิต ๔๔ (เว้น ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐)
๗. จิตที่เกิดใน ชิวหาทวาร โดยแน่นอน มี ๒ ดวง คือ
 - ชิวหาวิญญาณจิต ๒
๘. จิตที่เกิดใน ชิวหาทวาร โดยไม่แน่นอน มี ๔๔ ดวง คือ
 - จิตที่เหลือ ๔๔ ได้แก่ กามจิต ๔๔ (เว้น ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐)
๙. จิตที่เกิดใน กายทวาร โดยแน่นอน มี ๒ ดวง คือ
 - กายวิญญาณจิต ๒
๑๐. จิตที่เกิดใน กายทวาร โดยไม่แน่นอน มี ๔๔ ดวง คือ
 - จิตที่เหลือ ๔๔ ได้แก่ กามจิต ๔๔ (เว้น ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐)

๑๑. จิตที่เกิดใน มโนทวาร โดยแน่นอน มี ๒๖ ดวง หรือ ๕๘ ดวง คือ

■ อัมปนาชวณะ ๒๖ หรือ ๕๘

๑๒. จิตที่เกิดใน มโนทวาร โดยไม่แน่นอน มี ๔๑ ดวง คือ

■ มโนทวาราวัจชนจิต ๑ กามชวณจิต ๒๕ ตทาร์म्मณจิต ๑๑

กาถาแสดงการจำแนกจิต ๕ ประเภท

๑. เอกทวาริกจิตตานิ	ปญจนทวาริกานิ จ
ฉทวาริกวิมุตตานิ	วิมุตตานิ จ สัพพธา ฯ
๒. นตตีสติ ตถา ตีณิ	เอกตตีส ยถากุภมํ
ทสธา นวธา เจติ	ปญจธา ปรีตีปเย ฯ

จิตที่เกิดในทวารเดียว จิตที่เกิดในทวาร ๕ จิตที่เกิดในทวาร ๖ จิตที่บางที เกิดในทวาร ๖ บางทีเกิดพ้นจากทวาร ๖ และจิตที่เกิดพ้นจากทวาร ๖ เสมอ มีจำนวนตามลำดับดังนี้ คือ ๓๖, ๓, ๓๑, ๑๐ และ ๕

เอกทวาริกจิต ปญจนทวาริกจิต ฉทวาริกจิต ทวารวิมุตตจิต

โดยแน่นอนและไม่แน่นอน

๑. เอกทวาริกจิต เอกันตะ จิตที่เกิดในทวารเดียว โดยแน่นอน มี ๓๖ หรือ ๖๘ ดวง คือ

■ ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ อัมปนาชวณะ ๒๖ หรือ ๕๘

๒. เอกทวาริกจิต อเนกัณตะ จิตที่เกิดในทวารเดียว โดยไม่แน่นอน มี ๔๔ ดวง คือ

■ กามจิต ๔๔ (เว้น ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐)

๓. ปัญจทวาริกจิต เอกันตะ จิตที่เกิดในทวาร ๕ โดยแน่นอน มี ๓ ดวง คือ
- มโนธาตุ ๓
๔. ปัญจทวาริกจิต อเนกัณตะ จิตที่เกิดในทวาร ๕ โดยไม่แน่นอน มี ๔๑ ดวง คือ
- กามจิต ๔๑ (เว้น ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓)
๕. ฉทวาริกจิต เอกันตะ จิตที่เกิดในทวาร ๖ โดยแน่นอน มี ๓๑ ดวง คือ
- โสมนัสสันตிரณจิต ๑ มโนทวาราวัชชนจิต ๑ กามชวณจิต ๒๙
๖. ฉทวาริกจิต อเนกัณตะ จิตที่เกิดในทวาร ๖ โดยไม่แน่นอน มี ๑๐ ดวง คือ
- อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘
๗. ทวาริกจิต เอกันตะ จิตที่เกิดในทวาร โดยแน่นอน มี ๗๐ หรือ ๑๐๒ ดวง คือ
- กามจิต ๔๔ (เว้น อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘)
 มหัคคตกุศลจิต ๕ มหัคคตกริยาจิต ๕ โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐
๘. ทวาริกจิต อเนกัณตะ จิตที่เกิดในทวาร โดยไม่แน่นอน มี ๑๐ ดวง คือ
- อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘
๙. ทวารวิมุตตจิต เอกันตะ จิตที่เกิดพ้นทวาร โดยแน่นอน มี ๕ ดวง คือ
- มหัคคตวิปากจิต ๕
๑๐. ทวารวิมุตตจิต อเนกัณตะ จิตที่เกิดพ้นทวาร โดยไม่แน่นอน มี ๑๐ ดวง คือ
- อุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘

การจำแนกเจตสิก โดยทวาร

๑. เอกทวาริกเจตสิก เอกันตะ เจตสิกที่เกิดในทวารเดียว โดยแน่นอน มี ๒ ดวง คือ

■ อัปมัณฺญาเจตสิก ๒ เกิดได้ทวารเดียว คือ มโนทวาร

เพราะอัปมัณฺญาเจตสิก ๒ ดวง นี้ เกิดขึ้นรับสัตว์บัญญัติเป็น อารมณวิถิจิตที่จะรับบัญญัติอารมณได้นั้น ต้องเป็นวิถิจิตที่เกิด ในมโนทวารอย่างเดียว ฉะนั้น อัปมัณฺญาเจตสิก ๒ ดวง นี้ จึง เกิดได้ในมโนทวารอย่างเดียว (ที่กล่าวเช่นนี้ มุ่งหมายเอาเฉพาะ แต่ อัปมัณฺญาเจตสิกที่ประกอบกับ กุศลและกิริยาเท่านั้น ถ้าอัป- มัณฺญาเจตสิก ๒ ดวงนี้ ประกอบกับรูปาวจรวิปากจิต ๕ แล้ว ก็ เป็นทวารวิมุตต์)

๒. เอกทวาริกเจตสิก อนกัณฺตะ เจตสิกที่เกิดในทวารเดียว โดยไม่แน่นอน มี ๕๐ ดวง คือ

■ เจตสิก ๕๐ (เว้น อัปมัณฺญาเจตสิก ๒)

๓. ปัญจทวาริกเจตสิก เอกกัณฺตะ เจตสิกที่เกิดในทวาร ๕ โดยแน่นอน ไม่มี

■ เพราะเจตสิกที่ประกอบเฉพาะ มโนธาตุ ๓ นั้น ไม่มี

๔. ปัญจทวาริกเจตสิก อนกัณฺตะ เจตสิกที่เกิดในทวาร ๕ โดยไม่แน่นอน มี ๕๐ ดวง คือ

■ เจตสิก ๕๐ (เว้น อัปมัณฺญาเจตสิก ๒)

๕. ฉทวาริกเจตสิก เอกกัณฺตะ เจตสิกที่เกิดในทวาร ๖ โดยแน่นอน คือ เกิด ขึ้นพ้นจากทวาร ๖ ใดๆอย่างหนึ่งไม่ได้ มี ๑๗ ดวง คือ

■ อกุศลเจตสิก ๑๔ วิรตีเจตสิก ๓

เพราะอกุศลเจตสิก ๑๔ ประกอบกับอกุศลจิต ๑๒ ซึ่งเกิดในทวาร ๖ ทวารใดทวารหนึ่งเสมอ และวิรตีเจตสิก ๓ ก็ประกอบกับมหา- กุศลจิต โลกุตตรจิต ซึ่งเกิดในทวารใดทวารหนึ่งเสมอเช่นเดียวกัน ฉะนั้น เจตสิก ๑๗ ดวงเหล่านี้ จึงเกิดในทวาร ๖ โดยแน่นอน

๖. ฉทวาริกเจตสิก อนกัณฺตะ เจตสิกที่เกิดในทวาร ๖ โดยไม่แน่นอน มี ๓๓ ดวง คือ

- อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๐ (เว้น วิรตีเจตสิก ๓ อัมปมัญญาเจตสิก ๒)

เพราะเจตสิก ๓๓ ดวงเหล่านี้ ประกอบกับจิตที่เกิดในทวารทั้ง ๖ ก็ได้ ประกอบกับจิตที่เกิดพ้นจากทวาร ๖ ก็ได้ ฉะนั้น เจตสิก ๓๓ ดวง เหล่านี้ จึงเป็นทวาริกเจตสิก โดยไม่แน่นอน

๗. ทวาริกเจตสิก เอกันตะ เจตสิกที่เกิดในทวาร โดยแน่นอน มี ๑๗ ดวง คือ

- อกุศลเจตสิก ๑๔ วิรตีเจตสิก ๓

เพราะเจตสิก ๑๗ ดวงเหล่านี้ ประกอบกับจิตที่เกิดในทวารเสมอ

๘. ทวาริกเจตสิก อเนกัณตะ เจตสิกที่เกิดในทวารโดยไม่แน่นอน มี ๓๕ ดวง คือ

- อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้น วิรตีเจตสิก ๓)
- เพราะเจตสิก ๓๕ ดวงเหล่านี้ ประกอบกับจิตที่เกิดในทวารก็ได้ ประกอบกับจิตที่เกิดพ้นทวารก็ได้ ฉะนั้น เจตสิก ๓๕ ดวงเหล่านี้ จึงเกิดในทวารไม่แน่นอน

๙. ทวารวิมุตตเจตสิก เอกันตะ เจตสิกที่เกิดพ้นจากทวาร โดยแน่นอน ไม่มี

- เพราะเจตสิกที่ประกอบกับ มหัคคตวิปากจิต โดยเฉพาะไม่มี

๑๐. ทวารวิมุตตเจตสิก อเนกัณตะ เจตสิกที่เกิดพ้นจากทวาร โดยไม่แน่นอน มี ๓๕ ดวง คือ

- เจตสิก ๓๕ ที่เป็นทวาริกเจตสิก อเนกัณตะ นั้นเอง

คือ ขณะที่ประกอบกับมหัคคตวิปากจิต ๕ ก็พ้นจากทวาร ขณะที่ประกอบกับจิตดวงอื่นๆ ก็เกิดในทวาร ฉะนั้น เจตสิก ๓๕ ดวงนี้ จึงเป็นทวารวิมุตตเจตสิก อเนกัณตะ

จบ ทวารสังคหะ

อารมณ์สังกะ

การสงเคราะห์ จิต เจตสิก โดยประเภทแห่งอารมณ์ ชื่อว่า อารมณ์สังกะ

๕๖๖๖๖๖

อารมณ์ ๖

อารมณ์ มี ๖ คือ

๑. รูปารมณ์	ได้แก่	สีต่างๆ
๒. สัททารมณ์	ได้แก่	เสียงต่างๆ
๓. คันธารมณ์	ได้แก่	กลิ่นต่างๆ
๔. รสธารมณ์	ได้แก่	รสต่างๆ
๕. โภกัจจุพพารมณ์	ได้แก่	เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง
๖. ธรรมารมณ์	ได้แก่	จิต เจตสิก ปสาทรูป ๕ สุขุมรูป ๑๖
นิพพาน บัญญัติ

คำอธิบาย

อารมณ์ หมายความว่า เป็นที่ยินดี เหมือนหนึ่งสวนดอกไม้เป็นที่ยินดีแก่คนทั้งหลาย ฉะนั้น อารมณ์ทั้ง ๖ มี รูปารมณ์ เป็นต้น ก็ย่อมเป็นที่ยินดีแก่จิตและเจตสิก ฉะนั้น ดังแสดงวาทะว่า

อา อภิมุขิ รมนติ เอตถาติ อารมฺมณํ (อา-ปุพพ, รม-ชาตุ, อู-ปัจจย)

จิตและเจตสิกทั้งหลาย มายินดีพร้อมหน้ากันในธรรมชาตินี้ ฉะนั้น ธรรมชาตินี้ชื่อว่า อารมณ์ ได้แก่ อารมณ์ ๖

อารมณ์นี้ เรียกว่า อาลัมพะนะ ก็ได้ หมายความว่า เป็นที่ยึดหยุ่นของจิตและเจตสิกทั้งหลาย เหมือนหนึ่งคนชราหรือทุพพลภาพ ย่อมต้องอาศัยไม้เท้าหรือเชือก

เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวให้ ทรงตัวลุกขึ้นและเดินไปได้ ฉันทิ จิตเจตสิกทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน ต้องมีอารมณ์เป็นเครื่องอาศัยยึด เพื่อเกิดขึ้นติดต่อกัน ฉันทิ นั้น นั้น ดังแสดงวจนัตถะว่า

จิตตเจตสิกเกหิ อาลมฺพิตฺติ อาลมฺพณํ

ธรรมชาติอันจิตและเจตสิกทั้งหลายยึดหน่วง ฉันทิ นั้น จึงชื่อว่า อาลัมพะณะ ได้แก่ อารมณ์ ๖

อารมณ์ ๖ เหล่านี้ แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ

๑. สามัญญอารมณ์ อารมณ์ชนิดสามัญธรรมดาทั่ว ๆ ไป ไม่มีอะไรเป็นพิเศษ

๒. อธิบดีอารมณ์ อารมณ์พิเศษ ที่มีอำนาจครอบครองจิตและเจตสิก และเหนี่ยวจิตเจตสิกทั้งหลายนั้นให้เข้ามาหาตน เหมือนหนึ่งกุสุมาราชาที่ติดตามนางประภาวดีไปเป็นหนทางถึง ๑๐๐ โยชน์ เพราะอำนาจแห่งความสวยงาม คือ รูปารมณ์ของนางประภาวดีสามารถเหนี่ยวรั้งจิตใจของพระเจ้ากุสุมาราชาให้ติดตามไปจนถึงได้ หรือเหมือนหนึ่งรูปภาพที่เขาติดโฆษณาไว้ที่โรงมหรสพ รูปภาพนั้นมีความสวยงามเป็นพิเศษ และเรื่องที่จะแสดงนั้นก็ดีเป็นพิเศษ ฉันทิ นั้น เมื่อคนทั้งหลายที่เดินผ่านไปมาที่โรงมหรสพนั้น จะเดินผ่านเลยไปเสียไม่ได้ ต้องแวะหยุดดูรูปภาพโฆษณานั้น แล้วก็เข้าไปชมการแสดง ข้อนี้ฉันทิ อารมณ์ที่เป็นอธิบดีก็ฉันทิ นั้น คือ สามารถเหนี่ยวรั้งจิตและเจตสิกให้น้อมไปสู่ตน ดังแสดงวจนัตถะว่า

จิตตเจตสิกเก อาลมฺพิตฺติ อาลมฺพณํ

ธรรมชาติโดยข้อมหน่วงเหนี่ยวจิตและเจตสิกทั้งหลาย ฉันทิ นั้น ธรรมชาตินี้จึงชื่อว่า อาลัมพะณะ ได้แก่ อารมณ์ ๖ ที่เป็นอธิบดี

การจำแนกทวาริกจิต และทวารวิมุตตจิต โดยอารมณ์ ๖

๑. จักขุทวาริกจิต ๔๖ มี รูปารมณ์ ที่เป็นปัจจุบันอย่างเดียว
๒. โสตทวาริกจิต ๔๖ มี สัททารมณ์ ที่เป็นปัจจุบันอย่างเดียว
๓. ฆานทวาริกจิต ๔๖ มี คันธารมณ์ ที่เป็นปัจจุบันอย่างเดียว

๔. ชิวหาทวาริกจิต ๔๖ มี รสอารมณ์ ที่เป็นปัจจุบันอย่างเดียว
๕. กายทวาริกจิต ๔๖ มี โภภุญัพพารมณฺ์ ที่เป็นปัจจุบันอย่างเดียว
๖. มโนทวาริกจิต ๖๗ หรือ ๕๕ มี อารมณฺ์ ๖ ที่เป็นปัจจุบัน อดีต อนาคต และกาลวิมุตต์ ตามสมควรแก่อารมณ์

๗. ทวารวิมุตตจิต ที่เกิดขึ้นทำหน้าที่ ปฏิสนธิ ภวังค์ จุตติ ทั้ง ๑๕ ดวงนั้นมีอารมณ์หนึ่งอารมณ์ใด ในบรรดาอารมณ์ทั้ง ๖ ที่เรียกว่า กรรม กรรมนิमित คตินิมิต ซึ่งเป็นปัจจุบัน อดีต และบัญญัติที่ทวาริกมรณาสันนชวณะ รับเอามาจากภพก่อนเมื่อใกล้จะตายเป็นส่วนมาก

คำอธิบาย

อารมณ์ ๖ ที่กล่าวมาแล้วนั้น แบ่งออกเป็น ๒ พวก คือ

๑. เตกาลิกอารมณ์ เป็นอารมณ์ที่เกี่ยวข้องด้วย กาลทั้ง ๓ คือ ปัจจุบัน อดีต อนาคต ได้แก่ จิต เจตสิก รูป

จิต เจตสิก รูป ที่เป็นปัจจุบันอารมณ์นั้น หมายถึง ขณะที่ปรากฏอยู่เฉพาะหน้าทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ คือ กำลังเห็น กำลังได้ยิน กำลังได้กลิ่น กำลังรู้รส กำลังถูกต้อง กำลังรู้ในอารมณ์ที่เกิดขึ้นยังไม่ดับไป เหล่านี้เรียกว่า ปัจจุบันอารมณ์

จิต เจตสิก รูป ที่เป็นอดีตอารมณ์นั้น หมายถึง อารมณ์เหล่านี้ผ่านไปแล้ว คือ ได้เห็นแล้ว ได้ยินแล้ว ได้กลิ่นแล้ว ได้รู้รสแล้ว ได้ถูกต้องแล้ว สำหรับทางใจนั้น คตินึกในอารมณ์ที่ผ่านไปแล้ว

จิต เจตสิก รูป ที่เป็นอนาคตอารมณ์นั้น หมายถึง อารมณ์ต่างๆ เหล่านั้น จะมาปรากฏ ในทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ คือ จะเห็น จะได้ยิน จะได้กลิ่น จะได้รู้รส จะได้ถูกต้อง สำหรับทางใจนั้น คตินึกถึงอารมณ์ที่จะมาปรากฏเหล่านั้น

รวมทั้ง ๓ ประเภทนี้ เรียกว่า เตกาลิกอารมณ์

๒. กาลวิมุตตอารมณ์ เป็นอารมณ์ที่ไม่เกี่ยวข้องกับ กาลทั้ง ๓ ได้แก่ นิพพาน บัญญัติ

นิพพาน และ บัญญัติ ที่เป็นกาลวิมุตตอารมณฺ์นั้น เพราะธรรม ๒ พวกนี้ เป็นอสังขตธรรม ไม่ได้ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ ฉะนั้น การเกิดขึ้นของธรรมทั้ง ๒ พวกนี้จึงไม่มี เมื่อไม่มีการเกิดขึ้นแล้ว ก็กล่าวไม่ได้ว่า นิพพาน หรือ บัญญัติ เหล่านี้ เป็นปัจจุบัน อดีต อนาคต เรียกว่า กาลวิมุตตอารมณฺ์

ที่แสดงว่า จักขุทวาริกจิต เป็นต้น จนถึงกายทวาริกจิต อย่างละ ๔๖ มีรูปารมณฺ์ สัททวารมณฺ์ คันธารมณฺ์ รสารมณฺ์ โสภณัฐัพพารมณฺ์ ที่เป็นปัจจุบันอย่างเดียวนั้น หมายความว่า จักขุทวาริกจิตจะรู้รูปารมณฺ์ได้ ก็ต้องเป็นรูปารมณฺ์ที่กำลังปรากฏอยู่เฉพาะหน้าเท่านั้น โสถทวาริกจิต เป็นต้น จนถึงกายทวาริกจิต จะรู้สัททวารมณฺ์ เป็นต้น จนถึงโสภณัฐัพพารมณฺ์ได้ ก็ต้องเป็นอารมณฺ์ที่กำลังปรากฏอยู่เฉพาะหน้าเช่นเดียวกัน ทั้งนี้ ก็เพราะว่าจักขุทวาริกจิต เป็นต้น จะเกิดขึ้นได้นั้นต้องอาศัยอารมณฺ์เป็นใหญ่ ถ้าไม่มีอารมณฺ์มาปรากฏเฉพาะหน้าแล้ว จิตเหล่านี้ก็เกิดขึ้นไม่ได้

สำหรับมโนทวาริกจิต ๖๗ หรือ ๘๘ ที่มีอารมณฺ์ ๖ ที่เป็นปัจจุบัน อดีต อนาคต และกาลวิมุตต ตามสมควรแก่อารมณฺ์นั้น หมายความว่า ถ้าอารมณฺ์นั้นเป็น จิต เจตสิก รูป กำลังปรากฏเฉพาะหน้าก็ดี ผ่านไปแล้วก็ดี จะปรากฏข้างหน้าก็ดี มโนทวาริกจิตเหล่านี้ย่อมรู้ได้ทั้งสิ้น เรียกว่ารับอารมณฺ์ ๖ ที่เป็นปัจจุบัน อดีต อนาคต และเมื่อรับกาลวิมุตตอารมณฺ์นั้น หมายถึง จิตเหล่านี้รับ นิพพาน หรือบัญญัติ อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณฺ์ ฉะนั้น ที่แสดงว่าตามสมควรแก่อารมณฺ์นั้น มุ่งหมายเอาดังที่ได้อธิบายมานี้

ว่าโดยส่วนรวมแล้ว มโนทวาริกจิตย่อมรู้อารมณฺ์ได้ทั้งหมดที่เป็นปรมาตฺถ์ก็ตาม บัญญัติก็ตาม แล้วแต่บุคคลที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะ มโนทวาริกจิตที่เกิดขึ้นได้ ไม่ได้อาศัย อารมณฺ์เป็นใหญ่ อาศัยจิตเจตสิกเป็นใหญ่ คือ อารมณฺ์กำลังปรากฏอยู่ก็ดีดับไปแล้วก็ดี จะเกิดข้างหน้าก็ดี หรือ อารมณฺ์ที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับกาลทั้ง ๓ ก็ดี มโนทวาริกจิตเหล่านี้ ย่อมสามารถเกิดขึ้นรู้อารมณฺ์เหล่านั้นได้

ทวาริกวิมุตตจิต คือ ปฏิสนธิจิต ภาวังคจิต จุตติจิต ทั้ง ๓ อย่างนี้ แม้จะเกิดขึ้น โดยไม่ได้อาศัยทวารหนึ่งทวารใด เกิดขึ้นด้วยอำนาจกรรมในอดีตก็จริง แต่ก็ย่อมรับอารมณฺ์อย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาอารมณฺ์ ๖ อยู่เสมอ ซึ่งอารมณฺ์เหล่านี้ ไม่ได้

เกี่ยวข้องกับปัจจุบันภพ เป็นอารมณที่ได้มาจากภพก่อน ที่มรณาสันชวณะรับเอา มาเมื่อใกล้จะตาย แล้วแต่มรณาสันชวณะของผู้นั้นจะรับอารมณอะไร ถ้ามรณาสัน- ชวณะรับรูปารมณแล้ว รูปารมณนั้นแหละเป็นอารมณของทวารวิมุตตจิต และถ้า มรณาสันชวณะรับสัททารมณ คันธารมณ รัสสารมณ โภฏฐัพพารมณ ธรรมารมณ แล้ว สัททารมณ เป็นต้น เหล่านั้นแหละ เป็นอารมณของทวารวิมุตตจิต ฉะนั้น จึงได้แสดง ไว้ว่า *อารมณของทวารวิมุตตจิตมีอารมณอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาอารมณ ๖*

อารมณของทวารวิมุตตจิต ที่เรียกว่า กรรม กรรมนิमित คตินิมิต นั้น ก็เกี่ยวเนื่องด้วยมรณาสันชวณะนั่นเอง เพราะธรรมดาอารมณ ๖ ที่มาปรากฏแก่ผู้ที่ใกล้ จะตายนั้น ถ้าเป็นรูปารมณ สัททารมณ คันธารมณ รัสสารมณ โภฏฐัพพารมณ ทั้ง ๕ นี้ อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว เรียกว่า กรรมนิमितอารมณ หรือ คตินิมิตอารมณ แล้ว แต่สภาพของอารมณที่มาปรากฏเป็นนิमितนั้น ถ้าเป็นธรรมารมณแล้วเรียกว่า กรรม อารมณก็ได้ กรรมนิमितอารมณก็ได้ คตินิมิตอารมณก็ได้ แล้วแต่สภาพของอารมณ ที่มาปรากฏเป็นนิमितเช่นเดียวกัน ด้วยเหตุนี้ *อารมณของทวารวิมุตตจิตที่เกี่ยวข้องเนื่อง ด้วยมรณาสันชวณะ รับเอามาจากภพก่อน เมื่อใกล้จะตาย จึงเรียกว่า กรรม กรรม- นิमित คตินิมิต*

ส่วนอารมณ ๖ ที่มาปรากฏทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในเวลาปกตินั้น ไม่เรียก ว่า กรรม กรรมนิमित คตินิมิตอารมณ เป็นส่วนมาก และอารมณ ๖ ที่มาปรากฏทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ของพระอรหันต์เมื่อเวลาใกล้จะปรินิพพาน ก็ไม่เรียกว่า กรรม กรรมนิमित คตินิมิตอารมณ เพราะไม่มีการเกิดต่อไปอีกแล้ว

ที่กล่าวว่ กรรม กรรมนิमित คตินิมิตอารมณ ซึ่งเป็นปัจจุบัน อดีต และบัญญัติ นั้น อธิบายว่า ถ้าอารมณของมรณาสันชวณะ เป็นนิปผันนรูป มี รูปารมณ เป็นต้น นั้น เวลาที่จุติจิตดับลงแล้ว อารมณนั้นยังไม่ดับไป เมื่อเป็นเช่นนี้ปฏิสนธิจิต และภวังคจิตอย่างมากที่สุด ๖ ดวง ที่เกิดในภพใหม่นั้น ก็มีอารมณเป็นปัจจุบัน ส่วน ภวังคจิตที่เกิดต่อจากนั้นมา จนกระทั่งถึงจุติจิตนั้น มี อารมณเป็นปัจจุบันไม่ได้ ถ้า นิปผันนรูปอารมณที่กล่าวแล้วนั้นดับลงพร้อมกับจุติจิตก็ดี หรืออารมณของมรณา- สันชวณะนั้น เป็นธรรมารมณที่เป็นจิตเจตสิกก็ดี เช่นนี้ ปฏิสนธิจิต ภวังคจิต จุติจิต ในภพใหม่ย่อมมีอารมณเป็นอดีต ส่วนปฏิสนธิจิต ภวังคจิต จุติจิต ของกามบุคคลที่

เกิดในกามภูมินั้น มี กาลวิมุตตอารมณ์ คือ บัญญัติไม่ได้ เพราะอุเบกขาสันตிரณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘ เหล่านี้ มี อารมณ์ ๖ ที่เป็นกามธรรมอย่างเดียว ฉะนั้น อารมณ์ของปฏิสนธิจิต ภวังคจิต จุติจิต ของกามบุคคลจึงเป็นอารมณ์ที่เป็นปัจจุบันหรืออดีต อย่างไรก็ดีอย่างหนึ่งเท่านั้น

ถ้าอารมณ์ของมรณาสันนชวณะนั้น เป็นบัญญัติธรรมารมณ์ คือ บัญญัติที่เกี่ยวกับกรรมฐาน กลิณบัญญัติ เป็นต้นเหล่านี้แล้ว ปฏิสนธิจิต ภวังคจิต จุติจิต ในภพใหม่ย่อมมีอารมณ์เป็นกาลวิมุตตอารมณ์ คือ บัญญัติ นั้นเอง

อารมณ์ของทวารวิมุตตจิตเหล่านี้ เป็นอนาคตอารมณ์นั้น ย่อมมีไม่ได้ เพราะการรับอารมณ์ของทวารวิมุตตจิตนี้ รับอารมณ์ที่มรณาสันนชวณะรับเอามาจากภพก่อนเมื่อใกล้จะตายนั่นเอง

ที่แสดงว่า ทวารวิมุตตจิตมีอารมณ์อย่างไรอย่างหนึ่ง ในบรรดาอารมณ์ ๖ ที่เรียกว่า กรรม กรรมนิमित คตินิมิต ซึ่งทวาริกมรณาสันนชวณะรับเอามาจากภพก่อนเมื่อใกล้จะตายเป็นส่วนมาก คำที่ว่า *เป็นส่วนมาก* นั้น หมายความว่า อารมณ์ของทวารวิมุตตจิตที่ไม่ได้มีอารมณ์ กรรม กรรมนิमित คตินิมิต ซึ่งทวาริกมรณาสันนชวณะรับเอามาจากภพก่อนเมื่อใกล้จะตายก็มี เช่น พวกมนุษย์และเทวดาที่เป็นปัญจฌานลาภบุคคล อันเกี่ยวเนื่องด้วยสัญญาวิราคภาวนา เมื่อตายจากกามภูมิแล้ว ก็ไปบังเกิดในอสัญญสัตตภูมิ เป็นอสัญญสัตตพรหม เมื่อครบอายุขัย ๕๐๐ มหากัปไปแล้ว ก็จุติลงมาเกิดในกามภูมิ เป็นมนุษย์หรือเทวดาอีก ปฏิสนธิจิต ภวังคจิต จุติจิต ของบุคคลเหล่านี้ ย่อมมีอารมณ์ คือ กรรม กรรมนิमित คตินิมิต อย่างไรอย่างหนึ่ง แต่อารมณ์เหล่านี้ ไม่ใช่เป็นอารมณ์ที่ทวาริกมรณาสันนชวณะรับเอามาจากภพก่อน คือ ภพที่เป็นอสัญญสัตตพรหมเมื่อใกล้จะตาย เพราะอสัญญสัตตพรหมนี้จุติด้วยรูป คือชีวิตนวกกลาปที่ดับครั้งสุดท้ายนั่นเอง อารมณ์ที่เรียกว่า กรรม กรรมนิमित คตินิมิตของบุคคลเหล่านี้ เป็นอารมณ์ที่ได้รับมาจากอปราปรียเวทนิยกรรม ที่ตนเคยทำมาในภพก่อนๆ นับตั้งแต่ภพที่ ๓ เป็นต้นไปตามสมควร หมายความว่า *อปราปรียเวทนิยกุศลกรรมใด มีโอกาสให้ผลปฏิสนธิในกามภูมิ อารมณ์ของอปราปรียเวทนิยกุศลกรรมนั้นแหละ เป็นอารมณ์ที่เรียกว่า กรรม กรรมนิमित คตินิมิต แห่งทวารวิมุตตจิตของมนุษย์ เทวดาเหล่านี้ ด้วยเหตุนี้แหละ พระอนุรุทธาจารย์จึงแสดงคำว่า เป็นส่วนมาก ในข้อนี้*

กาตาแสดงจิตที่รับอารมณ์แน่นอน ๔ ประเภท และ ไม่แน่นอน ๓ ประเภท

๑. ปญจวิส ปริตตมहि	ฉ จิตตานิ มหคฺคเต
เอกวิสติ โวหาเร	อฏฺฐ นิพฺพานโภจเร ฯ
๒. วิสานุตฺตรมุตตมहि	อคฺคมคฺคผลุชฺฉิมิต
ปญจ สพฺพตฺถ ฉจฺเจติ	สत्ตธา ตตฺถ สงฺคโห ฯ

๑. ♦ จิต ๒๕ ดวง คือ ทวิปัญญาวิญญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓ สันตึรณจิต ๓ มหาวิปากจิต ๘ หสิตุปปาทจิต ๑ เกิดได้ในอารมณ์ ๖ ที่เป็น กามธรรม อย่างเดียว

♦ จิต ๖ ดวง คือ วิญญาณัญญาตนณานจิต ๓ เนวสัญญานาสัญญา-ตนณานจิต ๓ เกิดได้ในธรรมารมณที่ เป็น มหคคตะ อย่างเดียว

♦ จิต ๒๑ ดวง คือ รูปาวจรจิต ๑๕ (เว้น อภิญญาจิต ๒) อากาสาณัญญาตนณานจิต ๓ อากิญจัญญาตนณานจิต ๓ เกิดได้ในธรรมารมณที่ เป็น บัญญัติ อย่างเดียว

♦ จิต ๘ ดวง คือ โลกุตตรจิต ๘ เกิดได้ในธรรมารมณที่ เป็น นิพพาน อย่างเดียว

๒. ♦ จิต ๒๐ ดวง คือ อกุสลจิต ๑๒ มหากุสลญาณวิปยุตตจิต ๔ มหากริยาญาณวิปยุตตจิต ๔ เกิดได้ในอารมณ์ ๖ ที่เป็น กามะ มหคคตะ บัญญัติ (เว้น โลกุตตรธรรม ๕)

♦ จิต ๕ ดวง คือ มหากุสลญาณสัมปยุตตจิต ๔ กุสลอภิญญาจิต ๑ เกิดได้ในอารมณ์ ทั้ง ๖ ที่เป็น กามะ มหคคตะ โลกุตตระ บัญญัติ (เว้น อรหัตตมรรคอรหัตตผล)

♦ จิต ๖ ดวง คือ มหากริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ กริยาอภิญญาจิต ๑ มโนทวาราวชชนจิต ๑ เกิดได้ในอารมณ์ทั้ง ๖ ที่เป็น กามะ มหคคตะ โลกุตตระ บัญญัติ โดยไม่มีเหลือ

ในอรรถมณสังคหะนี้ มีการสงเคราะห์จิต ๗ นัย โดยประเภทแห่ง เอกันตะ ๔
 อเนกกันตะ ๓ ดังที่กล่าวมาแล้ว ด้วยประการฉะนี้

คำอธิบายในคาถาที่ ๑

อารมณ์ทั้ง ๖ เหล่านี้ เมื่อจำแนกโดยประเภทใหญ่แล้ว มี ๔ ประเภท คือ

๑. กามอารมณ์ ได้แก่ อารมณ์ทั้ง ๖
๒. มหัคคตอารมณ์ ได้แก่ ธรรมารมณ์
๓. โลกุตตรอารมณ์ ได้แก่ ธรรมารมณ์
๔. บัญญัติอารมณ์ ได้แก่ ธรรมารมณ์

ต่อไปนี้จะแสดงการจำแนกจิตที่เกิดขึ้นรับอารมณ์ทั้ง ๔ ประเภท ตามลำดับ
 ดังนี้

การจำแนกจิต ๖๐ หรือ ๕๒ ดวง ที่รับอารมณ์แน่นอน

โดยอารมณ์ ๖ และกาล ๓

(ปญจวิส ปริตตมฺหิ)

๑. จักขุวิญญานจิต ๒ มี
 - รูปารมณ์ ที่เป็น ปัจจุบัน อย่างเดียว
๒. โสทวิญญานจิต ๒ มี
 - สัททารมณ์ ที่เป็น ปัจจุบัน อย่างเดียว
๓. ฆานวิญญานจิต ๒ มี
 - กันธารมณ์ ที่เป็น ปัจจุบัน อย่างเดียว
๔. ชิวหาวิญญานจิต ๒ มี
 - รสารมณ์ ที่เป็น ปัจจุบัน อย่างเดียว

๕. กายวิญญานจิต ๒ มี

- โภกฐัพพารมณฺ์ ที่เป็น ปัจจุบัน อย่างเดียว

๖. มโนธาตุ ๓ มี

- ปัญจารมณฺ์ ที่เป็น ปัจจุบัน อย่างเดียว

๗. สันตীরณจิต ๓ มหาวิปากจิต ๘ หสิตุปปาทจิต ๑ รวม ๑๒ ดวงนี้ มี

- อารมณฺ์ ๖ ที่เป็น ปัจจุบัน อดีต อนาคต

(ฉ จิตตานิ มหกกต)

๘. วิญญานัญญาตนกุสลจิต ๑ วิปากจิต ๑ มี

- มหัคคตธรรมารมณฺ์ คือ อากาสนัญญาตนกุสล ที่เป็น อดีต อย่างเดียว

๙. วิญญานัญญาตนกริยาจิต ๑ มี

- มหัคคตธรรมารมณฺ์ คือ อากาสนัญญาตนกุสล และกริยาที่เป็นอดีต อย่างเดียว

๑๐. เนวสัณฺญาณาสัณฺญาตนกุสลจิต ๑ วิปากจิต ๑ มี

- มหัคคตธรรมารมณฺ์ คือ อากิณฺญัญญาตนกุสล ที่เป็น อดีต อย่างเดียว

๑๑. เนวสัณฺญาณาสัณฺญาตนกริยาจิต ๑ มี

- มหัคคตธรรมารมณฺ์ คือ อากิณฺญัญญาตนกุสล และกริยา ที่เป็นอดีต อย่างเดียว

(เอกวีสติ โวหาเร)

๑๒. รูปาวจรปฐมณานจิต ๓ มี

- บัญญัตติธรรมารมณฺ์ คือ กสิณบัญญัติ ๑๐ อสุกบัญญัติ ๑๐ โภกฐาสบัญญัติ ๑ อานาปานบัญญัติ ๑ ปิยมนาปัสตวบัญญัติ ๑ ทุกจิต-สัตวบัญญัติ ๑ สุจิตสัตวบัญญัติ ๑ ที่เป็นกาลวิมุตต์ อย่างเดียว

๑๓. รูปาวจรทุติยฌานจิต ๓ ตติยฌานจิต ๓ จตุตถฌานจิต ๓ รวม
๕ ดวง นี้ มี

- บัญญัติธรรมารมณฺ์ คือ กสิณบัญญัติ ๑๐ อานาปานบัญญัติ ๑
ปิยมนาปัสตวบัญญัติ ๑ ทุกขิตตวบัญญัติ ๑ สุขิตตวบัญญัติ ๑
ที่เป็น กาลวิมุตต์ อย่างเดียว

๑๔. รูปาวจรปรัญจมนฌานจิต ๓ (เว้น อภิญญา) มี

- บัญญัติธรรมารมณฺ์ คือ กสิณบัญญัติ ๑๐ อานาปานบัญญัติ ๑
มัชฌัตตตวบัญญัติ ๑ ที่เป็น กาลวิมุตต์ อย่างเดียว

๑๕. อากาสนัญญาตนฌานจิต ๓ มี

- บัญญัติธรรมารมณฺ์ คือ กสิณคณาภิมาภาสบัญญัติ ที่เป็น กาลวิมุตต์
อย่างเดียว

๑๖. อากิญจัญญาตนฌานจิต ๓ มี

- บัญญัติธรรมารมณฺ์ คือ นัตถิกาวบัญญัติ ที่เป็น กาลวิมุตต์ อย่างเดียว
(อฏฺฐ นิพพานโคจร)

๑๗. โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ มี

- ธรรมารมณฺ์ คือ นิพพาน ที่เป็น กาลวิมุตต์ อย่างเดียว (หมายถึง
สอุปาทิเสสนิพพาน)

การจำแนกจิต ๓๑ ดวง ที่รับอารมณ์ไม่แน่นอน

โดยอารมณ์ ๖ และกาล ๓

(วิธานุตตรมุตตมฺหิ)

๑. อกุสลจิต ๑๒ มหากุสลญาณวิปยุตตจิต ๔ มหากริยาญาณวิป-
ยุตตจิต ๔ รวม ๒๐ ดวงนี้ มี

- อารมณ ๖ คือ รูปารมณ สัททารมณ คันธารมณ รัสซารมณ โฝฏฐัพพารมณ และ ธรรมารมณ ซึ่งได้แก่ โลกียจิต เจตสิก ปสาทรูป สุขุมรูป สัททบัญญัติ อัถถบัญญัติ ที่เป็น ปัจจุบัน อดีต อนาคต และกาลวิมุตต์

(อคคคคคผลุขมิเต ปณจ)

๒. มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ กุศลอภิญาจิต ๑ รวม ๕ ดวงนี้ มี

- อารมณ ๖ คือ รูปารมณ สัททารมณ คันธารมณ รัสซารมณ โฝฏฐัพพารมณ และธรรมารมณ ซึ่งได้แก่ จิต ๘๗ (เวณ อรหัตตมรรค อรหัตตผล) เจตสิก ๕๒ ปสาทรูป สุขุมรูป นิพพาน สัททบัญญัติ อัถถบัญญัติ ที่เป็น ปัจจุบัน อดีต อนาคต และกาลวิมุตต์

(สพพตถ น จ)

๓. มโนทวาราวัชชนจิต ๑ มหากริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ กริยาอภิญาจิต ๑ รวม ๖ ดวงนี้ มี

- อารมณ ๖ คือ รูปารมณ สัททารมณ คันธารมณ รัสซารมณ โฝฏฐัพพารมณ และ ธรรมารมณ ซึ่งได้แก่ จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ ปสาทรูป สุขุมรูป นิพพาน สัททบัญญัติ อัถถบัญญัติ ที่เป็นปัจจุบัน อดีต อนาคต และกาลวิมุตต์ ทั้งหมดไม่มีเหลือ

อาร์มณพิสคาร ๒๑

๑. กามอาร์มณ ได้แก่

- กามจิต ๕๔ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ได้อาร์มณ ๖

๒. มหัคคตอาร์มณ ได้แก่

- มหัคคตจิต ๒๗ เจตสิก ๓๕ ได้อาร์มณ ๑ คือ ธรรมารมณ

๓. นิพพานอาร์มณ ได้แก่

- นิพพาน ได้อารมณ์ ๑ คือ ชรรมารมณ
- ๔. นามอารมณ์ ได้แก่
 - จิต เจตสิก นิพพาน ได้อารมณ์ ๑ คือ ชรรมารมณ
- ๕. รูปอารมณ์ ได้แก่
 - รูป ๒๘ ได้อารมณ์ ๖
- ๖. ปัจจุบันอารมณ์ ได้แก่
 - จิต เจตสิก รูป ที่กำลังเกิดขึ้น ได้อารมณ์ ๖
- ๗. อดีตอารมณ์ ได้แก่
 - จิต เจตสิก รูป ที่ดับไปแล้ว ได้อารมณ์ ๖
- ๘. อนาคตอารมณ์ ได้แก่
 - จิต เจตสิก รูป ที่จะเกิด ได้อารมณ์ ๖
- ๙. กาลวิมุตตอารมณ์ ได้แก่
 - นิพพาน บัญญัติ ได้อารมณ์ ๑ คือ ชรรมารมณ
- ๑๐. บัญญัติอารมณ์ ได้แก่
 - อตถบัญญัติ สัททบัญญัติ ได้อารมณ์ ๑ คือ ชรรมารมณ
- ๑๑. ปรมัตถอารมณ์ ได้แก่
 - จิต เจตสิก รูป นิพพาน ได้อารมณ์ ๖
- ๑๒. อัชฌัตตอารมณ์ ได้แก่
 - จิต เจตสิก รูป ที่เกิดขึ้นภายในตัวเอง ได้อารมณ์ ๖
- ๑๓. พหิทฺธอารมณ์ ได้แก่
 - จิต เจตสิก รูป ที่เกิดขึ้นแก่ผู้อื่น และ รูปที่ไม่มีชีวิต นิพพานบัญญัติ ได้อารมณ์ ๖

๑๔. อัชฌัตตพหิททอารมณฺ์ ได้แก่

- จิต เจตสิก รูป ที่เกิดขึ้นทั้งภายในและภายนอก ได้อารมณฺ์ ๖

๑๕. ปัญจอารมณฺ์ ได้แก่

- วิสยรูป ๗ ได้อารมณฺ์ ๕

๑๖. รูปารมณฺ์ ได้แก่

- สีต่างๆ

๑๗. สัททารมณฺ์ ได้แก่

- เสียงต่างๆ

๑๘. คันธารมณฺ์ ได้แก่

- กลิ่นต่างๆ

๑๙. รสอารมณฺ์ ได้แก่

- รสต่างๆ

๒๐. โภฏฐัพพารมณฺ์ ได้แก่

- เย็น ร้อน แข็ง อ่อน หย่อน ตึง

๒๑. ธรรมารมณฺ์ ได้แก่

- จิต เจตสิก ปสาทรูป สุขุมรูป นิพพาน บัญญัติ

การจำแนกจิตที่รับอารมณฺ์โดยแน่นอน

๑. จิตที่รับ กามอารมณฺ์ อย่างเดียว มี ๒๕ ดวง คือ

- ทวิปัญจวิญญานจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓ สันตীরณจิต ๓ มหาวิปากจิต ๘
หสิตุปปาทจิต ๑ รวม ๒๕ ดวง

๒. จิตที่รับ มหัคคตอารมณฺ์ อย่างเดียว มี ๖ ดวง คือ

- วิญญาณัญจนายตนฌานจิต ๓ เนวสัญญานาสัญญายตนฌานจิต ๓ รวม ๖ ดวง
- ๓. จิตที่รับ นิพพานอารมณ์ อย่างเดียว มี ๘ ดวง คือ
 - โลกุตตรจิต ๘
- ๔. จิตที่รับ นามอารมณ์ อย่างเดียว มี ๑๔ ดวง คือ
 - วิญญาณัญจนายตนฌานจิต ๓ เนวสัญญานาสัญญายตนฌานจิต ๓ โลกุตตรจิต ๘ รวม ๑๔ ดวง
- ๕. จิตที่รับ รูปอารมณ์ อย่างเดียว มี ๑๓ ดวง คือ
 - ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓ รวม ๑๓ ดวง
- ๖. จิตที่รับ ปัจจุบันอารมณ์ อย่างเดียว มี ๑๓ ดวง คือ
 - ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓ รวม ๑๓ ดวง
- ๗. จิตที่รับ อดีตอารมณ์ อย่างเดียว มี ๖ ดวง คือ
 - วิญญาณัญจนายตนฌานจิต ๓ เนวสัญญานาสัญญายตนฌานจิต ๓ รวม ๖ ดวง
- ๘. จิตที่รับ อนาคตอารมณ์ อย่างเดียว ไม่มี
- ๙. จิตที่รับ กาลวิมุตตอารมณ์ อย่างเดียว มี ๒๕ ดวง คือ
 - รูปาวจรจิต ๑๕ (เว้น อภิญญาจิต) อากาสนัญจนายตนฌานจิต ๓ อากิญจัญญายตนฌานจิต ๓ โลกุตตรจิต ๘ รวม ๒๕ ดวง
- ๑๐. จิตที่รับ บัญญัติอารมณ์ อย่างเดียว มี ๒๑ ดวง คือ
 - รูปาวจรจิต ๑๕ (เว้น อภิญญาจิต) อากาสนัญจนายตนฌานจิต ๓ อากิญจัญญายตนฌานจิต ๓ รวม ๒๑ ดวง
- ๑๑. จิตที่รับ ปรมัตถอารมณ์ อย่างเดียว มี ๓๕ ดวง คือ

- ทวิปัญญาวิญญานจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓ สันตীরณจิต ๓ มหาวิปาก-
จิต ๘ หลิตุปปาทจิต ๑ วิญญานัญญาตนนมานจิต ๓ เนวสัญญานา-
ยตนนมานจิต ๓ โลกุตตรจิต ๘ รวม ๓๕ ดวง

๑๒. จิตที่รับ อัชฌัตตอารมณ์ อย่างเดียว มี ๖ ดวง คือ

- วิญญานัญญาตนนมานจิต ๓ เนวสัญญานาสัญญายตนนมานจิต ๓
รวม ๖ ดวง

๑๓. จิตที่รับ พหิททอารมณ์ อย่างเดียว มี ๒๖ ดวง คือ

- รูปาวจรจิต ๑๕ (เว้น อภิญญาจิต) อากาสนัญญาตนนมานจิต ๓
โลกุตตรจิต ๘ รวม ๒๖ ดวง

๑๔. จิตที่รับ ปัญจารมณ์ อย่างเดียว มี ๓ ดวง คือ

- มโนธาตุ ๓

๑๕. จิตที่รับ รูปารมณ์ อย่างเดียว มี ๒ ดวง คือ

- จักขุวิญญานจิต ๒

๑๖. จิตที่รับ สัททารมณ์ อย่างเดียว มี ๒ ดวง คือ

- โสทวิญญานจิต ๒

๑๗. จิตที่รับ คันธารมณ์ อย่างเดียว มี ๒ ดวง คือ

- ฆานวิญญานจิต ๒

๑๘. จิตที่รับ รสธารมณ์ อย่างเดียว มี ๒ ดวง คือ

- ชิวหาวิญญานจิต ๒

๑๙. จิตที่รับ โผฏฐัพพารมณ์ อย่างเดียว มี ๒ ดวง คือ

- กายวิญญานจิต ๒

๒๐. จิตที่รับ ธรรมารมณ์ อย่างเดียว มี ๓๕ ดวง คือ

- มหัคคตจิต ๒๗ (เว้น อภิญญาจิต ๒) โลกุตตรจิต ๘ รวม ๓๕ ดวง

๒๑. จิตที่รับ อารมณ์ได้อย่างเดียว มี ๒๘ ดวง คือ

- ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ อากาสนัญญาตนฌานจิต ๓ อากิญจัญญาตนฌานจิต ๓ วิญญาณัญญาตนกุศลจิต ๑ วิปากจิต ๑ เนวส์ัญญานาสนัญญาตนกุศลจิต ๑ วิปากจิต ๑ โลกุตตรจิต ๘ รวม ๒๘ ดวง

คำอธิบาย จิตที่รับอารมณ์อย่างเดียว

ในทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ นั้น

๑. จักขุวิญญาณจิต ๒ มีอารมณ์อย่างเดียว คือ รูปารมณ์
๒. โสตวิญญาณจิต ๒ มีอารมณ์อย่างเดียว คือ สัททารมณ์
๓. ชานวิญญาณจิต ๒ มีอารมณ์อย่างเดียว คือ คันธารมณ์
๔. ชิวหาวิญญาณจิต ๒ มีอารมณ์อย่างเดียว คือ รสธารมณ์
๕. กายวิญญาณจิต ๒ มีอารมณ์อย่างเดียว คือ โผฏฐัพพารมณ์
๖. อากาสนัญญาตนฌานจิต ๓ มีอารมณ์อย่างเดียว คือ กสิณคณาภิมาภาสบัญญัติ
๗. อากิญจัญญาตนฌานจิต ๓ มีอารมณ์อย่างเดียว คือ นัตถิกาวบัญญัติ
๘. วิญญาณัญญาตนกุศลจิต ๑ มีอารมณ์อย่างเดียว คือ อากาสนัญญาตนกุศลฌาน ที่เคยเกิดมาแล้วแก่ตน ในภพนี้และภวก่อน
๙. วิญญาณัญญาตนวิปากจิต ๑ มีอารมณ์อย่างเดียว คือ อากาสนัญญาตนกุศลฌาน ที่เคยเกิดมาแล้วแก่ตน ในภวก่อน
๑๐. เนวส์ัญญานาสนัญญาตนกุศลจิต ๑ มีอารมณ์อย่างเดียว คือ อากิญจัญญาตนกุศลฌาน ที่เคยเกิดมาแล้วแก่ตน ในภพนี้และภวก่อน

๑๑. เนวส์ัญญานาสัญญาตนวิปากจิต ๑ มีอาร์มมณอย่างเดียว คือ

อาภิกขุจัญญาตนกุศลฌาน ที่เคยเกิดมาแล้วแก้ตนในภพก่อน

๑๒. โลกุตตรจิต ๘ มีอาร์มมณอย่างเดียว คือ นิพพาน

๒๒. จิตที่รับ อาร์มมณได้ ๒ อย่าง มี ๒ ดวง คือ

■ วิญญาณัญญาตนกริยาจิต ๑ เนวส์ัญญานาสัญญาตนกริยาจิต ๑

คำอธิบาย จิตที่รับอาร์มมณ ๒ อย่าง

๑. วิญญาณัญญาตนกริยาจิต ๑ มีอาร์มมณ ๒ คือ อากาสนัญญาตนกุศลฌาน ที่เคยเกิดมาแล้วแก้ตน ในภพนี้และภพก่อน และ อากาสนัญญาตนกริยาฌาน ที่เคยเกิดมาแล้วแก้ตน ในภพนี้

๒. เนวส์ัญญานาสัญญาตนกริยาจิต ๑ มีอาร์มมณ ๒ คือ อาภิกขุจัญญาตนกุศลฌาน ที่เคยเกิดมาแล้วแก้ตน ในภพนี้และในภพก่อน และอาภิกขุจัญญาตนกริยาฌาน ที่เคยเกิดมาแล้วแก้ตน ในภพนี้

๒๓. จิตที่รับ อาร์มมณได้ ๕ อย่าง มี ๓ ดวง คือ

■ มโนธาตุ ๓

รับอาร์มมณ ๕ อย่าง คือ รูปารมมณ สัททารมมณ คันธารมมณ รสารมมณ โผฏฐัพพารมมณ

๒๔. จิตที่รับ อาร์มมณได้ ๑๒ อย่าง มี ๓ ดวง คือ

■ รูปาวจรปัญญาจณจิต ๓

รับอาร์มมณ ๑๒ อย่าง คือ กสิณบัญญัติ ๑๐ อานาปานบัญญัติ ๑๐ มัชฌัตตสัจตวบัญญัติ ๑

๒๕. จิตที่รับ อาร์มมณได้ ๑๔ อย่าง มี ๕ ดวง คือ

- รูปาวจรทุติยฌานจิต ๓ ตติยฌานจิต ๓ จตุตถฌานจิต ๓
รับอารมณ์ ๑๔ อย่าง คือ กสิณบัญญัติ ๑๐ อานาปานบัญญัติ ๑
ปิยมนาปัสตวบัญญัติ ๑ ทุกจิตสัตวบัญญัติ ๑ สุจิตสัตวบัญญัติ ๑
๒๖. จิตที่รับ อารมณ์ได้ ๒๕ อย่าง มี ๓ ดวง คือ

- รูปาวจรปฐมฌานจิต ๓
รับอารมณ์ ๒๕ อย่าง คือ กสิณบัญญัติ ๑๐ อสุภบัญญัติ ๑๐
โกฏฐาสบัญญัติ ๑ อานาปานบัญญัติ ๑ ปิยมนาปัสตวบัญญัติ ๑
ทุกจิตสัตวบัญญัติ ๑ สุจิตสัตวบัญญัติ ๑

การจำแนกจิตที่รับอารมณ์ โดยไม่แน่นอน

๑. จิตที่รับ กามอารมณ์ มหัคคตอารมณ์ กาลวิมุตตอารมณ์ บัญญัติ-
อารมณ์ ปรมัตถอารมณ์ ได้ ๕ อย่าง มี ๓๑ ดวง คือ

- มโนทวาราวชชนจิต ๑ อกุศลจิต ๑๒ มหากุศลจิต ๘ มหากริยา
จิต ๘ อภิญญาจิต ๒ รวม ๓๑ ดวง

๒. จิตที่รับ ปัจจุบันอารมณ์ อดีตอารมณ์ อนาคตอารมณ์ ธรรมารมณ์
รูปอารมณ์ นามอารมณ์ ได้ ๖ อย่าง มี ๔๓ ดวง คือ

- มโนทวาราวชชนจิต ๑ สันตীরณจิต ๓ อกุศลจิต ๑๒ หสิตุปปาท-
จิต ๑ กามาวจรโสภณจิต ๒๔ อภิญญาจิต ๒ รวม ๔๓ ดวง

๓. จิตที่รับ อัชฌัตตอารมณ์ พหิททอารมณ์ อัชฌัตตพหิททอารมณ์ ได้
๓ อย่าง มี ๕๖ ดวง คือ

- กามจิต ๕๔ อภิญญาจิต ๒ รวม ๕๖ ดวง

๔. จิตที่รับ นิพพานอารมณ์ ไม่แน่นอน มี ๑๑ ดวง คือ

- มโนทวาราวชชนจิต ๑ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหากริยา-
ญาณสัมปยุตตจิต ๔ อภิญญาจิต ๒ รวม ๑๑ ดวง

๕. จิตที่รับ รูปารมณ ไม่แน่นอน และรับ สัททวารมณ คันธารมณ รัสวารมณ โผฏฐัพพารมณ ก็ไม่แน่นอน มี ๔๖ ดวง คือ

■ กามจิต ๔๔ (เว้น อภิญญาจิต ๒ ทวิปัญญาวิญญาณจิต ๑๐)

๖. จิตที่รับ ปัญจารมณ ไม่แน่นอน คือ รับธรรมารมณก็ได้ มี ๔๓ ดวง คือ

■ กามจิต ๔๑ (เว้นทวิปัญญาวิญญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓) อภิญญาจิต ๒

การจำแนกจิตที่รับอารมณ์

โดยแน่นอน และไม่แน่นอนรวมกัน

๑. จิตที่รับ กามอารมณ์ ได้ มี ๕๖ ดวง คือ

■ กามจิต ๕๔ อภิญญาจิต ๒ รวม ๕๖ ดวง

๒. จิตที่รับ มหัคคตอารมณ์ ได้ มี ๓๗ ดวง คือ

■ อกุศลจิต ๑๒ มโนทวาราวชชนจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ อภิญญาจิต ๒ วิญญาณัญญาตณณานจิต ๓ เนวสัณญานาสัณญาตณณานจิต ๓ รวม ๓๗ ดวง

๓. จิตที่รับ นิพพานอารมณ์ ได้ มี ๑๕ ดวง คือ

■ มโนทวาราวชชนจิต ๑ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหากริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ อภิญญาจิต ๒ โลกุตตรจิต ๘ รวม ๑๕ ดวง

๔. จิตที่รับ นามอารมณ์ ได้ มี ๕๗ ดวง คือ

■ อกุศลจิต ๑๒ สันตீรณจิต ๓ มโนทวาราวชชนจิต ๑ หสิตุปปาทจิต ๑ กามาวจรโสภณจิต ๒๔ อภิญญาจิต ๒ วิญญาณัญญาตณณานจิต ๓ เนวสัณญานาสัณญาตณณานจิต ๓ โลกุตตรจิต ๘ รวม ๕๗ ดวง

๕. จิตที่รับ รูปอารมณ์ ได้ มี ๕๖ ดวง คือ

■ กามจิต ๕๔ อภิญญาจิต ๒ รวม ๕๖ ดวง

๖. จิตที่รับ ปัจจุบันอารมณ์ ได้ มี ๕๖ ดวง คือ

■ กามจิต ๕๔ อภิญญาจิต ๒ รวม ๕๖ ดวง

๗. จิตที่รับ อดีตอารมณ์ ได้ มี ๔๕ ดวง คือ

■ อกุศลจิต ๑๒ สันตীরณจิต ๓ มโนทวาราว์ชนจิต ๑ หลิดูปปาท-
จิต ๑ กามาวจรโสภณจิต ๒๔ อภิญญาจิต ๒ วิญญาณ์ัญญา-
ตณฺณานจิต ๓ เนวสัณฺญานาสัณฺญาตณฺณานจิต ๓ รวม ๔๕ ดวง

๘. จิตที่รับ อนาคตอารมณ์ ได้ มี ๔๓ ดวง คือ

■ มโนทวาราว์ชนจิต ๑ สันตীরณจิต ๓ อกุศลจิต ๑๒ หลิดูปปาทจิต ๑
กามาวจรโสภณจิต ๒๔ อภิญญาจิต ๒ รวม ๔๓ ดวง

๙. จิตที่รับ กาลวิมุตตอารมณ์ ได้ มี ๕๘ หรือ ๖๐ ดวง คือ

■ อกุศลจิต ๑๒ มโนทวาราว์ชนจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ มหากริยา
จิต ๘ รูปาวจรจิต ๑๕ พร้อมด้วยอภิญญาจิต ๒ อากาสา-
นัญญาตณฺณานจิต ๓ อากิญจัญญาตณฺณานจิต ๓ โลกุตตรจิต ๘ รวม
๕๘ หรือ ๖๐ ดวง

๑๐. จิตที่รับ บัญญัติอารมณ์ ได้ มี ๕๐ หรือ ๕๒ ดวง คือ

■ อกุศลจิต ๑๒ มโนทวาราว์ชนจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ มหากริยา
จิต ๘ รูปาวจรจิต ๑๕ พร้อมด้วย อภิญญาจิต ๒ อากาสา-
นัญญาตณฺณานจิต ๓ อากิญจัญญาตณฺณานจิต ๓ รวม ๕๐ หรือ
๕๒ ดวง

๑๑. จิตที่รับ ปรมัตตอารมณ์ ได้ มี ๗๐ ดวง คือ

■ กามจิต ๕๔ อภิญญาจิต ๒ วิญญาณ์ัญญาตณฺณานจิต ๓
เนวสัณฺญานาสัณฺญาตณฺณานจิต ๓ โลกุตตรจิต ๘ รวม ๗๐ ดวง

๑๒. จิตที่รับ อัชฌัตตอารมณ์ ได้ มี ๖๒ ดวง คือ

■ กามจิต ๕๔ อภิญญาจิต ๒ วิญญาณัญญาตณณานจิต ๓

เนวส์ัญญานาส์ัญญาตณณานจิต ๓ รวม ๖๒ ดวง

๑๓. จิตที่รับ พหิททอารมณ์ ได้ มี ๘๐ หรือ ๘๒ ดวง คือ

■ กามจิต ๕๔ รูปาวจรจิต ๑๕ พร้อมด้วย อภิญญาจิต ๒ อากา-

ส้านัญญาตณณานจิต ๓ โลกุตตรจิต ๘ รวม ๘๐ หรือ ๘๒ ดวง

๑๔. จิตที่รับ อัชฌัตตพหิททอารมณ์ ได้ มี ๕๖ ดวง คือ

■ กามจิต ๕๔ อภิญญาจิต ๒ รวม ๕๖ ดวง

๑๕. จิตที่รับ รูปารมณ ได้ มี ๔๘ ดวง คือ

■ อกุศลจิต ๑๒ จักขุวิญญาณจิต ๒ มโนธาตุ ๓ สันติริณจิต ๓

มโนทวาราวัชชนจิต ๑ หลิตุปปาตจิต ๑ กามาวจรโสภณจิต ๒๔

อภิญญาจิต ๒ รวม ๔๘ ดวง

๑๖. จิตที่รับ สัททวารมณ ได้ มี ๔๘ ดวง

■ เหมือนจิตที่รับ รูปารมณ เปลี่ยนแต่ จักขุวิญญาณจิต เป็น โสิต
วิญญาณจิต เท่านั้น

๑๗. จิตที่รับ คันธวารมณ ได้ มี ๔๘ ดวง

■ เหมือนจิตที่รับ รูปารมณ เปลี่ยนแต่ จักขุวิญญาณจิต เป็น
ฆานวิญญาณจิต เท่านั้น

๑๘. จิตที่รับ รสวารมณ ได้ มี ๔๘ ดวง

■ เหมือนจิตที่รับ รูปารมณ เปลี่ยนแต่ จักขุวิญญาณจิต เป็น ชิวหา
วิญญาณจิต เท่านั้น

๑๙. จิตที่รับ โภฏฐัพพารมณ ได้ มี ๔๘ ดวง

■ เหมือนจิตที่รับ รูปารมณ เปลี่ยนแต่ จักขุวิญญาณจิต เป็น
กายวิญญาณจิต เท่านั้น

๒๐. จิตที่รับ ปัญจารมณ ได้ มี ๔๖ ดวง คือ

- กามจิต ๔๔ (เว้น ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐) อภิญญาจิต ๒ รวม ๔๖ ดวง

๒๑. จิตที่รับ ธรรมารมณ ได้ มี ๗๖ หรือ ๗๘ ดวง คือ

- กามจิต ๔๑ (เว้น ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓) รูปาวจรจิต ๑๕ พร้อมด้วย อภิญญาจิต ๒ อรูปาวจรจิต ๑๒ โลกุตตรจิต ๘ รวม ๗๖ หรือ ๗๘ ดวง

การจำแนกเจตสิก โดยอารมณ ๒๑ แน่นอนและไม่แน่นอน

๑. เจตสิกที่รับ กามอารมณ แน่นอน ไม่มี
เจตสิกที่รับ กามอารมณ ไม่แน่นอน มี ๕๐ (เว้น อัปป์มัญญา ๒)
๒. เจตสิกที่รับ มหัคคตอารมณ แน่นอน ไม่มี
เจตสิกที่รับ มหัคคตอารมณ ไม่แน่นอน มี ๔๗ ดวง (เว้น วิรตี ๓ อัปป์มัญญา ๒)
๓. เจตสิกที่รับ นิพพานอารมณ แน่นอน ไม่มี
เจตสิกที่รับ นิพพานอารมณ ไม่แน่นอน มี ๓๖ ดวง คือ อัญญสมาน-เจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๓ (เว้น อัปป์มัญญา ๒)
๔. เจตสิกที่รับ นามอารมณ แน่นอน ไม่มี
เจตสิกที่รับ นามอารมณ ไม่แน่นอน มี ๕๐ ดวง (เว้น อัปป์มัญญา ๒)
๕. เจตสิกที่รับ รูปอารมณ แน่นอน ไม่มี
เจตสิกที่รับ รูปอารมณ ไม่แน่นอน มี ๕๐ ดวง (เว้น อัปป์มัญญา ๒)
๖. เจตสิกที่รับ ปัจจุบันอารมณ แน่นอน ไม่มี
เจตสิกที่รับ ปัจจุบันอารมณ ไม่แน่นอน มี ๕๐ ดวง (เว้น อัปป์มัญญา ๒)

๓. เจตสิกที่รับ อดีตอารมณฺ์ แน่นอน ไม่มี
 เจตสิกที่รับ อดีตอารมณฺ์ไม่แน่นอน มี ๔๗ ดวง (เว้น วิรตี ๓ อัปปมัญญา ๒)
๔. เจตสิกที่รับ อนาคตอารมณฺ์ แน่นอน ไม่มี
 เจตสิกที่รับ อนาคตอารมณฺ์ไม่แน่นอน มี ๕๐ ดวง (เว้น อัปปมัญญา ๒)
๕. เจตสิกที่รับ กาลวิมุตตอารมณฺ์ แน่นอน มี ๒ ดวง คือ อัปปมัญญา-
 เจตสิก ๒
 เจตสิกที่รับ กาลวิมุตตอารมณฺ์ไม่แน่นอน มี ๕๐ ดวง (เว้น อัปปมัญญา
 เจตสิก ๒)
๑๐. เจตสิกที่รับ บัญญัติอารมณฺ์ แน่นอน มี ๒ ดวง คือ อัปปมัญญาเจตสิก ๒
 เจตสิกที่รับ บัญญัติอารมณฺ์ไม่แน่นอน มี ๔๗ ดวง (เว้น วิรตี ๓
 อัปปมัญญา ๒)
๑๑. เจตสิกที่รับ ปรมัตตอารมณฺ์ แน่นอน มี ๓ ดวง คือ วิรตีเจตสิก ๓
 เจตสิกที่รับ ปรมัตตอารมณฺ์ไม่แน่นอน มี ๔๗ ดวง (เว้น วิรตี ๓
 อัปปมัญญา ๒)
๑๒. เจตสิกที่รับ อัจฉัตตอารมณฺ์ แน่นอน ไม่มี
 เจตสิกที่รับ อัจฉัตตอารมณฺ์ไม่แน่นอน มี ๔๕ ดวง (เว้น อิสสา ๑
 อัปปมัญญา ๒)
๑๓. เจตสิกที่รับ พหิททอารมณฺ์ แน่นอน มี ๓ ดวง คือ อิสสา ๑
 อัปปมัญญา ๒
 เจตสิกที่รับ พหิททอารมณฺ์ไม่แน่นอน มี ๔๕ ดวง (เว้น อิสสา ๑
 อัปปมัญญา ๒)

๑๔. เจตสิกที่รับ อัชฌัตตพหิททอารมณ์ แน่นอน ไม่มี (คือ มีไม่ได้)

เจตสิกที่รับ อัชฌัตตพหิททอารมณ์ ไม่แน่นอน มี ๔๕ ดวง (เว้น อิศสา ๑
อัปปมัญญา ๒)

๑๕. เจตสิกที่รับ รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสอารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์
แน่นอน ไม่มี

เจตสิกที่รับ รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสอารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์
ไม่แน่นอน มี ๕๐ ดวง (เว้น อัปปมัญญา ๒)

๑๖. เจตสิกที่รับ ปัญจารมณ์ แน่นอน ไม่มี

เจตสิกที่รับ ปัญจารมณ์ ไม่แน่นอน มี ๕๐ ดวง (เว้น อัปปมัญญา ๒)

๑๗. เจตสิกที่รับ ธรรมารมณ์ แน่นอน มี ๒ ดวง คือ อัปปมัญญาเจตสิก ๒

เจตสิกที่รับ ธรรมารมณ์ ไม่แน่นอน มี ๕๐ ดวง (เว้น อัปปมัญญาเจตสิก
๒)

จบ อารัมมสังคหะ

วัตถุสังกะ

การสงเคราะห์ จิต เจตสิก โดยประเภทแห่งวัตถุ ชื่อว่า วัตถุสังกะ

๕๖๖๖๖๖

วัตถุ ๖

วัตถุ มี ๖ คือ

๑. จักขุวัตถุ	ได้แก่	จักขุปสาท
๒. โสตวัตถุ	ได้แก่	โสตปสาท
๓. ฆานวัตถุ	ได้แก่	ฆานปสาท
๔. ชิวหาวัตถุ	ได้แก่	ชิวหาปสาท
๕. กายวัตถุ	ได้แก่	กายปสาท
๖. หทัยวัตถุ	ได้แก่	หทัยรูป

วณัตถะและคำอธิบาย

วสนฺติ ปตฺติภฺสหนฺติ จิตฺตเจตฺติกา เหตุถาติ = วัตถุ

จิตเจตสิกทั้งหลาย ย่อมอาศัยอยู่ในธรรมใด ฉะนั้น ธรรมที่เป็นที่อาศัยของจิตเจตสิก เหล่านั้น ชื่อว่า วัตถุ

ธรรมดาพื้นแผ่นดิน ย่อมเป็นที่อาศัยอยู่ของอวิญญาณกวัตถุ คือ บรรดาสิ่งที่ไม่มีชีวิต มี สถานที่ ภูเขา ต้นไม้ แม่น้ำ เป็นต้น และสวิญญาณกวัตถุ คือ บรรดาสิ่งที่มีชีวิต มี มนุษย์ สัตว์ดิรัจฉาน เป็นต้น และพื้นแผ่นดินนี้ก็ย่อมรองรับบรรดาอวิญญาณกวัตถุ สวิญญาณกวัตถุทั้งหลายเหล่านั้นไว้ ตามธรรมชาติของตน ข้อนี้ฉันใด วัตถุรูปทั้ง ๖ มี จักขุวัตถุ เป็นต้น ก็ย่อมเป็นที่อาศัยของจิตเจตสิกทั้งหลาย และรองรับจิตเจตสิกทั้งหลายนั้น ตามสภาพของตนเช่นเดียวกัน

บรรดาดันไม้ทั้งหลาย ย่อมเกิดงอกงามเจริญขึ้นได้ ก็โดยอาศัยพื้นแผ่นดิน
 ฉนั้นใด จิตเจตสิกทั้งหลายปรากฏขึ้นได้และเกิดขึ้นเรื่อย ๆ ไปได้นั้น ก็โดยอาศัย
 วัตถุรูปทั้ง ๖ ฉนั้นนั้น ฉะนั้น วัตถุรูป ทั้ง ๖ นี้ จึงเปรียบได้เหมือนกับพื้นแผ่นดิน จิต
 เจตสิกเปรียบเหมือน อวิญญาณกวัตตุ สวิญญาณกวัตตุ ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวได้ว่าจิต
 เจตสิกทั้งหลายอยู่ในวัตถุรูปทั้ง ๖ แต่ข้อหานี้ หาใช่เป็นตามปรมัตถนัยไม่ กล่าว
 โดยโวหารเท่านั้น เหมือนกับที่กล่าวว่า ต้นไม้ต่างๆ อยู่ในพีช หรือเสียงระฆังอยู่ใน
 ระฆัง ซึ่งความจริงนั้นต้นไม้ก็ไม่ได้อยู่ในพีช เสียงระฆังก็ไม่ได้อยู่ในระฆัง แล้วแต่
 เหตุปัจจัย ถ้าเหตุปัจจัยเกิดขึ้นครบแล้ว ต้นไม้ก็เกิดขึ้นจากพีชได้ เสียงระฆังก็เกิด
 จากระฆังได้ จิตเจตสิกที่เกิดขึ้นโดยอาศัยวัตถุรูป ๖ ก็เช่นเดียวกัน ถ้ามีเหตุปัจจัย
 ครบแล้ว จิตเจตสิกก็เกิดจากวัตถุรูปได้ ถ้าเหตุปัจจัยไม่ครบ จิตเจตสิกก็เกิดจากวัตถุ
 รูป ๖ ไม่ได้

ธรรมที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้จิตเจตสิกเกิดขึ้นจากวัตถุรูป ๖ ได้นั้น มีเหตุที่
 เป็นหลักสำคัญอยู่ ๓ อย่าง คือ ๑. อดีตกรรม ๒. วัตถุ ๓. อารมณฺ์ เมื่อครบ ๓
 อย่างนี้แล้ว จิตเจตสิกก็เกิดขึ้นจากวัตถุรูป ๖ ได้การแสดงเหตุปัจจัยแห่งการเกิดขึ้น
 ของจิตเจตสิกที่เกี่ยวกับวัตถุรูป ๖ ก็มุ่งหมายเอาเฉพาะแต่ในปัจจุโวการภูมิตานั้น
 สำหรับในปัจจุโวการภูมินั้น เหตุปัจจัยที่ทำให้จิตเจตสิกเกิดขึ้น ย่อมมีเพียง ๒ อย่าง
 คือ ๑. อดีตกรรม ๒. อารมณฺ์

คาถาแสดงการจำแนกภูมิ ๓๐

โดยวัตถุรูป ๖ และวิญญาณธาตุ ๗

๑. นวตถุํ นิสฺสิตา กาม	สตฺต รุเป จตุพฺพิชา
ตีวตถุํ นิสฺสิตารุเป	ชาเตวกานิสฺสิตา มตา ฯ

นักศึกษาทั้งหลายพึงทราบ วิญญาณธาตุ ๗ ที่อาศัยวัตถุรูป ๖ เกิดใน กาม
 ภูมิ ๑๑

พึงทราบ วิญญาณธาตุ ๔ คือ จักขุวิญญาณธาตุ โสตวิญญาณธาตุ มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ ที่อาศัยวัตถุรูป ๓ คือ จักขุวัตถุ โสตวัตถุ หนัตยวัตถุ เกิดในรูปภูมิ ๑๕ (เว้น อสัณฺณสัจตภูมิ)

พึงทราบ มโนวิญญาณธาตุ ๑ ที่ไม่ได้อาศัยวัตถุรูป เกิดในอรูปภูมิ ๔

กาถาแสดงการจำแนกจิตที่อาศัยและไม่ได้อาศัยวัตถุรูปเกิด โดยแน่นอนและไม่แน่นอน

๒. เตจตตาลีส นิสสาย เทวตตาลีส ชายเร
 นิสสาย จ อนิสสาย ปาการูปา อนิสสิตา ฯ

จิต ๔๓ ดวง คือ ปัญญวิญญาณธาตุ ๑๐ มโนธาตุ ๓ มโนวิญญาณธาตุ ๓๐ ได้แก่ โทสมุต ๒ สันตึรณจิต ๓ หลิตุปปาทจิต ๑ มหาวิปากจิต ๘ รูปาวจรจิต ๑๕ โสดาปัตติมรรคจิต ๑ เหล่านี้ เกิดขึ้นโดยอาศัยวัตถุรูปแน่นอน

จิต ๔๒ ดวง คือ โลกมุลจิต ๘ โมหมุลจิต ๒ มโนทวาราวชชนจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ อรูปาวจรกุศลจิต ๔ อรูปาวจรกริยาจิต ๔ โลกุตตรจิต ๑ (เว้น โสดาปัตติมรรค) เหล่านี้ เกิดขึ้นโดยอาศัยรูปไม่แน่นอน

อรูปวิปากจิต ๔ ข่อมเกิดขึ้น โดยไม่ได้อาศัยวัตถุรูปเลย

คำอธิบายในกาถาที่ ๑

การจำแนกวิญญาณธาตุ ๗ ที่เกิดในกามภูมิ ๑๑ โดยวัตถุรูป ๖

(นวดตุํ นิสสิตา กามะ สตต)

๑. จักขุวิญญาณธาตุ ๒ อาศัย จักขุวัตถุ เกิด
๒. โสตวิญญาณธาตุ ๒ อาศัย โสตวัตถุ เกิด
๓. ฆานวิญญาณธาตุ ๒ อาศัย ฆานวัตถุ เกิด

๔. ชิวหาวิญญาณธาตุ ๒ อาศัย ชิวหาวัตถุ เกิด
๕. กายวิญญาณธาตุ ๒ อาศัย กายวัตถุ เกิด
๖. มโนธาตุ ๓ อาศัย หทัยวัตถุ เกิด
๗. มโนวิญญาณธาตุ ๖๗ ได้แก่ กามจิต ๔๑ (เว้น ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ มโนธาตุ ๓) และมหัคคตกุศลจิต ๕ มหัคคตกิริยาจิต ๕ โลกุตตรจิต ๘ อาศัยหทัยวัตถุเกิด

การจำแนกวิญญาณธาตุ ๔ ที่เกิดในรูปภูมิ ๑๕ โดยวัตถุรูป ๓

(รูปเจ จตุพพิชา ดิวตถุํ นิสสิตา)

๑. จักขุวิญญาณธาตุ ๒ อาศัย จักขุวัตถุ เกิด
๒. โสตวิญญาณธาตุ ๒ อาศัย โสตวัตถุ เกิด
๓. มโนธาตุ ๓ อาศัย หทัยวัตถุ เกิด
๔. มโนวิญญาณธาตุ ๖๒ ได้แก่ โลกมุตจิต ๘ โมหมุตจิต ๒ สันตீรณจิต ๓ มโนทวารารัชชนจิต ๑ หสิตุปปาทจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ รูปาวจรจิต ๑๕ อรูปาวจรกุศลจิต ๔ อรูปาวจรกริยาจิต ๔ โลกุตตรจิต ๘ เหล่านี้ อาศัยหทัยวัตถุเกิด

วิญญาณธาตุ ๑ ที่เกิดในอรูปภูมิ ๔ โดยไม่ได้อาศัยวัตถุ

(อรุเป ธาตเวกานิสสิตา)

มโนวิญญาณธาตุ ๔๖ ได้แก่ โลกมุตจิต ๘ โมหมุตจิต ๒ มโนทวารารัชชนจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ อรูปาวจรจิต ๑๒ โลกุตตรจิต ๗ (เว้น โสดาปัตติมรรค) เหล่านี้ ย่อมเกิดขึ้นโดยไม่ได้อาศัยวัตถุรูปอย่างหนึ่งอย่างใด

คำอธิบาย ในคาถาที่ ๒

การจำแนกจิต ๔๓ ที่อาศัยวัตถุธูปเกิดแน่นอน โดยวัตถุธูป ๖

(เตจตตาสีส นิสสาย ชายเร)

๑. จิตที่อาศัย จักขุวัตถุ เกิดโดยแน่นอน มี ๒ ดวง คือ จักขุวิญญาณจิต ๒
๒. จิตที่อาศัย โสตวัตถุ เกิดโดยแน่นอน มี ๒ ดวง คือ โสตวิญญาณจิต ๒
๓. จิตที่อาศัย ฆานวัตถุ เกิดโดยแน่นอน มี ๒ ดวง คือ ฆานวิญญาณจิต ๒
๔. จิตที่อาศัย ชิวหาวัตถุ เกิดโดยแน่นอน มี ๒ ดวง คือ ชิวหาวิญญาณจิต ๒
๕. จิตที่อาศัย กายวัตถุ เกิดโดยแน่นอน มี ๒ ดวง คือ กายวิญญาณจิต ๒
๖. จิตที่อาศัย หทัยวัตถุ เกิดโดยแน่นอน มี ๓๓ ดวง คือ โทสมูลจิต ๒
มโนธาตุ ๓ ตทาร์म्मณจิต ๑๑ หลิตุปปาทจิต ๑ รูปาวจรจิต ๑๕
โสดาปัตติมรรคจิต ๑

จิตทั้ง ๔๓ ดวง เหล่านี้ อาศัยวัตถุธูปเกิดโดยแน่นอนนั้น เพราะจิตเหล่านี้ ย่อมเกิดในปัญญาโวการภูมิเท่านั้น หมายความว่า จิต ๔๓ ดวงเหล่านี้ เกิดได้เฉพาะ ในกามบุคคลและรูปบุคคลเท่านั้น เกิดในอรุบุคคลไม่ได้

การจำแนกจิต ๔๒ ที่อาศัยวัตถุธูปเกิดไม่แน่นอน โดยวัตถุธูป ๖

(เทวจตตาสีส นิสสาย จ อนิสสาย ชายเร)

๑. จิตที่อาศัย จักขุวัตถุ เกิดโดยไม่แน่นอน ไม่มี
๒. จิตที่อาศัย โสตวัตถุ เกิดโดยไม่แน่นอน ไม่มี
๓. จิตที่อาศัย ฆานวัตถุ เกิดโดยไม่แน่นอน ไม่มี
๔. จิตที่อาศัย ชิวหาวัตถุ เกิดโดยไม่แน่นอน ไม่มี
๕. จิตที่อาศัย กายวัตถุ เกิดโดยไม่แน่นอน ไม่มี

๖. จิตที่อาศัย **หทัยวัตถุ** เกิดโดยไม่แน่นอน มี ๔๒ ดวง คือ โลกมูลจิต ๘ โมหมูลจิต ๒ มโนทวาราวชชนจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ อรูปกุศลจิต ๔ อรูปกริยาจิต ๔ โลกุตตรจิต ๗ (เว้น โสดาปัตติมรรค)

จิต ๔๒ ดวงเหล่านี้ อาศัยหทัยวัตถุเกิดไม่แน่นอนนั้น เพราะจิตเหล่านี้เกิดในปัญจโวการภูมิก็ได้ เกิดในจตุโวการภูมิก็ได้ ถ้าเกิดในปัญจโวการภูมิก็อาศัยหทัยวัตถุเกิด ถ้าเกิดในจตุโวการภูมิก็ไม่ได้อาศัยหทัยวัตถุเกิด

อรูปวิปากจิต ๔ ไม่ได้อาศัยวัตถุรูปเกิดโดยแน่นอน

(ปาการูปา อนิสลิตา ชายเร)

จิตที่ไม่ได้อาศัยวัตถุรูปโดยแน่นอน มี ๔ คือ อรูปวิปากจิต ๔ เพราะอรูปวิปากจิต ๔ ดวงนี้ เกิดเฉพาะแต่ในอรูปภูมิ ซึ่งเป็นภูมิที่ไม่มีรูป ฉะนั้น จิต ๔ ดวงนี้ จึงไม่ได้อาศัยวัตถุรูปเกิดแน่นอน

การจำแนกเจตสิก ๕๒ โดยวัตถุรูป ๖

๑. ■ เจตสิกที่อาศัย **จักขุวัตถุ** เกิดโดยแน่นอน ไม่มี
 - เจตสิกที่อาศัย **จักขุวัตถุ** เกิดโดยไม่แน่นอน มี ๗ ดวง คือ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ที่ประกอบด้วยจักขุวิญญาณจิต ๒
๒. ■ เจตสิกที่อาศัย **โสตวัตถุ** **ฆานวัตถุ** **ชีวหาวัตถุ** **กายวัตถุ** เกิดโดยแน่นอน ไม่มี
 - เจตสิกที่อาศัย **โสตวัตถุ** **ฆานวัตถุ** **ชีวหาวัตถุ** **กายวัตถุ** เกิดโดยไม่แน่นอน มี ๗ ดวง คือ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ที่ประกอบด้วยโสตวิญญาณจิต ๒ ฆานวิญญาณจิต ๒ ชิวหาวิญญาณจิต ๒ กายวิญญาณจิต ๒
๓. ■ เจตสิกที่อาศัย **หทัยวัตถุ** เกิดโดยแน่นอน มี ๖ ดวง คือ โทจตุกเจตสิก ๔ อัปป์มัญญาเจตสิก ๒ เพราะว่าโทจตุกเจตสิก ๔ ดวงนี้ ย่อมเกิด

ในกามภุมิเท่านั้น ส่วนอัปมัณฺญาเจตสิก ๒ ก็เกิดได้ในปัญจโวการภุมิเท่านั้น

- เจตสิกที่อาศัย หทัยวัตถุ เกิดโดยไม่แน่นอน มี ๔๖ ดวง คือ
 อัญญาสมานเจตสิก ๑๓ อกุศลเจตสิก ๑๐ (เว้น โทจตุกะ ๔)
 โสภณเจตสิก ๒๓ (เว้น อัปมัณฺญา ๒) รวม ๔๖
- ๔. ■ เจตสิกที่อาศัย วัตถุรูปเกิด โดยแน่นอน มี ๖ คือ โทจตุกเจตสิก ๔
 อัปมัณฺญาเจตสิก ๒
- เจตสิกที่อาศัย วัตถุรูป เกิดโดยไม่แน่นอน มี ๔๖ ดวง คือ เจตสิก ๔๖
 (เว้น โทจตุกเจตสิก ๔ อัปมัณฺญาเจตสิก ๒) หมายความว่า เจตสิก
 ๔๖ ดวงเหล่านี้ ถ้าเกิดในปัญจโวการภุมิ ก็อาศัยวัตถุรูปเกิด ถ้า
 เกิดในจตุโวการภุมิ ก็ไม่ได้อาศัยวัตถุรูปเกิด

จบ วัตถุธังคหะ

จบ ปริจเจทที่ ๓

ปัญหาในปริจเฉทที่ ๓

๕๖๖๖๖๖

ปัญหาในเวทนาสังคหะ

๑. ปริจเฉทที่ ๓ ที่เรียกว่า ปกิณณกสังคหะ นั้น เพราะเหตุไร? ให้แสดงมาติกาทัง ๖ พร้อมด้วยความหมาย

๒. นามเดปญญาส คือสภาวะธรรม ๕๓ นั้น ได้แก่อะไร? ให้แสดงประเภทของเวทนา โดยนัยทั้ง ๒ นั้น

๓. ให้อธิบายความเป็นไปแห่งประเภทของเวทนา ๓ เวทนา ๕ และ ให้แปลคาถา ดังต่อไปนี้

สุขํ ทุกขมุเปกขาติ ติวริชา ตตถ เวทนา
โสมนสสฺ โทมนสส มิตติ เกเทน ปญจชา ฯ

๔. ให้แสดงจิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา ๖๒ และอุเบกขาเวทนา ๕๕ ว่ามีอะไรบ้าง? จงแสดงตามลำดับของจิต และให้จำแนกจิต ๑๒๑ โดยเวทนา ๓

๕. ให้แสดงจำนวนเจตสิกดังต่อไปนี้

๑. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วย เวทนาอย่างเดียว

๒. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วย เวทนา ๒

๓. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วย เวทนา ๓

๔. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วย เวทนา ๔

๕. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วย เวทนา ๕

๖. เจตสิกที่ไม่ได้เกิดพร้อมด้วย เวทนา และ

๗. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วย โสมนัสเวทนาได้ แต่เกิดพร้อมด้วย อุเบกขาเวทนาไม่ได้

๘. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วย อุเบกขาเวทนาได้ แต่เกิดพร้อมด้วย โสมนัสเวทนาไม่ได้

๕. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วย โสมนัสเวทนาเวทนา และ อุเบกขาเวทนา ทั้ง ๒ ได้
๑๐. เจตสิกที่เกิดพร้อมด้วย โสมนัสเวทนาเวทนา และ อุเบกขาเวทนา ทั้ง ๒ ไม่ได้
๖. ในบรรดาจิตทั้ง ๔ ชนิดนั้น
๑. จิตที่เป็น กุศลชาติ เกิดพร้อมด้วยเวทนาได้เท่าไร คืออะไรบ้าง?
 ๒. จิตที่เป็น อกุศลชาติ เกิดพร้อมด้วยเวทนาได้เท่าไร คืออะไรบ้าง?
 ๓. จิตที่เป็น วิปากชาติ เกิดพร้อมด้วยเวทนาได้เท่าไร คืออะไรบ้าง?
 ๔. จิตที่เป็น กิริยาชาติ เกิดพร้อมด้วยเวทนาได้เท่าไร คืออะไรบ้าง?
- และ เวทนาเจตสิกที่ไม่ได้เกิดพร้อมด้วยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งนั้น เป็นเพราะเหตุไร? ให้อธิบาย
๗. จงแสดงคาถาที่แสดงถึงประเภทแห่งเวทนา ๓ เวทนา ๕ และคาถาที่จำแนกจิต โดยเวทนา ๕

ปัญหาในเหตุสังคหะ

๑. ที่ชื่อว่า เหตุสังคหะ นั้น หมายความว่าอะไร? และในการที่เจตสิก ๖ ดวง มีโลภะ เป็นต้น ชื่อว่าเหตุนี้ มีความหมายอย่างไร? ประมวลธรรมอื่นๆ ที่นอกจากเจตสิก ๖ ดวงเหล่านั้น เป็นเหตุไม่ได้ เพราะเหตุไร? ให้อธิบาย
๒. ให้จำแนกเหตุ ๖ โดยโสภณเภทนัย ชาติเภทนัย ภูมิเภทนัย และให้แสดงเหตุที่เกิดแก่บุคคลดังต่อไปนี้
 ๑. เหตุที่เกิดแก่พระอนาคามีได้ แต่เกิดแก่พระอรหันต์ไม่ได้
 ๒. เหตุที่เกิดแก่พระอรหันต์ได้ แต่เกิดแก่พระอนาคามีไม่ได้
 ๓. เหตุที่เกิดแก่พระอนาคามี และพระอรหันต์ทั้ง ๒ ได้
 ๔. เหตุที่เกิดแก่พระอนาคามี และพระอรหันต์ทั้ง ๒ ไม่ได้

๓. ให้แสดงถึงผลธรรมที่ตั้งมั่นได้ในอารมณ์ และเจริญขึ้นได้ในอารมณ์ โดยอาศัยเหตุ

๔. ให้นำจำนวนเหตุตามคาถาดังต่อไปนี้

โลโก โทส จ โมโห จ ฯลฯ กุสลาพฺยา กตา ตถา

และ จงจำแนกจิต ๘๕ โดย อเหตุกจิต สเหตุกจิต เอกเหตุกจิต ทวิเหตุกจิต ตริเหตุกจิต พร้อมทั้งยกคาถาที่เป็นหลักฐานขึ้นแสดงด้วย

๕. ให้แสดงจิตที่มีเหตุดังต่อไปนี้

๑. อกุศลจิตที่มีโลกเหตุ แต่ไม่มีโทสเหตุ

๒. อกุศลจิตที่มีโทสเหตุ แต่ไม่มีโลกเหตุ

๓. อกุศลจิตที่มีโลกเหตุ และโทสเหตุ

๔. อกุศลจิตที่ไม่มีโลกเหตุ และโทสเหตุ

และ

๕. กุศลจิตที่มีโลกเหตุ แต่ไม่มีโมหเหตุ

๖. กุศลจิตที่มีโมหเหตุ แต่ไม่มีโลกเหตุ

๗. กุศลจิตที่มีโลกเหตุ และโมหเหตุ

๘. กุศลจิตที่ไม่มีโลกเหตุ และโมหเหตุ

๖. เมื่อจำแนกจิตโดยเหตุ ๖ แล้ว มีแต่เหตุกจิต เอกเหตุกจิต ทวิเหตุกจิต ตริเหตุกจิต ส่วนจตุเหตุกจิต ปัญจเหตุกจิต ฉเหตุกจิต นั้น ไม่มี ที่เป็นเช่นนี้เพราะเหตุไร ? และให้แสดงความแตกต่างกันระหว่างอเหตุกจิตกับสเหตุกจิต

๗. ให้จำแนกเจตสิก ๕๒ ตามอกहितัคคหนนัย ดังต่อไปนี้

๑. อเหตุกเจตสิก ๒. เอกเหตุกเจตสิก

๓. ทวิเหตุกเจตสิก ๔. ตริเหตุกเจตสิก

๕. จตุเหตุกเจตสิก ๖. ปัญจเหตุกเจตสิก

๗. ฉเหตุกเจตสิก

และ ให้แสดงชื่อของเหตุตามจำนวนเหตุ นั้นมาด้วย

๘. อเหตุกเจตสิกมีจำนวนเท่าไร คืออะไรบ้าง ? ให้แสดงตามคหิตักคหนนัย และ จงจำแนกเจตสิกที่ประกอบกับโลกมูลจิต ๘ โทสมูลจิต ๒ โมหมูลจิต ๒ โดยความเป็นอเหตุกเจตสิก เอกเหตุกเจตสิก เป็นต้น ตามที่จะเป็นได้

๙. อโลกะ อโทสะ ที่ประกอบกับญาณวิปยุตตจิตนั้น เป็นเจตสิกพวกไหน ? อโลกะ อโทสะ ที่ประกอบกับญาณสัมปยุตตจิตนั้น เป็นเจตสิกจำพวกไหน? และ ตีเหตุกเจตสิก ๑๕ ดวงนั้น ได้แก่อะไรบ้าง? เหตุ ๓ นั้น คืออะไร? (ให้แสดงตามคหิตักคหนนัย)

๑๐. ให้แสดงจำนวนอกุศลเหตุ กุศลเหตุ และกิริยาเหตุ โดยพิสดาร และ ให้จำแนกเหตุเหล่านั้น มาให้เห็นชัดด้วย

ปัญหาในกิจจสังคหะ

๑. คำว่า กิจ ในกิจจสังคหะ หมายความว่าอะไร เป็นชื่อของใคร และ กิจมีจำนวนเท่าไร คืออะไรบ้าง? ให้บอกความหมายของกิจนั้น ๆ ด้วย

๒. กิจมี ๑๔ กิจ แต่ฐานของกิจเหล่านั้นมีเพียง ๑๐ ฐาน ที่เป็นเช่นนั้นเพราะเหตุไร? ให้แสดงฐานโดยพิสดารว่ามีจำนวนเท่าไร คืออะไรบ้าง? พร้อมทั้งยกหลักฐานบาลีขึ้นแสดงด้วย

๓. ให้แสดงความแตกต่างกันระหว่างกิจและฐาน และจงชี้ให้เห็นว่าปฏิสนธิ-ฐาน ๑ ฐาน กับภวังคฐาน ๖ ฐานนั้น อยู่ที่ไหน?

๔. จงจำแนกกิจ ๑๔ โดยจิต ๘๕ และจำแนกจิต ๘๕ โดยกิจ ๑๔

๕. ให้แสดงวจนัตตะของคำดังต่อไปนี้

กิจ ฐาน ปฏิสนธิ ภวังค์ อาวัชชนะ สัมปฏิจฉณะ สันตීรณะ โวภูตัพพะชะวณะ ตทารัมมณะ จุติ

๖. ให้แปลและอธิบายในคาถาดังต่อไปนี้

อภูตสภูติ ตถา เทว จ

นวาภูต เทว ยถากุภม

เอก ทวิ ตี จตุ ปญจ

กิจจภูจจานานิ นิตฺติเส

๗. จงชี้ให้เห็นฐานดังต่อไปนี้

๑. อาวัชชนฐาน ๒	๒. ปัญจวิญญาณฐาน ๑	๓. สัมปฏิจจฐาน ๑
๔. สันตிரณฐาน ๑	๕. โภจฐัพพนฐาน ๑	๖. ชวนฐาน ๖
๗. ตทารัมมณฐาน ๒	๘. จุตินฐาน ๓	

๘. ให้แสดงเจตสิกที่ทำหน้าที่ดังต่อไปนี้

๑. หน้าที่สืบต่อภพใหม่	๒. หน้าที่รักษากภพ
๓. หน้าที่สิ้นจากภพเก่า	๔. หน้าที่พิจารณาอารมณ์
๕. หน้าที่เห็น	๖. หน้าที่ถูกต้อง
๗. หน้าที่รับอารมณ์	๘. หน้าที่ไต่สวนอารมณ์
๙. หน้าที่ตัดสินอารมณ์	๑๐. หน้าที่เสพอารมณ์
๑๑. หน้าที่รับอารมณ์ต่อจากชวนะ	

๙. ให้แสดงเจตสิกที่มีจำนวนหน้าที่ดังต่อไปนี้

เจตสิกที่ทำหน้าที่ ๑, ๒, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘, ๙, ๑๐, ๑๑, ๑๒, ๑๓, ๑๔, และให้บอกถึงหน้าที่นั้น ๆ ด้วย

ปัญหาในทวารสังคหะ

๑. ทวารสังคหะ แปลว่าอะไร คำว่า ทวาร ในที่นี้หมายความว่าอะไร และมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? ให้บอกองค์ธรรมของทวารนั้น ๆ ด้วย

๒. ท่านภูิกกาจารย์แสดงว่า ในบรรดาสัตว์ทั้งหลายนั้น มีทวารอยู่ ๒ อย่าง คือ อากาศทวารอย่างหนึ่ง มัณฑาทวารอย่างหนึ่ง อยากทราบว่าอากาศทวารได้แก่ ทวารชนิดไหน? มัณฑาทวารได้แก่ทวารชนิดไหน? ให้อธิบายด้วย

๓. ให้แสดงจิตที่เกิดขึ้นในทวารต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๑. จักขุทวาริกจิต	๒. โสตทวาริกจิต	๓. ฆานทวาริกจิต
๔. ชิวหาทวาริกจิต	๕. กายทวาริกจิต	๖. มโนทวาริกจิต
๗. ทวารวิมุตตจิต		

และ จงจำแนก จักขุทวาริกจิต มโนทวาริกจิต ทวารวิมุตตจิตเหล่านี้ โดยแน่นอนและไม่แน่นอน

๔. ให้แสดงจิตที่เกิดดังต่อไปนี้ โดยแน่นอนและไม่แน่นอน

๑. จิตที่เกิดในทวารเดียว ๒. จิตที่เกิดในทวาร ๕
๓. จิตที่เกิดในทวาร ๖ ๔. จิตที่เกิดพันทวาร ๖

และ แปลคาถาดังต่อไปนี้

๑. เอกทวาริกจิตุดานิ ฯลฯ วิมุตตานิ จ สัพพธา
๒. ฉตตีสติ ตถา ตีณิ ฯลฯ ปญจธา ปรีทีปเย

๕. เจตสิกที่เกิดขึ้นไม่ว่าเวลาใด ต้องเกิดในทวารเดียวเสมอ นั้น มีจำนวนเท่าไร คืออะไร? และเป็นเช่นนี้เพราะเหตุไร? และ เจตสิกที่เกิดพันทวารไม่ได้ต้องเกิดในทวารเสมอ มีจำนวนเท่าไร คืออะไร เพราะเหตุไร?

๖. จักขุทวาริกเจตสิก ปัญจทวาริกเจตสิก ทวารวิมุตตเจตสิก ทั้ง ๓ อย่างนี้ โดยแน่นอน ไม่มี เพราะเหตุไร? และ ปัญญาเจตสิกที่เกิดขึ้นโดยไม่ใช้ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจนั้น มีหรือไม่? ถ้ามี เป็นปัญญาเจตสิกดวงไหน?

ปัญหาในอรัมมณสังคหะ

๑. ให้แสดงความหมายแตกต่างกันระหว่าง คำว่า อรัมมณะ กับ อาถัมพะ และอรัมมณมีก็อย่าง คืออะไรบ้าง? ให้แสดงองค์ธรรมของอรัมมณเหล่านี้โดยเฉพาะๆ ด้วย

๒. เมื่อพิจารณาองค์ธรรมของอรัมมณทั้ง ๖ แล้ว จะเห็นได้ว่าตั้งแต่รูปารมณถึง โสภณูปารมณนั้น ล้วนแต่เป็นปรมัตถ์และเป็นรูปธรรม ทั้งจำนวนองค์ธรรมก็น้อย ส่วนธรรมารมณนั้น มีทั้งปรมัตถ์และบัญญัติ มีทั้งรูปและนาม มีทั้งจิตเจตสิก รูป นิพพาน ครอบ ที่เป็นเช่นนี้ เพราะเหตุไร? ให้อธิบาย

๓. ให้จำแนกทวาริกจิตและทวารวิมุตตจิตดังต่อไปนี้ โดยอรัมมณและกาล

๑. จักขุทวาริกจิต ๒. โสททวาริกจิต ๓. ฆานทวาริกจิต

๔. ชิวหาทวาริกจิต ๕. กายทวาริกจิต ๖. มโนทวาริกจิต
๗. ทวารวิมุตตจิต

และ นิพพาน กับ บัญญัติทั้ง ๒ อย่างนี้ พ้นจากกาลทั้ง ๓ เรียกว่า กาลวิมุตตอารมณ์ เช่นนี้เพราะเหตุไร?

๔. ทวารวิมุตตจิตที่ไม่ได้รับอารมณ์ของมรณาสันนชวณะที่ในภพก่อน คือ ภพที่ ๒ เมื่อใกล้จะตายนั้น มีหรือไม่? ถ้ามี เป็นทวารวิมุตตจิตของบุคคลพวกไหน ได้แก่จิตอะไร? และอารมณ์ของทวารวิมุตตจิตที่ได้มาจากมรณาสันนชวณะนั้นเป็นมรณาสันนชวณะที่เกิดในทวารไหน?

๕. ให้จำแนก กรรม กรรมนิमित คตินิมิต ทั้ง ๓ นี้ โดยอารมณ์ทั้ง ๖ และ ทวารวิมุตตจิตที่ไม่ได้รับอารมณ์ชนิดที่เป็น กรรม กรรมนิमित คตินิมิต เหล่านี้ มีหรือไม่? จงยกเหตุผลมาแสดงให้เห็นด้วย และที่กล่าวว่าอารมณ์ของทวารวิมุตตจิตเหล่านั้นเป็นปัจจุบันก็มี อดีตก็มี กาลวิมุตตก็มี อยากทราบว่าทวารวิมุตตจิตพวกไหน มีอารมณ์เป็นปัจจุบันได้? พวกไหนมีอารมณ์เป็นอดีตได้? พวกไหนมีอารมณ์เป็นกาลวิมุตตได้? ให้อธิบายพร้อมทั้งยกองค์ธรรมของอารมณ์ทั้ง ๓ นี้ด้วย

๖. ให้จำแนกทวารวิมุตตจิตเหล่านั้นโดย กรรม กรรมนิमित คตินิมิต และอารมณ์ ๖ และ กามปฏิสนธิจิตของผู้ที่จุติจากอรุปรหมนั้น ถ้ามีรูปเป็นอารมณ์แล้ว จะกล่าวได้ไหมว่า อารมณ์นี้ได้มาจากมรณาสันนชวณะที่เกิดในภพก่อน คือ อรุปรภพเมื่อใกล้จะตาย? ให้อธิบาย

๗. ให้แสดงจิตพร้อมด้วยอารมณ์ตามจำนวนที่แสดงไว้ในคาถาดังต่อไปนี้

ปญจวิส, ฉ, เอกวิสติ อฏฐ วิส, ปญจ, ฉ

๘. ปรมัตถ์และบัญญัติทั้ง ๒ อย่างนี้ เมื่อจัดเป็นอารมณ์โดยพิสดารแล้ว มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง? ให้แสดงองค์ธรรมของอารมณ์นั้นๆ ด้วย

๙. ให้แสดงจิตและเจตสิกที่รับอารมณ์ดังต่อไปนี้ โดยแน่นอน

๑. กามอารมณ์	๒. มหัคคตอารมณ์	๓. นิพพานอารมณ์
๔. นามอารมณ์	๕. รูปอารมณ์	๖. ปัจจุบันอารมณ์
๗. อดีตอารมณ์	๘. กาลวิมุตตอารมณ์	๙. บัญญัติอารมณ์

๑๐. ปรมัตถอารมณ์ ๑๑. อัชฌัตตอารมณ์ ๑๒. พหิททอารมณ์
และ ให้แสดงจิตและเจตสิกที่รับอารมณ์ดังต่อไปนี้โดยไม่แน่นอน

๑. กามอารมณ์	๒. มหัคคตอารมณ์	๓. ปัจจุบันอารมณ์
๔. อดีตอารมณ์	๕. อนาคตอารมณ์	๖. กาลวิมุตตอารมณ์
๗. บัญญัติอารมณ์	๘. ปรมัตถอารมณ์	๙. ปัญจอารมณ์
๑๐. ธรรมารมณ์	๑๑. รูปอารมณ์	๑๒. นามอารมณ์
๑๓. อัชฌัตตอารมณ์	๑๔. พหิททอารมณ์	๑๕. นิพพานอารมณ์
๑๖. รูปารมณ์	๑๗. สัทธารมณ์	๑๘. โผฏฐัพพารมณ์

๑๐. ให้แสดงจิตและเจตสิกที่กระทำเรื่องดังต่อไปนี้ให้เป็นอารมณ์ได้

๑. ความลำบาก	๒. ความสบาย
๓. ความโกรธ	๔. ความดีใจ
๕. ความงัว	๖. ความสวยที่อยู่เฉพาะหน้า
๗. ความฉลาด	๘. ความร้อน
๙. เสียงวิฑูที่กำลังเปิดอยู่	๑๐. ความเย็น
๑๑. คนเจ็บ	๑๒. คนมั่งมี
๑๓. คำหยาบคาย	๑๔. อัชฌัตตของผู้อื่น
๑๕. ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย	๑๖. อัชฌัตตของตนเอง
๑๗. ความผิดของตน	๑๘. รูปร่างหน้าตาของผู้อื่น
๑๙. รูปร่างหน้าตาของตนเอง	๒๐. บิดา มารดา ครู อาจารย์

ปัญหาในวัตถุสังกะ

๑. คำว่า วัตถุ ในวัตถุสังกะนี้ หมายความว่าอะไร? วัตถุมีกี่อย่าง อะไรบ้าง? ให้บอกองค์ธรรมของวัตถุนั้นๆ มาด้วย และจงแปลคาถาดังต่อไปนี้

ฉวตถุํ นิสฺสิตา กามะ ๗ลฯ ธาเดวกานิสฺสิตา มตา

๒. วิญญาณธาตุ ๗ คืออะไรบ้าง? ให้แสดงองค์ธรรมด้วย และวิญญาณธาตุที่ไม่ได้อาศัยวัตถุก็เกิดขึ้นได้ไหม มีหรือไม่? ถ้ามี เป็นวิญญาณธาตุชนิดไหน? และการเกิดขึ้นของวิญญาณธาตุที่ไม่ได้อาศัยวัตถุนั้น เป็นวิญญาณธาตุของใคร? อาศัยอะไรเป็นปัจจัยให้เกิด?

๓. ให้แสดงจิตดังต่อไปนี้

๑. จิตที่อาศัยวัตถุรูปเกิด	แน่นอน
๒. จิตที่อาศัยวัตถุรูปเกิด	ไม่แน่นอน
๓. จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่ได้อาศัยวัตถุรูป	แน่นอน
๔. จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่ได้อาศัยวัตถุรูป	ไม่แน่นอน

และ จงจำแนกจิตที่อาศัยวัตถุรูปเกิดแน่นอนนั้น โดยวัตถุทั้ง ๖

๔. ให้จำแนกจิตที่อาศัยวัตถุรูปเกิดไม่แน่นอนนั้นโดยวัตถุรูป ๖ และผู้ที่ไม่มีหัวใจ ความโกรธ การทำอิทธิฤทธิ์ การเจริญวิปัสสนาให้ถึงโสดาปัตติมรรคจิตเกิดเหล่านี้จะเกิดหรือไม่? ให้อธิบาย

๕. ให้จำแนกเจตสิก ๕๒ โดยวัตถุรูป ๖ และที่กล่าวว่าโทษдукเจตสิก ๔ อับปมัฏญาเจตสิก ๒ ต้องอาศัยวัตถุรูปเกิดโดยแน่นอนนั้น เพราะเหตุไร?

ปัญหาารวมในปริเฉทที่ ๓

๑. จิตที่มีปกิณณกเจตสิกประกอบได้ทั้ง ๖ ดวง และ ๕ ดวงนั้น มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง? และ จงจำแนกจิตเหล่านี้ โดยเวทนา เหตุ กิจ ทวาร อารมณ วัตถุ

๒. จิตที่มีปกิณณกเจตสิกประกอบได้เพียง ๓ หรือ ๔ ดวงนั้น มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง? และ จงจำแนกจิตเหล่านี้โดยเวทนา เหตุ กิจ ทวาร อารมณ วัตถุ และจิตที่ไม่ได้ประกอบกับปกิณณกเจตสิกทั้ง ๖ ดวงนั้น มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง? พร้อมกับจำแนกจิตเหล่านี้โดย เวทนา เหตุ กิจ ทวาร อารมณ วัตถุ

๓. ให้จำแนกจิตที่มีจำนวนอกุศลเจตสิก และ โสภณเจตสิกประกอบ ดังต่อไปนี้ โดยเวทนา พร้อมทั้งแสดงจำนวนและชื่อของจิตมาให้เห็นด้วย

๑. จิตที่มีอกุศลเจตสิกประกอบได้เพียง ๑๐
๒. จิตที่มีอกุศลเจตสิกประกอบได้เพียง ๘
๓. จิตที่มีอกุศลเจตสิกประกอบได้เพียง ๖
๔. จิตที่มีอกุศลเจตสิกประกอบได้เพียง ๕
๕. จิตที่มีอกุศลเจตสิกประกอบได้เพียง ๔
๖. จิตที่มีโสภณเจตสิกประกอบได้ ๒๕ ทั้งหมด
๗. จิตที่มีโสภณเจตสิกประกอบได้เพียง ๒๔
๘. จิตที่มีโสภณเจตสิกประกอบได้เพียง ๒๓
๙. จิตที่มีโสภณเจตสิกประกอบได้เพียง ๒๒
๑๐. จิตที่มีโสภณเจตสิกประกอบได้เพียง ๒๑
๑๑. จิตที่มีโสภณเจตสิกประกอบได้เพียง ๒๐
๑๒. จิตที่มีโสภณเจตสิกประกอบได้เพียง ๑๙

จบ ปัญหาในปริจเฉทที่ ๓

ปริจเฉทที่ ๗

สมุจจยสังคหะ

๕๖๖๕๖๖

อนุสัทธิและปฏิญญา

ทวารวตตติวิธา วุตตา

วตถุชฌมา สลกขณา

เตสํ ทานิ ยถาโยคํ

ปวกขามิ สมุจจยํ ฯ

วัตถุธรรม คือ ธรรมที่มีสภาพของตนโดยแท้ ๗๒ ประการนั้น ข้าพเจ้าได้แสดง
ไปแล้ว บัดนี้ จะแสดงสมุจจยสังคหะ คือ สังคหะที่รวบรวมธรรมต่าง ๆ ของวัตถุธรรม
๗๒ ประการนั้น ตามที่จะเข้ากันได้

คำอธิบาย

คำว่า วัตถุธรรม หมายความว่า ธรรมที่มีองค์ธรรมปรมาัตถ์ของตนโดยเฉพาะ
สามารถปรากฏแก่ปัญญาได้ ฉะนั้น บรรดาสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลาย ถ้านับ
เอาแต่ธรรมที่มีสภาวะลักษณะของตนแล้ว ย่อมมี ๗๒ กล่าวคือ

จิตทั้งหมด นับเป็น ๑ เพราะเมื่อว่าโดยสภาวะลักษณะแล้ว ย่อมมีลักษณะ
อย่างเดียวกัน คือ มีความรู้อารมณ์เป็นลักษณะ ที่เรียกว่า อารมมณวิชานนลกขณา ด้วย
เหตุนี้ จิตทั้งหมดจึงนับแต่เพียง ๑

เจตสิก เมื่อกล่าวโดยพิสดาร มี ๓,๕๒๖ ดวง แต่ถ้านับตามสภาวะลักษณะ
ของตนๆ แล้ว มี ๕๒ ดวง

ในจำนวน รูปทั้งหมด นั้น นับเอาแต่เฉพาะนิปผันนรูปและนิปผันนรูปนี้ ก็มี
อยู่หลายประเภทด้วยกัน คือ กัมมชนิปผันนรูปก็มี จิตตชนิปผันนรูปก็มี อุตฺถชนิปผัน-
นรูปก็มี อาหารชนิปผันนรูปก็มี แต่เมื่อกล่าวโดยสภาวะลักษณะแล้ว ก็มีอยู่เพียง ๑๘
ฉะนั้น จึงนับเอานิปผันนรูป ๑๘

และ นิพพาน ๑

ส่วน อนิปันนรูป ๑๐ นั้น ไม่มีสภาวะลักษณะของตนโดยเฉพาะ เป็นการกำหนดรูปกลาปต่อรูปกลาป และเป็นอาการของนิปันนรูปนั่นเอง ฉะนั้น จึงไม่นับเอาอนิปันนรูปทั้ง ๑๐ นี้ เข้าอยู่ในวัตรธรรมให้เป็นพิเศษขึ้นไปอีก จึงคงมีวัตรธรรมเพียง ๗๒ เท่านั้น

อนึ่ง การแสดงโดยพิสดารของวัตรธรรม ๗๒ ประการเหล่านั้น พระอรุทธาจารย์ได้แสดงมาแล้วโดยเฉพาะๆ ตั้งแต่ปริจเฉทที่ ๑ เป็นต้น จนถึงปริจเฉทที่ ๖ ฉะนั้น ในปริจเฉทที่ ๗ นี้ ท่านจะแสดงรวม จิต เจตสิก รูป นิพพาน ที่เรียกว่า วัตรธรรม ๗๒ ประการ ตามที่จะจัดรวบรวมเข้าเป็นพวกกันได้ อีกวาระหนึ่ง โดยชื่อว่า สมุจจัยสังคหะ

คำว่า สมุจจัย เมื่อตัดบทแล้วเป็นดังนี้ ส + อุจจัย = สมุจจัย

ส แปลว่า เข้าด้วยกัน หรือ ธรรมที่มีสภาพเข้ากันได้ อุจจัย แปลว่า รวบรวม

เมื่อรวมเข้าทั้ง ๒ บทแล้ว แปลว่า การรวบรวมเข้าด้วยกัน หรือ การรวบรวมธรรมที่มีสภาพเข้ากันได้ เช่น แสดงธรรมที่ชื่อว่า อาสวะ พวกหนึ่งเป็นต้น จนถึงธรรมที่เรียกว่า สัจจะ พวกหนึ่งเป็นที่สุด มีวจนัตถะแสดงว่า

สท อุจจัยนเต เอตถาติ = สมุจจัยโย วา

สมปิณฺฑเตตฺวา อุจจัยนเต เอเตนาติ = สมุจจัยโย

ปริจเฉทที่ชื่อว่า สมุจจัยะ เพราะเป็นปริจเฉทที่แสดงรวบรวมปรมัตถธรรมทั้ง ๔ ประการ พร้อมกัน (หรือ) ปริจเฉทที่ชื่อว่า สมุจจัยะ เพราะเป็นเหตุแห่งการแสดงรวบรวมปรมัตถธรรมที่มีสภาพเข้ากันได้ ให้อยู่เป็นหมวดๆ

ในปริจเฉทที่ ๗ นี้ พระอรุทธาจารย์แสดงการรวบรวมธรรมที่มีสภาพเข้ากันได้ ที่เรียกว่า สมุจจัยสังคหะ นั้น เป็นหมวดๆ มี ๔ หมวดด้วยกัน คือ

๑. อกุศลสังคหะ

การแสดงสงเคราะห์ธรรมที่เป็นฝ่าย อกุศล โดยส่วนเดียว หมวดหนึ่ง

๒. มิสกสังคหะ

การแสดงสงเคราะห์ธรรมที่เป็น กุศล อกุศล อพยากตะ ทั้ง ๓ ปนกัน
หมวดหนึ่ง

๓. โพรธิปกขียสังคหะ

การแสดงสงเคราะห์ธรรมที่เป็นฝ่าย มรรคญาณ หมวดหนึ่ง

๔. สัพพสังคหะ

การแสดงสงเคราะห์ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ซึ่งเป็นวัตถุธรรมทั้งหมด
รวมกัน หมวดหนึ่ง

ต่อไปนี้จะได้แสดงสมุจยสังคหะทั้ง ๔ หมวด ไปตามลำดับดังนี้

อกุศลสังคหะ

การแสดงสงเคราะห์ธรรมที่เป็น ฝ่ายอกุศลโดยส่วนเดียว

๕๖๖๖๖๖๖๖

ในอกุศลสังคหะนี้ มีธรรมอยู่ ๕ หมวด คือ

๑. อาสวะ
๒. โอฆะ
๓. โยคะ
๔. คันถะ
๕. อุปาทาน
๖. นีวรณะ
๗. อนุสัย
๘. สังโยชน์
๙. กิเลส

๑. อาสวะ

● อาสวะ มี ๔ คือ

๑. กามาสวะ ธรรมชาติที่เป็น เครื่องไหลอยู่ในกามคุณอารมณ์ องค์ธรรม ได้แก่ โลกเจตสิก ที่ใน โลกมูลจิต ๘
๒. ภวาสวะ ธรรมชาติที่เป็น เครื่องไหลอยู่ในรูปภพ อรูปภพ หรือรูปฌาน อรูปฌาน องค์ธรรม ได้แก่ โลกเจตสิก ที่ใน ทิฏฐิคตวิปปยุตตจิต ๔
๓. ทิฏฐึสวะ ธรรมชาติที่เป็น เครื่องไหลอยู่ในความเห็นผิด องค์ธรรม ได้แก่ ทิฏฐิเจตสิก ที่ใน ทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔
๔. อวิชชาสวะ ธรรมชาติที่เป็น เครื่องไหลอยู่ในความหลง ความงอแง องค์ธรรม ได้แก่ โมหเจตสิก ที่ใน อกุศลจิต ๑๒

๒. โอฆะ

● โอฆะ มี ๔ คือ

๑. กาโมฆะ ธรรมชาติที่เป็น เครื่องทำให้สัตว์จุ่มอยู่ในกามคุณอารมณ์ องค์ธรรม ได้แก่ โลกเจตสิก ที่ใน โลกมูลจิต ๘

๒. ภโวณะ ธรรมชาติที่เป็น เครื่องทำให้สัตว์จรมอยู่ใน รูปภพ อรูปภพ หรือ รูปฌาน อรูปฌาน องค์ธรรมได้แก่ *โลกเจตสิก* ที่ใน *ทัญญูคตวิปยุตตจิต ๔*
๓. ทัญญูโณณะ ธรรมชาติที่เป็น เครื่องทำให้สัตว์จรมอยู่ใน ความเห็นผิด องค์ธรรม ได้แก่ *ทัญญูเจตสิก* ที่ใน *ทัญญुकตสัมปยุตตจิต ๔*
๔. อวิชโชนะ ธรรมชาติที่เป็น เครื่องทำให้สัตว์จรมอยู่ใน ความหลง ความงอ องค์ธรรมได้แก่ *โมหเจตสิก* ที่ใน *อกุศลจิต ๑๒*

๓. โยคะ

● โยคะ มี ๔ คือ

๑. กามโยคะ ธรรมชาติที่เป็น เครื่องประกอบสัตว์ให้ติดอยู่ในกามคุณ อารมณ์ องค์ธรรมได้แก่ *โลกเจตสิก* ที่ใน *โลกมุลจิต ๘*
๒. ภวโยคะ ธรรมชาติที่เป็น เครื่องประกอบสัตว์ให้ติดอยู่ใน รูปภพ อรูปภพ หรือรูปฌาน อรูปฌาน องค์ธรรมได้แก่ *โลกเจตสิก* ที่ใน *ทัญญูคตวิปยุตตจิต ๔*
๓. ทัญญูโยคะ ธรรมชาติที่เป็น เครื่องประกอบสัตว์ให้ติดอยู่ใน ความเห็นผิด องค์ธรรมได้แก่ *ทัญญูเจตสิก* ที่ใน *ทัญญुकตสัมปยุตตจิต ๔*
๔. อวิชาโยคะ ธรรมชาติที่เป็น เครื่องประกอบสัตว์ให้ติดอยู่ในความหลง ความงอ องค์ธรรมได้แก่ *โมหเจตสิก* ที่ใน *อกุศลจิต ๑๒*

๔. กัณณะ

● กัณณะ มี ๔ คือ

๑. อภิชฌากายกัณณะ ธรรมชาติที่เกี่ยวข้องคล่องนามกาย รูปกาย ไว้โดย อากาณผูกพันอยู่ในกามคุณอารมณ์ องค์ธรรม ได้แก่ *โลกเจตสิก* ที่ใน *โลกมุลจิต ๘*

๒. พยาปาทกายกัณณะ ธรรมชาติที่เกี่ยวข้องล่องนามกาย รูปกาย ไว้โดย
อาการโกรธ องค์กรธรรมได้แก่ *โทสเจตสิก* ที่ใน
โทสมูลจิต ๒
๓. สีสัพพตปราคายกัณณะ ธรรมชาติที่เกี่ยวข้องล่องนามกาย รูปกาย ไว้โดย
อาการยึดถือในการปฏิบัติที่ผิดองค์กรธรรมได้แก่
ทัญญูเจตสิก ที่ใน *ทัญญुकตสัมปยุตตจิต ๔*
๔. อิทังสัจจภินิเวสกายกัณณะ ธรรมชาติที่เกี่ยวข้องล่องนามกาย รูปกาย ไว้โดย
อาการยึดมั่นในความเห็นผิดของตนว่าถูก
ความเห็นของคนอื่นผิด องค์กรธรรมได้แก่ *ทัญญู*
เจตสิก ที่ใน *ทัญญुकตสัมปยุตตจิต ๔*

๕. อุปาทาน

● อุปาทาน มี ๔ คือ

๑. กามุปาทาน ธรรมชาติที่เป็น เครื่องยึดมั่นในกามคุณอารมณ์ องค์กรธรรม
ได้แก่ *โลกเจตสิก* ที่ใน *โลกมูลจิต ๘*
๒. ทัญญูอุปาทาน ธรรมชาติที่เป็น เครื่องยึดมั่นในความเห็นผิด ที่นอกจาก
สีสัพพตปราคายกัณณะ และ อัตตวาททัญญู องค์กรธรรมได้แก่
ทัญญูเจตสิก ที่ใน *ทัญญुकตสัมปยุตตจิต ๔*
๓. สีสัพพตอุปาทาน ธรรมชาติที่เป็น เครื่องยึดมั่นในการปฏิบัติผิด องค์กรธรรม
ได้แก่ *ทัญญูเจตสิก* ที่ใน *ทัญญुकตสัมปยุตตจิต ๔*
๔. อัตตวาทอุปาทาน ธรรมชาติที่เป็น เครื่องยึดมั่นในรูปนาม ชั้น ๕ ว่า เป็น
ตัวเป็นตน องค์กรธรรมได้แก่ *ทัญญูเจตสิก* ที่ใน *ทัญญुकต-*
สัมปยุตตจิต ๔

๖. นีวณะ

● นีวณะ มี ๖ คือ

๑. กามัจฉันทนีวณะ ธรรมชาติที่เป็น เครื่องกันความดี คือ ความพอใจใน
กามคุณอารมณ์ องค์ธรรมได้แก่ โลกเจตสิก ที่ใน
โลกมูลจิต ๘
๒. พยาปาทนีวณะ ธรรมชาติที่เป็น เครื่องกันความดี คือ ความโกรธ
องค์ธรรมได้แก่ โทสเจตสิก ที่ใน โทสมูลจิต ๒
๓. ถีนมัทธนีวณะ ธรรมชาติที่เป็น เครื่องกันความดี คือ ความหดหู่
ท้อถอยอารมณ์ องค์ธรรมได้แก่ ถีนะและมัทธ-
เจตสิก ที่ใน อกุศลสสังขาริกจิต ๕
๔. อุทัจจกุกกัจจนีวณะ ธรรมชาติที่เป็น เครื่องกันความดี คือ ความฟุ้งซ่าน
รำคาญใจ องค์ธรรมได้แก่ อุทัจจเจตสิก ที่ใน
อกุศลจิต ๑๒ และกุกกัจจเจตสิกที่ใน โทสมูลจิต ๒
๕. วิจิกิจฉานีวณะ ธรรมชาติที่เป็น เครื่องกันความดี คือ ความสงสัย
ลังเลใจในสิ่งที่ควรเชื่อ องค์ธรรมได้แก่ วิจิกิจฉา
เจตสิก ที่ใน วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑
๖. อวิชชานีวณะ ธรรมชาติที่เป็น เครื่องกันความดี คือ ความหลง
ความโง่ ที่ไม่รู้ตามความเป็นจริง องค์ธรรมได้แก่
โมหเจตสิก ที่ใน อกุศลจิต ๑๒

๗. อนุสัย

● อนุสัย มี ๗ คือ

๑. กามราคานุสัย ธรรมชาติที่ นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดาน คือ ความติดใจ
ในกามคุณอารมณ์ องค์ธรรมได้แก่ โลกเจตสิก ที่ใน
โลกมูลจิต ๘

๒. ภวราคานุสัย ธรรมชาติที่ นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดาน คือ ความติดใจ
ในรูปภพ อรูปภพ หรือรูปฌาน อรูปฌาน องค์กรธรรมได้แก่
โลกเจตสิก ที่ใน ทิฏฐิคติวิปยุตตจิต ๔
๓. ปฏิฆานุสัย ธรรมชาติที่ นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดาน คือ ความโกรธ
องค์กรธรรมได้แก่ โทสเจตสิก ที่ใน โทสมูลจิต ๒
๔. มานานุสัย ธรรมชาติที่ นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดาน คือ ความเย่อ-
หยิ่งถือตัว องค์กรธรรมได้แก่ มานเจตสิก ที่ใน ทิฏฐิคติ-
วิปยุตตจิต ๔
๕. ทิฏฐานุสัย ธรรมชาติที่ นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดาน คือ ความเห็นผิด
องค์กรธรรมได้แก่ ทิฏฐิเจตสิก ที่ใน ทิฏฐิคติสัมปยุตตจิต ๔
๖. วิจิกิจฉานุสัย ธรรมชาติที่ นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดาน คือ ความสงสัย
ลังเลใจในสิ่งที่ควรเชื่อ องค์กรธรรมได้แก่ วิจิกิจฉาเจตสิก ที่
ใน วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑
๗. อวิชขานุสัย ธรรมชาติที่ นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดาน คือ ความหลง
ความโง่ที่ไม่รู้ตามความเป็นจริง องค์กรธรรมได้แก่ โมหเจตสิก
ที่ใน อกุศลจิต ๑๒

๘. สังโยชน์

● สังโยชน์ มี ๑๐ (ตามนัยพระสูตร) คือ

๑. กามราคสังโยชน์ ธรรมชาติที่ ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ติดอยู่ใน
กามคุณอารมณ์ องค์กรธรรมได้แก่ โลกเจตสิก ที่ใน
โลกมูลจิต ๘
๒. รูปราคสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ติดอยู่ในรูปภพ
หรือรูปฌาน องค์กรธรรมได้แก่ โลกเจตสิก ที่ใน
ทิฏฐิคติวิปยุตตจิต ๔

๓. อรูปราคสังโยชน์ ธรรมชาติที่ ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ ติดอยู่ใน
อรูปภพ หรืออรูปฌาน องค์ธรรมได้แก่
โลกเจตสิก ที่ใน *ทัญญูคตวิปยุตตจิต ๔*
๔. ปฏิฆสังโยชน์ ธรรมชาติที่ ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ โกรธ องค์
ธรรมได้แก่ *โทสเจตสิก* ที่ใน *โทสมูลจิต ๒*
๕. มานสังโยชน์ ธรรมชาติที่ ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ เย่อหยิ่ง
ถือตัว องค์ธรรมได้แก่ *มานเจตสิก* ที่ใน
ทัญญูคตวิปยุตตจิต ๔
๖. ทัญญูสังโยชน์ ธรรมชาติที่ ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ มีความเห็น
ผิด องค์ธรรมได้แก่ *ทัญญูเจตสิก* ที่ใน *ทัญญู-*
กคตัมปยุตตจิต ๔
๗. สีลพทปรามาสสังโยชน์ ธรรมชาติที่ ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ ปฏิบัติผิด
องค์ธรรมได้แก่ *ทัญญูเจตสิก* ที่ใน *ทัญญูคต-*
สัมปยุตตจิต ๔
๘. วิจิกิจฉาสังโยชน์ ธรรมชาติที่ ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ สงสัยลังเล
ใจในสิ่งที่ควรเชื่อ องค์ธรรมได้แก่ *วิจิกิจฉา*
เจตสิก ที่ใน *วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑*
๙. อุทธัจจสังโยชน์ ธรรมชาติที่ ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ ฟุ้งซ่าน
องค์ธรรมได้แก่ *อุทธัจจเจตสิก* ที่ใน *อกุศล-*
จิต ๑๒
๑๐. อวิชาสังโยชน์ ธรรมชาติที่ ผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่ หลงโง่
ไม่รู้ตามความเป็นจริง องค์ธรรมได้แก่
โมหเจตสิก ที่ใน *อกุศลจิต ๑๒*

● สังโยชน์ มี ๑๐ (ตามนัยพระอภิธรรม) คือ

๑. กามราคสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกตั้งสัตว์ไว้โดยอาการที่ติดอยู่ในกามคุณอารมณ์ องค์ธรรมได้แก่ โลกเจตสิก ที่ใน โลกมูลจิต ๘
๒. ภวราคสังโยชน์ ธรรมชาติที่ ผูกตั้งสัตว์ไว้โดยอาการที่ ติดอยู่ใน รูปภพ อรูปภพ หรือรูปฌาน อรูปฌาน องค์ธรรมได้แก่ โลกเจตสิก ที่ใน ทิฏฐิคต-วิปยุตตจิต ๔
๓. ปฏิฆสังโยชน์ ธรรมชาติที่ ผูกตั้งสัตว์ไว้โดยอาการที่โกรธ องค์ธรรมได้แก่ โทสเจตสิกที่ใน โทสมูลจิต ๒
๔. มานสังโยชน์ ธรรมชาติที่ ผูกตั้งสัตว์ไว้โดยอาการที่เย่อหยิ่งถือตัว องค์ธรรมได้แก่ มานเจตสิก ที่ใน ทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔
๕. ทิฏฐิสังโยชน์ ธรรมชาติที่ ผูกตั้งสัตว์ไว้โดยอาการที่มีความเห็นผิด องค์ธรรมได้แก่ ทิฏฐิเจตสิก ที่ใน ทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔
๖. สीलัพพตปรามาสสังโยชน์ ธรรมชาติที่ผูกตั้งสัตว์ไว้โดยอาการที่ปฏิบัติผิด องค์ธรรมได้แก่ ทิฏฐิเจตสิก ที่ใน ทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔
๗. วิจิกิจฉาสังโยชน์ ธรรมชาติที่ ผูกตั้งสัตว์ไว้โดยอาการที่สงสัยลังเลใจในสิ่งที่ควรเชื่อ องค์ธรรมได้แก่ วิจิกิจฉาเจตสิก ที่ใน วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑
๘. อิสสาสังโยชน์ ธรรมชาติที่ ผูกตั้งสัตว์ไว้โดยอาการที่อิสสาในคุณงามความดีของผู้อื่น องค์ธรรมได้แก่ อิสสาเจตสิก ที่ใน โทสมูลจิต ๒

๕. มัจฉริยะสังโยชน์ ธรรมชาติที่ ผูกตั้งสัตว์ไว้โดยอาการที่ตระหนี่ หวงแหนในสมบัติ หรือคุณความดีของตน องค์กรธรรมได้แก่ *มัจฉริยะเจตสิก* ที่ใน *โทสมูลจิต ๒*
๑๐. อวิชชาสังโยชน์ ธรรมชาติที่ ผูกตั้งสัตว์ไว้โดยอาการที่หลงใไม่รู้ ตามความเป็นจริง องค์กรธรรม ได้แก่ *โมหเจตสิก* ที่ใน *อกุศลจิต ๑๒*

๕. กิเลส

● กิเลส มี ๑๐ คือ

๑. โลภะ ธรรมชาติที่เป็น เครื่องเศร้าหมอง คือ ความยินดีพอใจใน โลภียอารมณ์ต่างๆ องค์กรธรรมได้แก่ *โลภเจตสิก* ที่ใน *โลภมูลจิต ๘*
๒. โทสะ ธรรมชาติที่เป็น เครื่องเศร้าหมอง คือความโกรธความไม่พอใจ องค์กรธรรมได้แก่ *โทสเจตสิก* ที่ใน *โทสมูลจิต ๒*
๓. โมหะ ธรรมชาติที่เป็น เครื่องเศร้าหมอง คือ ความหลง ความงอ องค์กรธรรมได้แก่ *โมหเจตสิก* ที่ใน *อกุศลจิต ๑๒*
๔. มานะ ธรรมชาติที่เป็น เครื่องเศร้าหมอง คือ ความเยอหยิ่งถือตัว องค์กรธรรมได้แก่ *มานเจตสิก* ที่ใน *ทวิภูตวิปปยุตตจิต ๔*
๕. ทิฏฐิ ธรรมชาติที่เป็น เครื่องเศร้าหมอง คือ ความเห็นผิด องค์กรธรรม ได้แก่ *ทิฏฐิเจตสิก* ที่ใน *ทวิภูตวิปปยุตตจิต ๔*
๖. วิจิกิจฉา ธรรมชาติที่เป็น เครื่องเศร้าหมอง คือ ความสงสัยลังเลใจ ในสิ่งที่ควรเชื่อ องค์กรธรรมได้แก่ *วิจิกิจฉาเจตสิก* ที่ใน *วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑*
๗. ถีนะ ธรรมชาติที่เป็น เครื่องเศร้าหมอง คือ ความหดหู่ องค์กรธรรมได้แก่ *ถีนเจตสิก* ที่ใน *อกุศลสังขาริกจิต ๕*

๘. อุทัจจะ ธรรมชาติที่เป็น เครื่องเส้าหมอง คือ ความฟุ้งซ่าน
องค์ธรรมได้แก่ *อุทัจจะเจตสิก* ที่ใน *อกุลสจิต ๑๒*
๙. อหิริกะ ธรรมชาติที่เป็น เครื่องเส้าหมอง คือ ความไม่ละอายต่อ
ทุจริต องค์ธรรมได้แก่ *อหิริกเจตสิก* ที่ใน *อกุลสจิต ๑๒*
๑๐. อโนตตปปะ ธรรมชาติที่เป็น เครื่องเส้าหมอง คือ ความไม่สะดุ้งกลัว
ต่อทุจริต องค์ธรรมได้แก่ *อโนตตปเจตสิก* ที่ใน *อกุลส-
จิต ๑๒*

กาถาแสดงองค์ธรรม ในอกุลสสังคหะทั้ง ๕ หมวด

๑. อาสโวฆา จ โยคา จ	ตโย	กนฺธา จ วัตถุโต
อุปาทานา ทูเว วุคฺตา	อฏฺฐ	นีวรณา สियฺ ๑
๒. ฉเพวานุสยา โหนฺติ	นว	สังโยชนา มตา
กิเลสา ทส วุคฺโตยฺ	นวธา	ปาปสงฺคโห ๑

๑. *อาสวะ โอฆะ โยคะ และ คันถะ* เหล่านี้ เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรমัตถ์แล้ว
มีอย่างละ ๓, *อุปาทาน* มีองค์ธรรมปรมัตถ์ ๒, *นีวระ* มีองค์ธรรมปรมัตถ์ ๘

๒. *อนุสัย* มีองค์ธรรมปรมัตถ์ ๖, *สังโยชน* มีองค์ธรรมปรมัตถ์ ๕, *กิเลส*
มีองค์ธรรมปรมัตถ์ ๑๐

นักศึกษาทั้งหลายพึงทราบ การแสดงอกุลสสังคหะ โดยมี ๕ หมวด ดังนี้

คำอธิบายในอกุลสสังคหะ

วจนัตถะของคำว่า *อกุลสสังคหะ*

เอกนฺตานุสฺสชาติกาณํ โอฆจตุกกาทินํ สงฺคโหติ = อกุลสสงฺคโห

หมวดที่สงเคราะห์สภาวะธรรมต่างๆ มี *โอฆะ ๔* เป็นต้น ที่เป็นอกุลสชาติล้วนๆ
ฉะนั้น จึงชื่อว่า *อกุลสสังคหะ*

๑. อาสวะ

คำว่า อาสวะ นี้ หมายความว่า สิ่งที่ถูกหมักดองไว้นาน ๆ ได้แก่ สุรา แต่ในที่นี้ คำว่า อาสวะ ได้แก่ โลภะ ทิฏฐิ โมหะ ซึ่งมีสภาพเหมือนกับสุรา เพราะตามธรรมดาสุรานั้น เป็นสิ่งที่ถูกหมักดองไว้นาน ๆ และสามารถทำให้ผู้ที่ดื่มกินมีอาการมึนเมา ขาดสติ กระทำในสิ่งต่าง ๆ ที่ไม่ควรทำได้ ดังที่เห็นกันได้อยู่ทุกๆ วันนี้ว่าการทะเลาะวิวาทกันก็ดี การปล้นชิงทรัพย์กันก็ดี การฆาตกรรมกันก็ดี เรื่องต่างๆ เหล่านี้ อาศัยเกิดมาจากสุราเป็นเหตุ เป็นส่วนมากถึง ๕๐ เปอร์เซ็นต์ ผลสุดท้ายผู้ที่ตกอยู่ภายใต้อำนาจของสุรานั้น ก็จะได้รับผลตอบแทน คือ ความทุกข์กาย ทุกข์ใจ ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ข้อนี้ฉันใด โลภะ ทิฏฐิ โมหะ ที่เปรียบสภาพเหมือนสุรา ก็เพราะว่ากรรมทั้ง ๓ นี้ ติดหมักหมมอยู่ในชั้นธันดานของสัตว์ทั้งหลายเป็นเวลาช้านาน นับจำนวนภพชาติไม่ได้

ด้วยเหตุนี้ เมื่อกรรมเหล่านี้ปรากฏเกิดขึ้นแก่ผู้ใดแล้ว ก็กระทำให้อาสาของผู้ นั้นมึนเมาไม่รู้สีกตัว ตกอยู่ภายใต้อำนาจของโลภะบ้าง ทิฏฐิบ้าง โมหะบ้าง แล้วสามารถที่จะกระทำทุจริตต่างๆ มี กายทุจริต เป็นต้นได้ เพราะความเมาด้วยโลภะ ทิฏฐิ โมหะ นั้นเอง และผลที่ได้รับจากความเมาด้วยอำนาจของกรรม ๓ อย่างนี้ ก็คือ ความทุกข์กาย ทุกข์ใจ ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า เหมือนกับผู้ที่เมาสุรา ฉะนั้น ฉะนั้น พระพุทธองค์จึงทรงแสดง โลภะ ทิฏฐิ โมหะ ทั้ง ๓ นี้ ว่าเป็น อาสวะ ดังมีฉันทะแสดงว่า

อาสวานุติ จิรํ ปริวสนุตีติ = อาสวา

อาสวา วียาติ = อาสวา

สิ่งใดถูกหมักดองอยู่นานๆ สิ่งนั้น ชื่อว่า อาสวะ (ได้แก่ สุรา) กรรมเหล่าใด มีสภาพเหมือนสุรา ฉะนั้น กรรมเหล่านั้น ชื่อว่า อาสวะ (ได้แก่ โลภะ ทิฏฐิ โมหะ)

อีกประการหนึ่ง คำว่า อาสวะ นี้ เมื่อตัดบทออกแล้วได้ ๒ บท คือ อา + สว = อาสว อา แปลว่า วัฏฏทุกข์ที่ยาวนานไม่มีกำหนด สว แปลว่า เจริญรุ่งเรือง เมื่อรวมเข้าทั้ง ๒ บทแล้ว แปลว่า กรรมที่ทำให้วัฏฏทุกข์อันยาวนาน ไม่มีกำหนดนั้น เจริญรุ่งเรืองไม่มีสิ้นสุด

หมายความว่า ความเป็นอยู่แห่ง รูป นาม ชั้น ๕ ของสัตว์ทั้งหลาย คนหนึ่ง ๆ ที่เกิด แล้วตาย ตายแล้วเกิด เป็นอยู่เช่นนี้ ที่แล้ว ๆ มาจนถึงปัจจุบันภพนี้ ก็นับเป็นเวลานานจนกำหนดไม่ได้ และต่อไปข้างหน้าก็ต้องตายเกิด ๆ อย่างนี้อีก กำหนดนับไม่ได้เช่นเดียวกัน แสดงให้เห็นว่าวิภูฏทุกข์ของสัตว์ทั้งหลายนี้ เจริญรุ่งเรืองมากมายไม่มีสิ้นสุด ดังมีวจนัตถะแสดงว่า

อายตํ สํสารทุกขํ สวนฺติ ปสวฺนฺติ วฑฺฒนฺตํติ = อาสวา

กรรมเหล่าใด ทำให้วิภูฏทุกข์ที่ยาวนานนั้น เจริญรุ่งเรือง ฉะนั้น กรรมเหล่านั้น จึงชื่อว่า อาสวะ (ได้แก่ โลภะ ทิฏฐิ โมหะ)

อีกนัยหนึ่ง คำว่า อา แปลว่า มีกำหนดขอบเขตถึง ภวักคภูมิ คือ เนวสัณฺญา-นาสัณฺญาตนฺภูมิ หรือ มีขอบเขตจนถึงโคตรภู

คำว่า สว แปลว่า เกิดได้ หรือไหลไปได้

เมื่อรวมทั้ง ๒ บทเข้าแล้ว แปลว่า เกิดได้ หรือ ไหลไปได้ จนถึง ภวักคภูมิ หรือโคตรภู โดยอำนาจกระทำให้เป็นอารมณ์

ตามธรรมดา โลภะ ทิฏฐิ โมหะ ทั้ง ๓ นี้ เกิดขึ้นโดยอาศัยโลกียกรรม และบัญญัติกรรมอยู่แล้ว ฉะนั้น ที่แสดงว่าเกิดได้จนถึงภวักคภูมิ หรือโคตรภูนั้น ไม่มีเนื้อความพิเศษอย่างใด หมายความว่า เนวสัณฺญานาสัณฺญาตนฺภูมิก็ดี โคตรภูญาณ หรือ โวทานก็ดี เหล่านี้ ยังเป็นโลกียกรรมอยู่ ฉะนั้น จึงเป็นอารมณ์ของ โลภะ ทิฏฐิ โมหะ ได้ ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวว่า โลภะ ทิฏฐิ โมหะ อาสวธรรมทั้ง ๓ นี้ เกิดได้หรือไหลไปได้ จนถึงภวักคภูมิ หรือโคตรภู ดังมีวจนัตถะแสดงว่า

ภวโต อากวคฺคา ฐมฺมโต อาโคตรภูมา สวฺนฺติ อารมฺมณกรณวเสน ปวตตฺนตํติ = อาสวา

กรรมเหล่าใด ไหลไปถึง หรือ เกิดได้ถึง ว่าโดยภูมิ หรือภวักคภูมิ ว่าโดยกรรม ถึงโคตรภู ด้วยอำนาจกระทำให้เป็นอารมณ์ ฉะนั้น กรรมเหล่านั้น ชื่อว่า อาสวะ

มีข้อที่น่าสงสัยอยู่ว่า โลภะ ทิฏฐิ โมหะ ทั้ง ๓ นี้ ชื่อว่า อาสวะ เพราะเป็นเครื่องหมักต้องอยู่ในชั้นสันดานของสัตว์ทั้งหลายเป็นเวลานาน หรือไหลไปได้ เกิด

ได้ จนถึงภวักกภูมิ หรือ โคตรภู ตามที่แสดงมาแล้วนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ อกุศลเจตสิกอื่น เช่น อหิริกะ อโนตตปปะ มานะ เป็นต้น ก็เกิดอยู่ในชั้นสันดานของสัตว์ทั้งหลายมาเป็นเวลานาน และก็สามารถเกิดได้โดยอาศัยภวักกภูมิ หรือโคตรภูเป็นอารมณ์เช่นเดียวกัน แต่ทำไมพระพุทธรองคังจึงไม่ทรงจัดเจตสิกเหล่านี้ เป็นอาสวะบ้าง เพราะเหตุไร?

ข้อสงสัยเช่นนี้ ก็จะต้องแก้ว่า เพราะ โลกะ ทิฏฐิ โมหะ ทั้ง ๓ นี้ มีสภาพเป็นอาสวะ ปรากฏชัดเจนมากกว่าอกุศลเจตสิกอื่นๆ เช่น มานะ คือ การเย่อหยิ่งถือตัวนี้แม้ว่าอาศัยภวักกภูมิ หรือโคตรภูเป็นอารมณ์แล้วเกิดได้ก็จริง แต่ความกว้างขวางทั่วไปแล้วผู้ โลกะ ทิฏฐิ โมหะ ไม่ได้ ปรากฏชัดเจนก็สู้กันไม่ได้ อุปมาเหมือนคำว่า “สุริยะะ” ซึ่งแปลว่า แสงสว่าง ที่ทำให้มนุษย์ทั้งหลายมีความกล้า ได้แก่ดวงอาทิตย์เท่านั้น แต่แสงสว่างของสิ่งอื่นๆ เช่น แสงสว่างของดวงจันทร์ หรือแสงสว่างของดวงไฟ ก็สามารถทำให้มนุษย์ทั้งหลายมีความกล้าเกิดขึ้นได้เช่นเดียวกัน แต่ก็ไม่เรียกว่า “สุริยะะ” ทั้งนี้ ก็เพราะว่า แสงสว่างที่ทำให้มนุษย์ทั้งหลายมีความกล้าที่ปรากฏชัดเจนมากที่สุดและปรากฏได้ทั่วไปในโลกนั้นก็ให้แก่แสงสว่างของดวงอาทิตย์นั่นเอง

ด้วยเหตุนี้ คำว่า “สุริยะะ” จึงให้แก่ ดวงอาทิตย์ดวงเดียว ไม่ใช่ดวงจันทร์ หรือดวงไฟ ข้อนี้มันใด อกุศลเจตสิกดวงอื่นๆ แม้ว่าจะเป็นเครื่องหมักดองอยู่ในชั้นสันดานของสัตว์ทั้งหลาย หรือไหลไปได้ เกิดได้จนถึงภวักกภูมิและโคตรภู ด้วยอำนาจกระทำให้เป็นอารมณ์ก็จริง แต่ความเป็นเครื่องหมักดองก็ดี หรือความไหลไปได้ เกิดได้จนถึงภวักกภูมิและโคตรภูก็ดีเหล่านี้ ย่อมปรากฏแต่ในธรรมที่เป็นโลกะ ทิฏฐิ โมหะ โดยส่วนเดียว ฉะนั้น พระพุทธรองคังจึงไม่ทรงแสดงอกุศลเจตสิกดวงอื่นๆ ว่าเป็น อาสวะ

๒. โอมะ

คำว่า โอมะ ในที่นี้หมายความว่า ธรรมที่เหมือนกับห้วงน้ำ ได้แก่ โลกะ ทิฏฐิ โมหะ อกุศลเจตสิก ๓ ดวงนี้ เป็นธรรมที่เหมือนห้วงน้ำนั้น เพราะเหตุไร? เพราะว่าตามธรรมดาห้วงน้ำนั้น เมื่อวัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใดหรือสัตว์ใด ตกลงในห้วงน้ำแล้ว น้ำนั้นย่อมท่วมทับเบียดเบียนวัตถุหรือสัตว์นั้นๆ และทำให้วัตถุหรือสัตว์ทั้งหลายนั้น

จมลง ไม่มีโอกาสจะโผล่ขึ้นมาได้เลย สภาพของโลกะ ทิฏฐิ โมหะ ทั้ง ๓ นี้ก็เช่นเดียวกัน คือ ท่วมทับสัตว์ทั้งหลายอยู่ และทำให้สัตว์ทั้งหลายนั้นจมลงในวัฏฏสงสาร จนถึงอบายภูมิ โดยไม่ให้มีโอกาโผล่ขึ้นพ้นจากวัฏฏสงสาร ให้เข้าถึงพระนิพพานได้ ด้วยเหตุนี้ โลกะ ทิฏฐิ โมหะ ทั้ง ๓ นี้เท่านั้น ชื่อว่า โอมะ อกุศลเจตสิกอื่นๆ ไม่ชื่อว่า โอมะ ก็เป็นไปโดยทำนองเดียวกันกับ อาสวะ ดังมีวจนัตถะแสดงว่า

อวดถริตวา หนนตีติ = โอมะ วา

อวหนนติ โอสีทาปนตีติ = โอมะ

โอมะ วียาติ = โอมะ

ธรรมชาติใด ย่อมท่วมทับเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า โอมะ (ได้แก่ ห้วงน้ำ) (หรือ)

ธรรมชาติใด ทำให้สัตว์ทั้งหลายจมลง ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า โอมะ (ได้แก่ ห้วงน้ำ)

ธรรมเหล่าใด ท่วมทับเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย และทำให้สัตว์ทั้งหลายจมลงในวัฏฏสงสารจนถึงอบายภูมิ เหมือนกับห้วงน้ำ ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า โอมะ (ได้แก่ โลกะ ทิฏฐิ โมหะ)

๓. โยคะ

คำว่า โยคะ แปลว่า ประกอบ เหมือนกับกาวที่ประกอบของ ๒ สิ่งให้ติดแน่น ไม่ให้หลุดออกจากกัน ฉนฺได โลกะ ทิฏฐะ โมหะ ก็ฉนฺได นั้น คือ ประกอบสัตว์ทั้งหลายไว้ให้ติดอยู่ในวัฏฏทุกข์ ไม่ให้หลุดพ้นไปได้ เมื่อเปรียบเทียบแล้ว กาวเปรียบได้กับโลกะ ทิฏฐิ โมหะ วัตถุสิ่งของ ๒ สิ่ง สิ่งหนึ่งเปรียบได้กับสัตว์ทั้งหลาย อีกสิ่งหนึ่งเปรียบได้กับภพชาติต่างๆ คือ วัฏฏทุกข์ นั้นเอง

หรือ อุปมาอีกนัยหนึ่ง เปรียบเหมือนวัวที่ถูกนำมาผูกเทียมเกวียนไว้ เมื่อวันนั้นจะเดินไปในทางไหนก็ต้องลากเอาเกวียนติดไปด้วยเสมอ ฉนฺได สัตว์ทั้งหลายที่วนเวียนอยู่ในวัฏฏทุกข์ หลุดพ้นไปไม่ได้เพราะถูกประกอบด้วย โลกะ ทิฏฐิ โมหะ ก็ฉนฺได นั้น เมื่อเปรียบเทียบแล้ว วัว เปรียบได้กับสัตว์ทั้งหลาย เกวียน เปรียบได้กับ กามภพ รูปภพ อรูปภพ ซึ่งเป็นวัฏฏทุกข์ เชือก ที่ผูกวัวให้ติดอยู่กับเกวียน เปรียบได้กับ โลกะ ทิฏฐะ โมหะ

ตามข้ออุปมาที่กล่าวมานี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่า สัตว์ทั้งหลายที่เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏฏทุกข์ไม่พ้นไปได้ นั้น ก็ด้วยอำนาจของโลกะ ทิฏฐิ โมหะ นี้เอง เป็นผู้ประกอบสัตว์ให้ติดอยู่ ฉะนั้น พระพุทธองค์จึงทรงแสดง โลกะ ทิฏฐิ โมหะ ทั้ง ๓ นี้ ว่าเป็น โยคะ ส่วนอกุศลเจตสิกอื่นๆ ที่ไม่ได้ชื่อว่า โยคะ นั้น ก็มีข้อความทำนองเดียวกันกับ อาสวะ ที่กล่าวมาแล้ว วจนัตถะของคำว่า โยคะ มีดังนี้

วฏฏฐมี สตเต โยเชนตีสติ = โยคา

ธรรมเหล่าใด ประกอบสัตว์ให้ติดอยู่ในวัฏฏทุกข์ คือ ภพต่างๆ ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า โยคะ (ได้แก่ โลกะ ทิฏฐิ โมหะ)

๔. คันถะ

คำว่า คันถะ หมายถึง เครื่องผูกสัตว์ไว้โดยอาการที่เกี่ยวข้องกัน ประดุจโซ่เหล็ก ธรรมดาโซ่เหล็กนั้น เป็นห่วงเกี่ยวคล้องโยงติดต่อกันเป็นสายยืดยาว ฉนั้นใด โลกะ โทสะ ทิฏฐิ ทั้ง ๓ นี้ ย่อมเกี่ยวคล้องสัตว์ไว้ในระหว่างจิตกับปฏิสนธิ และปฏิสนธิกับจิตติดต่อกันไปเรื่อยๆ ไม่มีเวลาหลุดพ้นไปได้ เหมือนดังห่วงโซ่เกี่ยวคล้องติดต่อกัน ฉนั้นนั้น ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงเทศนา โลกะ โทสะ ทิฏฐิ ทั้ง ๓ นี้ ว่าเป็น คันถะ แต่ในคันถะนี้ มีคำว่า กายะ ประกอบอยู่ด้วย นี้ก็เพื่อจะให้รู้ถึงธรรมที่ถูกเกี่ยวคล้องไว้โดย โลกะ โทสะ ทิฏฐิ นั้นว่า คือ นามกาย รูปกาย อันได้แก่ สัตว์ทั้งหลายนั่นเอง ดังแสดงวจนัตถะว่า

กายํ คนฺถนตีสติ = กายคนฺถา (วา)

กาเยน กายํ คนฺถนตีสติ = กายคนฺถา

ธรรมเหล่าใด ผูก คือ เกี่ยวคล้องไว้ซึ่งนามกาย ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า กายคันถะ (หรือ)

ธรรมเหล่าใด ผูก คือ เกี่ยวคล้องไว้ระหว่าง นามกายรูปกายในปัจจุบันภพ กับนามกายรูปกายในอนาคตภพ ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า กายคันถะ

ความแตกต่างระหว่าง อภิขณาและพยาบาท ที่เป็นมโนทุจริต กับ อภิขณาและพยาบาท ที่เป็นคันถะ

๑. อภิขณาที่เป็นมโนทุจริต นั้น เป็น โลภะอย่างหยาบ มีสภาพอยากได้ ทรัพย์สมบัติของผู้อื่นมาเป็นของ ๆ คน โดยไม่ชอบธรรม

๒. ส่วน อภิขณากายคันถะ นั้น เป็นได้ทั้ง โลภะอย่างหยาบและอย่างละเอียด ทั้งหมดที่เกี่ยวกับความอยากได้ ความพอใจในทรัพย์สมบัติของผู้อื่น หรือของตนเอง โดยชอบธรรมก็ตาม ไม่ชอบก็ตาม จัดเป็นอภิขณากายคันถะทั้งสิ้น

๓. พยาบาทที่เป็นมโนทุจริต ได้แก่ โทสะอย่างหยาบ ที่เกี่ยวกับความปองร้ายผู้อื่นโดยนึกคิด ให้เขามีความลำบากเสียหายต่าง ๆ หรือนึกแค้นให้ผู้ที่ตนไม่ชอบนั้น ให้ถึงตาย

๔. ส่วน พยาบาทกายคันถะ นั้น ได้แก่ โทสะอย่างหยาบก็ตาม อย่างละเอียดก็ตาม คือ ความไม่ชอบ ไม่พอใจ โกรธ กลัว กลุ้มใจ เสียใจ ไปจนถึงการทำปาณาติบาต ผรุสวาจา เหล่านี้ จัดเป็นพยาบาทกายคันถะทั้งสิ้น

๕. อุปาทาน

คำว่า อุปาทาน เมื่อแยกบทออกแล้วได้ ๒ บท คือ อุป + อาทาน อุป หมายถึง มั่น อาทาน หมายถึง ยึด เมื่อรวม ๒ บท เข้าด้วยกันแล้ว หมายถึง การยึดมั่นในอารมณ์ ธรรมที่ยึดมั่นในอารมณ์ ที่เรียกว่า อุปาทาน นี้ เปรียบเสมือนหนึ่ง งูที่จับกบได้ กัดกบนั้นไว้แน่น ไม่ยอมปล่อย ลั่นไค โลภะ ทิฎฐิ ทั้ง ๒ ที่มีสภาพยึดมั่นในอารมณ์ของตน ๆ ไม่ยอมปล่อย ก็ฉนั้นนั่น ดังแสดงวจนัตถะว่า

อุปาทิยนตฺติติ = อุปาทานานิ

ธรรมเหล่าใด ย่อมยึดมั่นในอารมณ์ ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า อุปาทาน

๖. นีวรณะ

คำว่า นีวรณะ นี้ หมายถึง ธรรมที่เป็นเครื่องห้าม หรือ กั้นความดี คือกุศลธรรมต่างๆ ไม่ให้เกิด และกุศลบางอย่าง เช่น ฌานที่เกิดอยู่แล้ว ทำให้เสื่อมสิ้นไปได้

ตามธรรมคาบुकคททั้งหลายนั้น ย่อมไม่ยินดีในการบำเพ็ญทาน ศีล ภาวนา เป็นส่วนมาก ที่เป็นเช่นนี้ ก็เพราะด้วยอำนาจแห่งนีวรณธรรม อันได้แก่ โลกะ โทสะ ตีนะ มิตระ อุทธัจจะ กุกกัจจะ วิจิกิจฉา โมหะ อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือ ๒, ๓, ๔ นั้นเอง หรือบางทีขณะที่กำลังทำกุศลอยู่นั้น ก็เกิดความท้อถอย เบื่อหน่าย ไม่พอใจ เกิดขึ้นได้ ทำให้ศรัทธาสติปัญญาถอยเสื่อมสิ้นไป นี้ก็เป็น เพราะอำนาจแห่งกั้นมิตระ-นีวรณเกิดขึ้น กั้นความดี คือ ศรัทธา เป็นต้น นั้นเสีย และหากว่ากามฉันทนีวรณพยาบาทนีวรณ ชนิดหยาบเกิดขึ้นแก่ฌานลาภีบุคคลแล้ว ก็ทำให้ฌานที่ได้อยู่นั้นเสื่อมสิ้นไป ไม่สามารถจะเข้าฌานได้

จะยกตัวอย่างขึ้นแสดงให้เห็นง่าย ๆ ว่า ผู้ที่ไม่มีความเลื่อมใสในเรื่องของพุทธศาสนา แต่เพ้อฝันได้ไปฟังเขาแสดงถึงเรื่องกรรม ที่มีหน้าที่จัดแจงให้สัตว์ทั้งหลายมีความสุข ความทุกข์ หรือเมื่อตายแล้วก็ให้เกิดเป็นเทวดาบ้าง มนุษย์บ้าง สัตว์ดิรัจฉานบ้าง ไปตกนรกบ้าง มีการยกเหตุผล อุปมา อุปมัย เปรียบเทียบพร้อมด้วยหลักฐาน พุทธภาษิตและอรรถกถา ซึ่งถ้าผู้ที่ไม่มือนีวรณครอบงำอยู่ได้ฟังแล้ว ก็ย่อมจะต้องเกิดความเลื่อมใสขึ้น พยายามตั้งอกตั้งใจฟัง และจดจำเนื้อความนั้นไว้ มีจิตใจไม่วอกแวก และก็เข้าใจในเนื้อความนั้นไปด้วย ซึ่งเป็นกุศลธรรม อันได้แก่ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา เกิดขึ้น

แต่ผู้ที่ไม่มีความเลื่อมใสในเรื่องของพุทธศาสนา ที่กำลังฟังเรื่องนี้อยู่ นั้น ย่อมเกิดความลังเล สงสัย ไม่เชื่อว่าจะเป็นไปตามนั้นได้ เพราะผู้นั้นไม่มีความเข้าใจในเรื่องความเป็นอยู่ของสัตว์ทั้งหลาย ที่เป็นไปตามอำนาจของกรรม เมื่อไม่มีความเข้าใจแล้ว ก็เกิดการเบื่อหน่าย ไม่อยากฟัง จิตใจย่อมส่ายหาอารมณ์อื่น ที่จะทำให้เกิดความเพลิดเพลินขึ้นแทน เมื่อหาไม่ได้ เพราะในที่นั้นมีแต่การแสดงธรรมเท่านั้น แล้วก็เกิดความไม่พอใจ นึกไปว่าเรามาในสถานที่นี้ผิดไปแล้ว ในขณะที่เดียวกันนั้น จิตใจของผู้นั้นก็คิดถึงเรื่องราวอื่นๆ ร้อยแปด ไม่ได้ตั้งใจฟังเรื่องที่กำลังแสดงอยู่เลย จนกระทั่ง

การแสดงจบลง โดยที่ผู้้นั้นไม่มีกุศลเกิดขึ้นเลย มีแต่นิเวรณเกิดฝ่ายเดียว คือ ในตอนแรกวิจิกิจจานิเวรณเกิด ต่อมาวิชานิเวรณเกิด และต่อมาถีนมิทชนิเวรณ กามฉันทนิเวรณ พยาบาทนิเวรณ กุกกุจจนิเวรณ อุทัจจนิเวรณเกิด เป็นลำดับมา

ตัวอย่างที่ยกขึ้นมาแสดงนี้ แสดงให้เห็นว่ากุศลธรรมที่ควรจะเกิด ก็ไม่มีโอกาสเกิดเพราะ โลภะ เป็นต้นนั่นเอง ที่เป็นเครื่องกั้นกุศลธรรมไว้ ฉะนั้น โลภะ เป็นต้นเหล่านี้ จึงได้ชื่อว่า นิเวรณ ดังแสดงวจนัตตะว่า

ณานาทิกัม นิวาเรณุตีติ = นิเวรณานิ

ธรรมเหล่านี้ ห้ามความดี มี ณาน เป็นต้น ไม่ให้เกิดขึ้น ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า นิเวรณ

๗. อนุสัย

อนุสัยนี้ เป็นกิเลสชนิดหนึ่งที่นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดานของสัตว์ทั้งหลาย และเป็นธรรมที่เร้นลับ ไม่มีใครสามารถมองเห็นได้ ยกเว้นแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์เดียวเท่านั้น ตามปกติอนุสัยกิเลสนี้ สงบนิ่ง ไม่ปรากฏออกมาโดยทางหนึ่งทางใดเลย ต่อมาเมื่อมีอารมณ์ต่างๆ ที่ดีก็ตามไม่ดีก็ตาม มากกระทบทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แล้ว อนุสัยกิเลสที่สงบอยู่นั้น ก็เปลี่ยนสภาพเป็นปรีชญาณกิเลส ปรากฏเกิดขึ้นทางใจ ถ้าปรีชญาณกิเลสนี้มีกำลังแรงมาก ก็เปลี่ยนสภาพเป็น วิตีกกมกิเลส ล่วงออกมาทางกายและวาจา ปรีชญาณกิเลสที่เกิดขึ้นทางใจก็ดี วิตีกกมกิเลสที่เกิดทาง กาย วาจา ก็ดี ทั้ง ๒ นี้ไม่เรียกว่า อนุสัยกิเลส แต่ปรีชญาณกิเลสก็เกิดมาจากอนุสัยกิเลส และวิตีกกมกิเลสก็เกิดมาจากปรีชญาณกิเลส ด้วยเหตุนี้ คำว่า อนุสัย จึงเป็นกิเลสชนิดหนึ่งที่สงบนิ่งอยู่ในขันธสันดานของสัตว์ทั้งหลาย ดังแสดงวจนัตตะว่า

สนฺตฺตานเณ อนุ อนุ เสนุตีติ = อนุสยา

ธรรมเหล่านี้ ย่อมนอนเนื่องอยู่ในความสืบทอดแห่งรูป นาม ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้นชื่อว่า อนุสัย

หรืออีกนัยหนึ่ง

อนุรูป การณ์ ลภิตวา เสนติ อุปฺปชฺชนฺตฺติ = อนุสยา

ธรรมเหล่าใด เมื่อได้เหตุที่สมควรแล้ว ย่อมเกิดขึ้นได้ ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น
ชื่อว่า อนุสย

ถ้าจะอุปมาเปรียบเทียบระหว่าง อนุสยกิเลส ปริยฺยฐานกิเลส และ วิตีกม-
กิเลส ทั้ง ๓ อย่างนี้แล้ว ก็เปรียบเหมือนกับ ไม้ขีดไฟ อนุสยกิเลส เปรียบเหมือนไฟ
ที่อยู่ในหัวไม้ขีด อารมณ์ต่างๆ ที่มากระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เปรียบเหมือน
เอาก้านไม้ขีดไปขีดที่ข้างกล่อง เมื่อไฟปรากฏขึ้น ไฟนี้เปรียบเหมือนปริยฺยฐานกิเลส
และเมื่อเอาไฟที่ปรากฏขึ้นนี้ ไปจุดเข้ากับวัตถุ สิ่งหนึ่งสิ่งใดแล้ว ไฟที่ลุกติดวัตถุ
นั้นๆ เปรียบเหมือน วิตีกมกิเลส ดังนี้

การประหารกิเลสทั้ง ๓ โดย ศีล สมาธิ ปัญญา

๑. ศีลกุศล สามารถประหาร วิตีกมกิเลส ได้
๒. สมาธิกุศล สามารถประหาร ปริยฺยฐานกิเลส ได้
๓. ปัญญาในมรรค สามารถประหาร อนุสยกิเลส ได้

๘. สังโยชน์

คำว่า สังโยชน์ หมายถึง ธรรมชาติที่ผูกสัตว์ทั้งหลายไว้ ไม่ให้ออกไป
จากวัฏฏทุกขได้ เหมือนหนึ่งเชือกที่ผูกโยงสัตว์ หรือ วัตถุสิ่งของไว้ไม่ให้หลุดไป
ดังแสดงวจนัตถะว่า

สํโยเชนฺติ พนฺธนฺตฺติ = สํโยชนานิ

ธรรมเหล่าใด ย่อมผูกสัตว์ทั้งหลายไว้ ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า สังโยชน์

ตามธรรมดาในสันดานของปุถุชนทั้งหลายนั้น ย่อมมีธรรมชาติชนิดหนึ่งที่เปรียบ
เสมือนเส้นเชือกใหญ่ ๑๐ เส้นด้วยกัน ซึ่งทำการผูกมัดสัตว์ทั้งหลายไว้ ไม่ให้หลุด
พ้นไปจากกองทุกขได้ เชือก ๑๐ เส้นเหล่านี้ ได้แก่ สังโยชน์นั่นเอง และในบรรดา
เชือก คือสังโยชน์ทั้ง ๑๐ เส้นเหล่านี้ ถ้าหากว่าเส้นหนึ่งเส้นใดมีอาการตึงขึ้นแล้ว
สังโยชน์เส้นนั้นก็จะนำสัตว์นั้น ให้ไปเกิดในภูมิที่เกี่ยวกับสังโยชน์นั้นๆ โดยอาศัย
กรรมที่สัตว์นั้นๆ กระทำขึ้น

การจำแนกสังโยชน์ ๑๐ ตามสุดต้นตอ

โดย โอรัมภาภิกยะและอุทธัมภาภิกยะ

๑. โอรัมภาภิกยะสังโยชน์ สังโยชน์ที่เป็นไปในส่วนเบื้องต่ำ ได้แก่ กามภูมิ มี ๕ คือ

๑. กามราคสังโยชน์	๒. ปฏิฆสังโยชน์
๓. ทิฏฐิสังโยชน์	๔. สีสัพพตปรัมมาสสังโยชน์
๕. วิจิกจฉาสังโยชน์	

๒. อุทธัมภาภิกยะสังโยชน์ สังโยชน์ที่เป็นไปในส่วนเบื้องสูง ได้แก่ รูปภูมิ อรูปภูมิ มี ๕ คือ

๑. รูปราคสังโยชน์	๒. อรูปราคสังโยชน์
๓. มานสังโยชน์	๔. อุทธัจฉสังโยชน์
๕. อวิชชาสังโยชน์	

ธรรมดาปุถุชนทั้งหลายที่ไม่ได้ฌานนั้น กามราคสังโยชน์ตั้งเป็นประจำอยู่เสมอแล้ว และถ้าผู้นั้นกระทำทุจริตมาก ปฏิฆสังโยชน์อย่างหยาบ ทิฏฐิสังโยชน์ วิจิกจฉาสังโยชน์ ทั้ง ๓ อย่างนี้ ก็มีโอกาสดังขึ้น และนำผู้นั้นไปสู่อบายภูมิได้ ส่วนสีสัพพตปรัมมาสสังโยชน์นั้น ไม่ได้ปรากฏแก่บุคคลทั่วไป แต่ถ้าปรากฏตั้งขึ้นแก่บุคคลใด ก็สามารถนำผู้นั้นไปสู่อบายภูมิได้เช่นเดียวกัน ถ้าบุคคลผู้นั้นกระทำทุจริตเป็นส่วนมาก ปฏิฆสังโยชน์อย่างสามัญ อตตติฏฐิสังโยชน์ ทั้ง ๒ นี้มีโอกาสดังขึ้นได้ และนำผู้นั้นให้ไปเกิดเป็นมนุษย์ เทวดา สำหรับมิจฉาทิฏฐิ สีสัพพตปรัมมาส วิจิกจฉา สังโยชน์ ทั้ง ๓ นี้ ไม่มีโอกาสดังได้

ส่วนปุถุชนที่ได้ฌาน กามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ และสีสัพพตปรัมมาสสังโยชน์ ทั้ง ๓ นี้ ไม่มีโอกาสปรากฏตั้งได้ อุทธัมภาภิกยะสังโยชน์เท่านั้นที่มีโอกาสดังขึ้น แล้วแต่ฌานที่ตนได้ ฉะนั้น เมื่อฌานลาภีบุคคลเวลาตายจากกามภูมิแล้ว จึงไปเกิดในรูปภูมิหรืออรูปภูมิแล้วแต่ฌาน แต่ปุถุชนที่ไปบังเกิดเป็นพรหมนี้ ยังไม่ได้

ประหาคามราคสังโยชน์ให้เป็นสมุจเฉท ประหาคโดยการข่มเอาไว้ด้วยอำนาจ
ฌานเท่านั้น ฉะนั้น ถ้าพรหมองค์ใดเสื่อมจากฌาน พรหมองค์นั้นเมื่อเวลาตาย จะเกิด
เป็นพรหมต่อไปอีกไม่ได้ ต้องลงมาเกิดในกามภูมิ เป็นมนุษย์หรือเทวดา เช่นนี้ด้วย
อำนาจแห่งกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ ที่มีอยู่ในขันธสันดานของตนนั้นเองที่ชัก
ดึงลงมา

ผู้ที่สำเร็จเป็นโสดาบันหรือสกทาคามีนั้น ประหาคทวิภูฏิวิจิกิจฉาสีลัพพตปราค
สังโยชน์ทั้ง ๓ นี้ได้ โดยเด็ดขาดแล้ว ฉะนั้น จึงพ้นจากเหตุภูมิสังสาระ คืออบายภูมิ
ทั้ง ๔ ได้ แต่ยังไม่พ้นจากมัชฌิมสังสาระ คือ มนุษย์ภูมิ เทวดาภูมิ และอุปริมสังสาระ
คือ รูปภูมิ อรูปภูมิ ไปได้ เพราะสังโยชน์ที่เหลืออีก ๗ นั้น ยังมีอยู่ในขันธสันดาน และ
เมื่อได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีแล้ว ก็ประหาคามราคสังโยชน์ และปฏิฆสังโยชน์
ทั้ง ๒ นี้ได้อีกโดยเด็ดขาด ฉะนั้น พระอนาคามีบุคคลนี้ จึงพ้นจากมัชฌิมสังสาระ
ได้อีก เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ทั้ง ๕ ไม่มีแล้ว แต่ยังไม่พ้นจากอุปริมสังสาระ เพราะ
อุทรมภาคิยสังโยชน์ยังมีอยู่ ต่อเมื่อได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว จึงพ้นจากอุปริม-
สังสาระได้ และเมื่อสิ้นชีวิตลงแล้วก็ก้าวเข้าสู่พระนิพพาน ทั้งนี้ เพราะว่าได้ตัดเส้น
สังโยชน์ทั้ง ๑๐ เส้น ขาดลงโดยสิ้นเชิงแล้ว

อนึ่ง สังโยชน์ ๑๐ ที่แบ่งออกเป็นโอรัมภาคิยสังโยชน์ และอุทรมภาคิยสังโยชน์
นั้น ในปรมัตถทีปนิมहाฎีกาแสดงว่า *สังโยชน์ที่ถูกประหาคด้วยมรรคเบื้องต่ำ ๓*
นั้น ชื่อว่า โอรัมภาคิยสังโยชน์ สังโยชน์ที่ถูกประหาคด้วยอรหัตตมรรคนั้น ชื่อว่า
อุทรมภาคิยสังโยชน์

การจำแนกสังโยชน์ ๑๐ ตามอภิธรรมนัย

โดย โอรัมภาคิยะ และ อุทรมภาคิยะ

๑. โอรัมภาคิยสังโยชน์ สังโยชน์ที่เป็นไปในส่วนเบื้องต่ำ มี ๗ คือ
 ๑. กามราคสังโยชน์
 ๒. ปฏิฆสังโยชน์
 ๓. ทวิภูฏิวิจิกิจฉาสีลสังโยชน์
 ๔. สีลัพพตปราคสังโยชน์

๕. วิจิกิจฉาสังโยชน์ ๖. อิตสาสังโยชน์
 ๗. มัจฉริยสังโยชน์
๒. อุทรมภากิยสังโยชน์ สังโยชน์ที่เป็นไปในส่วนเบื้องสูง ได้แก่ มี ๓ คือ
๑. ภวราคสังโยชน์ ๒. มานสังโยชน์
 ๓. อวิชาสังโยชน์

๕. กิเลส

คำว่า กิเลส หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นเครื่องทำให้เศร้าหมอง หรือ เปรี้ยวร้อน ฉะนั้น จิต เจตสิก รูป ที่เกิดพร้อมกับกิเลสเหล่านั้น จึงมีความเศร้าหมองเปรี้ยวร้อนไปด้วย เพราะตามธรรมดาจิตใจ และกริยาอาการของบุคคลทั้งหลายนั้น ถ้าไม่ได้เกิดเกี่ยวข้องกับ โลกะ โทสะ เป็นต้น แล้ว บุคคลผู้นั้นจะรู้สึกว่ามีจิตใจสบาย รูปร่างหน้าตาผ่องใส ไม่มีความเดือดร้อนแต่ประการใด เป็นที่สบายตา สบายใจแก่ผู้ที่ได้พบเห็น แต่ถ้าจิตใจของผู้ใดเกิดขึ้นโดยมีโลกะ โทสะ เป็นต้น เข้าเกี่ยวข้องกับผูกพันด้วยแล้ว จิตใจของผู้นั้นก็จะมีอาการเศร้าหมองเดือดร้อน รูปร่างหน้าตาไม่ผ่องใสปรากฏขึ้น แล้วแต่กำลังของกิเลสนั้นๆ และย่อมเป็นที่ไม่สบายตา สบายใจแก่ผู้ที่ได้พบเห็นด้วยเหตุนี้พระพุทธองค์จึงทรงเรียก โลกะ โทสะ เป็นต้น เหล่านี้ว่า กิเลส ดังมีวจนัตถะแสดงว่า

กิเลสเหตุ อุปตาปนัตติ = กิเลสา (วา)

กิลิสฺสติ เอเตหิตติ = กิเลสา

ธรรมชาติใด ย่อมทำให้เปรี้ยวร้อน ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า กิเลส หรือ สัมปยุตตธรรม คือ จิต เจตสิก ย่อมเศร้าหมองด้วยธรรมชาติใด ฉะนั้น ธรรมชาติที่เป็นเหตุแห่งการเศร้าหมองของสัมปยุตตธรรมนั้น จึงชื่อว่า กิเลส (ได้แก่ กิเลส ๑๐)

กิเลส โดยพิสดาร ๑,๕๐๐

อารมณ์ที่เป็นเหตุให้กิเลส ๑๐ เกิดขึ้นได้นั้น มี ๑๕๐ คือ

- ◆ นามเดบัญญัติสาละ คือ นามธรรม ๕๓ นิพจน์รูป ๑๘ ลักษณะรูป ๔ รวมเป็น ๗๕
- ◆ ใน อัชฌัตตสันดาน คือ ภายในตัวเรา มี ๗๕
- ◆ ใน พหิททสันดาน คือ สิ่งที่มีชีวิต และ ไม่มีชีวิต ที่อยู่ภายนอกตัวเรา มี ๗๕ รวมเป็น ๑๕๐ อารมณ์ ๑๕๐ × กิเลส ๑๐ คงเป็นกิเลส ๑,๕๐๐

จบ อุกุศลสังคหะ

มิสสกสังคหะ

การแสดงสงเคราะห์ธรรมที่เป็น กุศล อกุศล อพยากตะ ทั้ง ๓ ปนกัน

๕๑๕๑๕๑๕๑

ในมิสสกสังคหะนี้ มีธรรมอยู่ ๗ หมวด คือ

๑. เหตุ
๒. ฌานังคะ
๓. มัคคังคะ
๔. อินทรีย์
๕. พละ
๖. อธิบัติ
๗. อาหาร

ว่าโดยประเภทมี ๖๔ ประเภท ดังจะแสดงตามลำดับต่อไปนี้

๑. เหตุ

● เหตุ มี ๖ คือ

๑. โลกเหตุ ความอยากได้ เป็นเครื่องให้รูปนามที่เกิดพร้อมกันกับตนตั้งมั่น และเจริญขึ้นได้ในอารมณ์ องค์ธรรมได้แก่ โลกเจตสิก ที่ใน โลกมูลจิต ๘
๒. โทสเหตุ ความโกรธ เป็นเครื่องให้รูปนามที่เกิดพร้อมกันกับตนตั้งมั่น และเจริญขึ้นได้ในอารมณ์ องค์ธรรมได้แก่ โทสเจตสิก ที่ใน โทสมูลจิต ๒
๓. โมหเหตุ ความหลง เป็นเครื่องให้รูปนามที่เกิดพร้อมกันกับตนตั้งมั่น และเจริญขึ้นได้ในอารมณ์ องค์ธรรมได้แก่ โมหเจตสิก ที่ใน อกุศลจิต ๑๒
๔. อโลภเหตุ ความไม่ติดใจในกามคุณอารมณ์ เป็นเครื่องให้รูปนามที่เกิดพร้อมกันกับตนตั้งมั่น และเจริญขึ้นได้ในอารมณ์ องค์ธรรมได้แก่ อโลภเจตสิก ที่ใน โสภณจิต ๕๕ หรือ ๕๑
๕. อโทสเหตุ ความไม่โกรธ เป็นเครื่องให้รูปนามที่เกิดพร้อมกันกับ

คนตั้งมั่น และเจริญขึ้นได้ในอารมณ์ องค์ธรรมได้แก่
อโศกเจตสิก ที่ใน โสภณจิต ๕๕ หรือ ๕๑

๖. อโมหเหตุ

ความไม่หลง เป็นเครื่องให้รูปนามที่เกิดพร้อมกันกับ
คนตั้งมั่น และเจริญขึ้นได้ในอารมณ์ องค์ธรรมได้แก่
ปัญญาเจตสิก ที่ใน ญาณสัมปยุตตจิต ๔๗ หรือ ๗๕

๒. ฌานังคะ

● ฌานังคะ มี ๗ คือ

๑. วิตก

ธรรมชาติที่ยกจิตขึ้นสู่อารมณ์ เป็นเครื่องเพ่งอารมณ์
องค์ธรรมได้แก่ วิตกเจตสิก ที่ใน กามจิต ๔๔ ปฐม-
ฌานจิต ๑๑

๒. วิจารณ์

ธรรมชาติที่เคล้าคลึงอารมณ์ เป็นเครื่องเพ่งอารมณ์
องค์ธรรมได้แก่ วิจารณ์เจตสิก ที่ใน กามจิต ๔๔ ปฐม-
ฌานจิต ๑๑ ทุคฺคิยฌานจิต ๑๑

๓. ปีติ

ธรรมชาติที่มีความชื่นชมยินดีในอารมณ์ เป็นเครื่องเพ่ง
อารมณ์ องค์ธรรมได้แก่ ปีติเจตสิก ที่ใน กามโสมนัส ๑๘
ปฐมฌานจิต ๑๑ ทุคฺคิยฌานจิต ๑๑ คตฺติยฌานจิต ๑๑

๔. เอกัคคตา

ธรรมชาติที่ตั้งมั่นในอารมณ์เดียว เป็นเครื่องเพ่งอารมณ์
องค์ธรรมได้แก่ เอกัคคตาเจตสิก ที่ใน จิต ๑๑๑ (เว้น
ทวิปัญญาวิญญานจิต ๑๐)

๕. โสมนัส

ธรรมชาติที่เสวยอารมณ์เป็นสุขใจ เป็นเครื่องเพ่ง
อารมณ์ องค์ธรรมได้แก่ เวทนาเจตสิก ที่ใน โสมนัสสห-
คตจิต ๖๒

๖. โทมนัส

ธรรมชาติที่เสวยอารมณ์เป็นทุกข์ใจ เป็นเครื่องเพ่งอารมณ์
องค์ธรรมได้แก่ เวทนาเจตสิก ที่ใน โทสมูลจิต ๒

๗. อุเบกขา ธรรมชาติที่เสวยอารมณ์เป็นกลาง เป็นเครื่องเพ่งอารมณ์
องค์ธรรมได้แก่ เวทนาเจตสิก ที่ใน อุเบกขาสหคตจิต ๔๗
(เว้น ทวิปัญจวิญญาณอุเบกขา ๘)

๓. มัคคังคะ

- มัคคังคะ มี ๑๒ คือ
- ๑. สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ เป็นหนทางให้ถึงสุคติภูมิและพระนิพพาน
องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ใน ญาณสัมปยุตตจิต
๔๗ หรือ ๗๕
- ๒. สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ เป็นหนทางให้ถึงสุคติภูมิและพระนิพพาน
องค์ธรรมได้แก่ วิตกเจตสิก ที่ใน กามาวจรโสภณจิต ๒๔
ปฐมฉานจิต ๑๑
- ๓. สัมมาวาจา การกล่าววาจาชอบ เป็นหนทางให้ถึงสุคติภูมิและพระ
นิพพาน องค์ธรรมได้แก่ สัมมาวาจาเจตสิก ที่ใน มหา-
กุศลจิต ๘ โลกุตตรจิต ๔๐
- ๔. สัมมากัมมันตะ การทำกรงานชอบ เป็นหนทางให้ถึงสุคติภูมิ และพระ
นิพพาน องค์ธรรมได้แก่ สัมมากัมมันตะเจตสิก ที่ใน
มหากุศลจิต ๘ โลกุตตรจิต ๔๐
- ๕. สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบเป็นหนทางให้ถึงสุคติภูมิและพระนิพพาน
องค์ธรรมได้แก่ สัมมาอาชีพเจตสิก ที่ใน มหากุศลจิต ๘
โลกุตตรจิต ๔๐
- ๖. สัมมาวายามะ ความเพียรชอบ เป็นหนทางให้ถึงสุคติภูมิและพระนิพพาน
องค์ธรรมได้แก่ วิริยเจตสิก ที่ใน โสภณจิต ๕๑
- ๗. สัมมาสติ ความระลึกชอบเป็นหนทางให้ถึงสุคติภูมิและพระนิพพาน
องค์ธรรมได้แก่ สติเจตสิก ที่ใน โสภณจิต ๕๑

๘. สัมมาสมาธิ ความตั้งมั่นชอบ เป็นหนทางให้ถึงสุคติภูมิและพระนิพพาน องค์ธรรมได้แก่ *เอกัคคตาเจตสิก* ที่ใน *โสภณจิต ๕๑*
๙. มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิด เป็นทางให้ถึงทุกคติภูมิ องค์ธรรมได้แก่ *ทิฏฐิเจตสิก* ที่ใน *ทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔*
๑๐. มิจฉาสังกัปปะ ความดำริผิด เป็นหนทางให้ถึงทุกคติภูมิ องค์ธรรมได้แก่ *วิตกเจตสิก* ที่ใน *อกุศลจิต ๑๒*
๑๑. มิจฉาวายามะ ความเพียรผิด เป็นหนทางให้ถึงทุกคติภูมิ องค์ธรรมได้แก่ *วริยเจตสิก* ที่ใน *อกุศลจิต ๑๒*
๑๒. มิจฉาสมาธิ ความตั้งมั่นผิด เป็นหนทางให้ถึงทุกคติภูมิ องค์ธรรมได้แก่ *เอกัคคตาเจตสิก* ที่ใน *อกุศลจิต ๑๑ (เว้น วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑)*

๔. อินทรีย์

● อินทรีย์ มี ๒๒ คือ

๑. จักขุอินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองใน การเห็น องค์ธรรมได้แก่ *จักขุปสาท*
๒. โสตินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองใน การได้ยิน องค์ธรรมได้แก่ *โสตปสาท*
๓. มานินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองใน การรู้กลิ่น องค์ธรรมได้แก่ *ฆานปสาท*
๔. ชิวหินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองใน การรู้รส องค์ธรรมได้แก่ *ชิวหาปสาท*
๕. กายินทรีย์ ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองใน การสัมผัส องค์ธรรมได้แก่ *กายปสาท*

๖. อิตตินทรียฺ *ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในความเป็นหญิง องค์ธรรม ได้แก่ อิตถีกาารูป*
๗. ปุริสินทรียฺ *ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในความเป็นชาย องค์ธรรม ได้แก่ ปุริสกาารูป*
๘. ชีวิตินทรียฺ *ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการรักษารูป และนาม องค์ธรรม ได้แก่ ชีวิตรูป และ ชีวิตินทรียฺเจตสิก*
๙. มนินทรียฺ *ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการรับอารมณ์ องค์ธรรม ได้แก่ จิตทั้งหมด*
๑๐. สุกชินทรียฺ *ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการเสวยความสุขกาย องค์ธรรม ได้แก่ เวทนาเจตสิก ที่ใน สุขสหคตกาย วิญญานจิต ๑*
๑๑. ทุกชินทรียฺ *ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการเสวยความทุกข์กาย องค์ธรรม ได้แก่ เวทนาเจตสิก ที่ใน ทุกขสหคตกาย วิญญานจิต ๑*
๑๒. โสมนัสสินทรียฺ *ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการเสวยความสุใจ องค์ธรรม ได้แก่ เวทนาเจตสิก ที่ใน โสมนัสสหคตจิต ๖๒*
๑๓. โทมนัสสินทรียฺ *ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการเสวยความทุกข์ใจ องค์ธรรม ได้แก่ เวทนาเจตสิก ที่ใน โทสมูลจิต ๒*
๑๔. อุเปกชินทรียฺ *ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในการเสวยอารมณ์เป็นกลาง องค์ธรรม ได้แก่ เวทนาเจตสิก ที่ใน อุเบกขาสหคตจิต ๕๕*
๑๕. สัทชินทรียฺ *ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในความเชื่อต่อสิ่งที่ควรเชื่อ องค์ธรรม ได้แก่ สัทธาเจตสิก ที่ใน โสภณจิต ๕๑*
๑๖. วีรียินทรียฺ *ธรรมชาติที่เป็นผู้ปกครองในความเพียร องค์ธรรม ได้แก่ วีรียเจตสิก ที่ใน วีรียสัมปยุตตจิต ๑๐๕*

๑๗. สตินทรียั ชรรมาชาติที่เป็นผู้ปกครองในการระลึกรชอบ องศ์ธรรมได้แก่ สติเจตสิก ที่ใน โสภณจิต ๕๑
๑๘. สมานทรียั ชรรมาชาติที่เป็นผู้ปกครองในการตั้งมั่น ในอารมณ์อันเดียว องศ์ธรรมได้แก่ เอกัคคตาเจตสิก ที่ใน จิต ๗๒ (เวัน อวิริยจิต ๑๖ วิจิกขณาสัมปยุตตจิต ๑)
๑๙. ปัญญาทรียั ชรรมาชาติที่เป็นผู้ปกครองในการรู้ตาม ความเป็นจริง องศ์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ใน ญาณสัมปยุตตจิต ๔๗ หรือ ๗๙
๒๐. อนัญญาตัญญัสสามิตินทรียั ชรรมาชาติที่เป็นผู้ปกครองในการรู้แจ้ง อริยสัจจ ๔ ที่ตนไม่เคยรู้ องศ์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ใน โสดาปัตติมรรคจิต ๑
๒๑. อัญญาทรียั ชรรมาชาติที่เป็นผู้ปกครองในการรู้แจ้ง อริยสัจจ ๔ ที่ตนเคยรู้ องศ์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ใน มรรคจิตเบื่องบน ๓ และผลจิตเบื่องต่ำ ๓
๒๒. อัญญาตาวินทรียั ชรรมาชาติที่เป็นผู้ปกครองในการรู้แจ้ง อริยสัจจ ๔ สิ้นสุดแล้ว องศ์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ใน อรหัตตผลจิต ๑

๕. พลละ

- พลละ มี ๕ ก็อ

๑. สัทธาพลละ ชรรมาชาติที่ไม่หวั่นไหวในความเชื่อต่อสิ่งที่ควรเชื่อ องศ์ธรรม ได้แก่ สัทธาเจตสิก ที่ใน โสภณจิต ๕๑

๒. **วีริยพละ** ธรรมชาติที่ไม่หวั่นไหวในความเพียร องค์กรธรรมได้แก่ *วีริยเจตสิก* ที่ใน *วีริยสัมปยุตตจิต* ๑๐๕
๓. **สติพละ** ธรรมชาติที่ไม่หวั่นไหวในการระลึกชอบ องค์กรธรรมได้แก่ *สติเจตสิก* ที่ใน *โสภณจิต* ๕๑
๔. **สมาธิพละ** ธรรมชาติที่ไม่หวั่นไหวในการตั้งมั่นในอารมณ์อันเดียว องค์กรธรรมได้แก่ *เอกัคคตาเจตสิก* ที่ใน *จิต* ๑๐๔ (เว้น *อวีริยจิต* ๑๖ และ *วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต* ๑)
๕. **ปัญญาพละ** ธรรมชาติที่ไม่หวั่นไหวในการรู้ตามความเป็นจริง องค์กรธรรมได้แก่ *ปัญญาเจตสิก* ที่ใน *ญาณสัมปยุตตจิต* ๗๕
๖. **หิริพละ** ธรรมชาติที่ไม่หวั่นไหวในความละอายต่อทุจริต องค์กรธรรมได้แก่ *หิริเจตสิก* ที่ใน *โสภณจิต* ๕๑
๗. **โอตตปปพละ** ธรรมชาติที่ไม่หวั่นไหวในความสะดุ้งกลัวต่อทุจริต องค์กรธรรมได้แก่ *โอตตปปเจตสิก* ที่ใน *โสภณจิต* ๕๑
๘. **อหิริกพละ** ธรรมชาติที่ไม่หวั่นไหวในความไม่ละอายต่อทุจริต องค์กรธรรมได้แก่ *อหิริกเจตสิก* ที่ใน *อกุศลจิต* ๑๒
๙. **อโนตตปปพละ** ธรรมชาติที่ไม่หวั่นไหวในความไม่สะดุ้งกลัวต่อทุจริต องค์กรธรรมได้แก่ *อโนตตปปเจตสิก* ที่ใน *อกุศลจิต* ๑๒

๖. อธิบัติ

● อธิบัติ มี ๔ คือ

๑. **ฉันทาธิบัติ** ธรรมชาติที่เป็นใหญ่ในความพอใจ องค์กรธรรมได้แก่ *ฉันทเจตสิก* ที่ใน *ทวิเหตุกขวนะ* ๑๘ *ติเหตุกขวนะ* ๓๔ หรือ ๖๖
๒. **วีริยาธิบัติ** ธรรมชาติที่เป็นใหญ่ในความเพียร องค์กรธรรมได้แก่ *วีริยเจตสิก* ที่ใน *ทวิเหตุกขวนะ* ๑๘ *ติเหตุกขวนะ* ๓๔ หรือ ๖๖

๓. จิตตาริบัติ ธรรมชาติที่เป็นใหญ่ในการรับอารมณ์ องค์กรธรรมได้แก่
ทวิเหตุกขวนะ และ ติเหตุกขวนะ ๕๒ หรือ ๘๔
๔. วิมังสาริบัติ ธรรมชาติที่เป็นใหญ่ในการรู้แจ้งตามความเป็นจริงองค์กรธรรม
ได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ใน ติเหตุกขวนะ ๓๔ หรือ ๖๖

๗. อาหาร

● อาหาร มี ๔ คือ

๑. กพพิการอาหาร ธรรมชาติที่เป็นผู้นำให้ อาหารชรูปเกิด องค์กรธรรม
ได้แก่ โอชา ที่อยู่ ในอาหารต่างๆ
๒. ผัสสาหาร ธรรมชาติที่เป็นผู้นำให้ เวทนาเกิด องค์กรธรรมได้แก่
ผัสสเจตสิก ที่ใน จิตทั้งหมด
๓. มโนสัณฺเจตนาหาร ธรรมชาติที่เป็นผู้นำให้ วิปากวิญญาณมี ปฏิสนธิจิต
เป็นต้นเกิด องค์กรธรรมได้แก่ เจตนาเจตสิก ที่ใน จิต
ทั้งหมด
๔. วิญญาณาหาร ธรรมชาติที่เป็นผู้นำให้ เจตสิกและกัมมชรูปเกิด
องค์กรธรรมได้แก่ จิตทั้งหมด

คาถาแสดงจิตที่ไม่ได้องค์ฌาน องค์มรรค

อินทรีย์ และ พละ

ปญฺจวิญญาณesu ฌานํกานิ, อเหตุเกสุ มคฺคกฺกานิ น ลพฺภนฺติ, ตถา
อวิริเยสุเอกกฺกตา อินฺทริยพฺลภาวํ น คจฺจติ, วิจิกิฉฺฉาจิตฺเต ปน มคฺคภาวํ ปิ

ในทวิปัญญาวิญญาณจิต ๑๐ ย่อมไม่ได้องค์ฌาน ในอเหตุกจิต ๑๘ ย่อม
ไม่ได้องค์มรรคเอกกคตาเจตสิก ที่ใน อวิริยจิต ๑๖ ย่อมไม่ถึงซึ่งสมาธิอินทรีย์ และ
สมาธิพละ เอกกคตาเจตสิก ที่ใน วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ย่อมไม่ถึงซึ่งมิจฉาสมาธิ
สมาธิอินทรีย์ และสมาธิพละ ด้วย

กาถาแสดงองค์ธรรมในมิสกสังคหะ ทั้ง ๗ หมวด

๑. จ เหตุ ปญจ ฉานงกา มคฺคฺงคา นว วตุฏฺโถ
 โสฬสินฺทริยชฺมา จ พลชฺมา นเวริตา ฯ
๒. จตุตาโรธิปตี วุตฺตา ตถาหาราติ สตุตฺธา
 กุสลาทิสมาภิณฺโณ วุตฺโต มิสฺสกกฺสงฺคโห ฯ

๑. ♦ เหตุ เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมาตถ์แล้ว มี ๖
- ♦ ฉานังคะ เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมาตถ์แล้ว มี ๕
- ♦ มัคคังคะ เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมาตถ์แล้ว มี ๘
- ♦ อินทริย์ เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมาตถ์แล้ว มี ๑๖
- ♦ พละ เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมาตถ์แล้ว มี ๘
๒. ♦ อธิบดี เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมาตถ์แล้ว มี ๔
- ♦ อาหาร เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมาตถ์แล้ว มี ๔ เหมือนกัน

นักศึกษาทั้งหลาย ฟังทราบการแสดงมิสกสังคหะ ที่มี กุศล เป็นต้น ปะปนกัน โดยมี ๗ หมวด ดังนี้

คำอธิบายในมิสกสังคหะ

วจนัดละของคำว่า มิสกสังคหะ คือ

กุสลากุสลาพฺยาตมิสฺสกาณํ เหตุฉกฺกาทีนํ สงฺคโหติ = มิสฺสกกฺสงฺคโห

หมวดที่สงเคราะห์สภาวธรรมต่างๆ มี เหตุ ๖ เป็นต้น ที่เป็น กุศล อกุศล
 อพฺยาตตะ ปะปนกัน ฉะนั้น จึงชื่อว่า มิสกสังคหะ

๑. เหตุ

วจนัดละของคำว่า เหตุ คือ

หิโนติ วตตติ ผลํ

เอเตหิ อิติ เหตุโว

ลทุชเหตุหิ เต ทิรา

รุพฺพหฺมูลาว ปาทปา ฯ

ผลย่อมเกิดเพราะกรรมเหล่านี้ ฉะนั้น กรรมเหล่านี้จึงชื่อว่า เหตุ หมายความว่า กรรมทั้งหลายที่ได้รับอุปการะจากเหตุ ย่อมมีสภาพมั่นคงในอารมณ์ ประดุจต้นไม้ที่มีรากงอกงามแผ่ไป ฉะนั้น

หมายเหตุ คำอธิบายเรื่อง เหตุ นี้ ได้แสดงไว้ในเหตุสังกะหะแล้ว ฉะนั้น จึงไม่จำเป็นต้องอธิบายซ้ำในที่นี้อีก

๒. ฌานังคะ

วจนัตถะของคำว่า ฌานังคะ คือ

อาลมพฺมุปนฺนิชฺฌเนนฺติ

อิติ ฌานานิ วุจฺจเร

ฌาเปนฺติ วา ปจฺจนีเก

อิตฺตีปิ ฌานสฺสณฺณิตฺตา ฯ

กรรมเหล่าใด ย่อมเข้าไปเพ่งซึ่งอารมณ์ มี กสิณ เป็นต้น ฉะนั้น กรรมเหล่านั้น จึงชื่อว่า ฌาน

หรือ กรรมเหล่าใด ย่อมเผาซึ่งกรรมอันเป็นปฏิปักษ์ต่อกัน ฉะนั้น กรรมเหล่านั้น จึงชื่อว่า ฌาน ได้แก่ องค์ฌาน ๗

ที่เรียกว่า ฌาน นั้น คือ เป็นธรรมชาติที่มีสภาพเข้าไปเพ่งอารมณ์อย่างมั่นคง สำหรับอารมณ์ที่ถูกเพ่งนั้น ไม่จำกัดจะเป็นอารมณ์กรรมฐาน หรือไม่ใช่ก็ตาม เป็นโลกียะหรือโลกุตระก็ตาม เป็นปรมาตต์ หรือบัญญัติก็ตาม เหล่านี้ เป็นอารมณ์ของฌานได้ทั้งสิ้น

หรืออีกนัยหนึ่ง คำว่า ฌาน แปลว่า เผา คำว่า เผา ในที่นี้หมายถึง ทำให้กรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับตน มีกำลังลดน้อยลงไป หรือไม่ให้เกิดขึ้นได้ ได้แก่ องค์ฌาน ๖ (เวณ โทมนัสเวทนา) ที่อยู่ในมหัคคตจิต ส่วนองค์ฌานที่อยู่ในกามจิตนั้น มีสภาพที่เข้าไปเพ่งอารมณ์อย่างมั่นคง ปราภุชัตกว่าการเผากรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับตน

ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับองค์ฌาน

๑. ถีนมิทธะ เป็นปฏิปักษ์กับ วิตก
๒. วิจิกิจฉา เป็นปฏิปักษ์กับ วิจาร
๓. พยาบาท เป็นปฏิปักษ์กับ ปิติ
๔. กามฉันทะ เป็นปฏิปักษ์กับ เอกัคคตา
๕. อุทธัจจะ, กุกกุจจะ และ โทมนัสสเวทนา
เป็นปฏิปักษ์กับ โสมนัสสเวทนา และ อุเบกขาเวทนา
๖. ปิติ และ โสมนัสสเวทนา
เป็นปฏิปักษ์กับ โทมนัสสเวทนา

๓. มัคคังคะ

วจนัตถะของคำว่า มัคคังคะ คือ

สุคตฺยา จ ทฺวคฺคตฺยา จ	นิพฺพานสฺส จ ปาปณา
เตสญฺจ ปถกฺกตฺตฺตา	มคฺคกฺกานีติ วุจฺจเร ฯ
มคฺคสฺส วา อํกฺกานีติ	มคฺคกฺกานีติ สฺมมตา

องค์ธรรม ๕ ท่านกล่าวว่า เป็นองค์มรรค เพราะเป็นเหตุให้ถึงสุคติภูมิ ทุกคติภูมิ นิพพาน และเป็นหนทางให้ถึง สุคติภูมิ ทุกคติภูมิ และนิพพาน

อีกนัยหนึ่ง องค์ธรรม ๕ ท่านเรียกว่า องค์มรรค เพราะเป็นส่วนหนึ่งๆ ของมรรค ๘ ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายที่เวียนว่ายตายเกิดอยู่ใน ๓๑ ภูมิที่ดี และผู้ที่เข้าถึง พระนิพพานได้ก็ดี ย่อมต้องอาศัยมีเหตุหนทางที่ช่วยส่งเสริมให้ถึง ธรรมที่เป็นเหตุ และเป็นหนทางให้เข้าถึงภูมิต่างๆ และนิพพานนั้น ก็ได้แก่ องค์มรรค ๑๒ มี สัมมาทิฏฐิ เป็นต้น นั้นเอง

ในจำนวนองค์มรรค ๑๒ นี้ องค์มรรคที่เป็นเหตุและเป็นหนทางให้ไปถึง
สุคติภูมิ และพระนิพพานนั้น มีอยู่ ๘ คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ ๒. สัมมาสังกัปปะ ๓. สัมมาวาจา ๔. สัมมากัมมันตะ
๕. สัมมาอาชีวะ ๖. สัมมาวายามะ ๗. สัมมาสติ ๘. สัมมาสมาธิ

องค์มรรคที่เป็นเหตุ และเป็นหนทางให้ไปถึงทุกคติภูมิ มี ๔ คือ

๑. มิจฉาทิฏฐิ ๒. มิจฉาสังกัปปะ ๓. ทิจฉาวายามะ ๔. มิจฉาสมาธิ

ในพระสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงหนทางนอกจากองค์มรรค ๑๒ ดังกล่าว
มาแล้วนั้น ยังมีอยู่อีก คือ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ มิจฉาสติ แต่
เมื่อจัดองค์ธรรมปรมาตม์แล้ว ไม่มีโดยเฉพาะ ได้แก่ อกุศลจิตอุปบาทที่เกี่ยวด้วย
วจีทุจริต กายทุจริต การเลี้ยงชีพในทางที่ผิด และการระลึกถึงสิ่งที่ไม่ดีต่างๆ นั้นเอง

๔. อินทรีย์

วจนัตถะของคำว่า อินทรีย์ คือ

อินทฺหฺติ ปรมฺอิสฺสรียํ กโรนฺตีติ = อินทริยานิ

ธรรมเหล่าใด เป็นผู้ปกครอง คือ ย่อมกระทำให้ตนเป็นอิสระยิ่ง ฉะนั้น ธรรม
เหล่านั้น ชื่อว่า อินทรีย์

คำว่า อินทรีย์ แปลว่า เป็นผู้ปกครอง หมายความว่า สามารถทำให้สภาว
ธรรมที่เกิดขึ้น พร้อมกันกับตนนั้น ต้องเป็นไปตามอำนาจของตน เช่น จักขุอินทรีย์
ที่เป็นผู้ปกครองในการเห็นนั้น คือ การเห็นที่จะเห็นขึ้นได้ ก็ต้องอาศัยมีจักขุปสาท
ถ้าไม่มีจักขุปสาทแล้ว การเห็นก็เกิดขึ้นไม่ได้ และการเห็นได้ไกลก็ดี ไกลก็ดี เห็นได้
ชัด ไม่ชัดก็ดี เหล่านี้ ก็เป็นเพราะอำนาจแห่งจักขุปสาทนั่นเอง ถ้าจักขุปสาทมีกำลังดี
การเห็นนั้นก็เห็นได้ไกลและชัด และถ้าจักขุปสาทมีกำลังอ่อน การเห็นนั้นก็เห็นไม่ได้
ไกลและไม่ชัด เหล่านี้ก็เป็นเพราะจักขุปสาทนั่นเอง ที่กระทำให้เป็นไปตามอำนาจ
ของตนในการปกครองนั้น

ในอินทรีย์อื่นๆ ก็เช่นเดียวกัน ทุกๆ อินทรีย์ก็มีหน้าที่ปกครอง คือ กระทำ
ให้สภาวธรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องกันกับตนนั้น ให้เป็นไปตามอำนาจของตน

การจำแนกอินทรีย์ ๒๒ โดยภูมิ

๑. จักขุนทรีย์ โสติดินทรีย์ ฉานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ อิตถินทรีย์
บุริสินทรีย์ สุชินทรีย์ ทุกขินทรีย์ โทมนัสสินทรีย์ รวมอินทรีย์ ๑๐ นี้ เป็นกามธรรม
ทั้งสิ้น ฉะนั้น เรียกว่า กามอินทรีย์

๒. ชีวิตินทรีย์ มนินทรีย์ อุเปกขินทรีย์ สัทธินทรีย์ วิริยินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิ
นทรีย์ ปัญญินทรีย์ รวมอินทรีย์ ๘ นี้ เป็นกามธรรม รูปธรรม อรูปธรรม และ โลกุตตร
ธรรมได้ ฉะนั้น เรียกว่า กาม รูป อรูป โลกุตตรอินทรีย์

๓. โสมนัสสินทรีย์ เป็นกามธรรม รูปธรรม และ โลกุตตรธรรมได้ ฉะนั้น
เรียกว่า กาม รูป โลกุตตรอินทรีย์

๔. อนัญญาตัญญูสสามิตินทรีย์ อัญญินทรีย์ อัญญาตาวินทรีย์ รวมอินทรีย์
๓ นี้ เป็นโลกุตตรธรรมทั้งสิ้น ฉะนั้น เรียกว่า โลกุตตรอินทรีย์

๕. พละ

คำว่า พละ หมายความว่า ไม่หวั่นไหว ดังมีบาลีแสดงว่า

อกมฺปนฺนุเจเน พลํ

ชื่อว่า พละ ด้วยอรรถว่า ไม่หวั่นไหว หรือ

พลียนฺติ อุปฺปนฺเน ปฏิปกฺขชฺมเม สหฺนฺติ มทุทฺนฺตฺติ = พลานิ

ธรรมเหล่าใด ย่อมมีกำลังกดซึ่งปฏิปกษธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว และมีความอดทน
ต่อผู้ ทำลายซึ่งปฏิปกษธรรมเหล่านั้น ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า พละ

คำอธิบาย

ธรรมดาผู้ที่เป็นนายพลทั้งหลาย ย่อมไม่หวั่นไหวในหน้าที่ของตน ฉันท
องค์ธรรม ๘ มี ศรัทธา เป็นต้น ก็ย่อมไม่หวั่นไหวในหน้าที่ของตนๆ คือ ความเลื่อมใส
ความพยายาม เป็นต้น ฉะนั้น จึงชื่อว่า พละ

ความไม่หวั่นไหว มี ๒ อย่าง คือ นายพลบางคนไม่หวั่นไหวในหน้าที่ของตน คือ ความเป็นผู้ปกครองผู้ที่อยู่ในใต้บังคับบัญชาของตน และเมื่อได้ประสบกับข้าศึกศัตรูแล้วก็ไม่หวั่นไหว สามารถทำลายล้างพวกศัตรูนั้นได้ ข้อนี้นั้นใด พลธรรมที่เป็นฝ่ายกุศลเหล่านั้น ก็ไม่หวั่นไหวในหน้าที่ของตน และสามารถทำลายอกุศลธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับตนนั้น ให้เสื่อมสิ้นไปได้ เช่น ศรัทธา พละ มีความเลื่อมใสอย่างมั่นคงไม่หวั่นไหว และสามารถทำลายอกุศลธรรม ที่เป็นเหตุให้ไม่มีความเลื่อมใส คือ อสัทธินั้นให้หายไปได้ ดังนี้เป็นต้น ประการหนึ่ง

นายพลบางคนไม่หวั่นไหวในหน้าที่ของตน คือ ความเป็นผู้ปกครองที่อยู่ในใต้บังคับบัญชาของตนเท่านั้น แต่เมื่อได้ประสบเข้ากับข้าศึกศัตรูแล้ว ไม่สามารถจะทำลายล้างพวกศัตรูนั้น ให้พ่ายแพ้ไปได้ ข้อนี้นั้นใด พลธรรมที่เป็นฝ่ายอกุศลธรรมเหล่านั้น มีความไม่หวั่นไหวในหน้าที่ของตน คือ ตั้งมั่นอยู่ในธรรมที่เกิดพร้อมกันกับตนเท่านั้น แต่เมื่ออกุศลธรรมที่เป็นปฏิปักษ์กับตนเกิดขึ้นแล้ว ก็ไม่สามารถจะทำลายได้ ต้องผ่อนให้เป็นที่ไปตามฝ่ายอกุศลธรรมไป เช่น อหิริกพละ มีความไม่หวั่นไหวในการไม่ละอายต่อทุจจริต แต่เมื่อหิริพละเกิดขึ้นแล้ว อหิริกพละก็ต้องพ่ายแพ้ไป ไม่สามารถตั้งอยู่ได้ ดังนี้เป็นต้น ประการหนึ่ง ดังมีบาลีสถกแสดงว่า

อสทฺธิเย โภสฺสฺเซ จ	มฺภูจฺสฺสจฺเจ จ อุทฺทจฺเจ
อวิชฺชาย อหิริเก	โนตฺตปฺเป จ น กมฺปฺเร ฯ
ตสฺมา สทฺธาทโย สตฺต	กุสฺลาที พฺลานิ จ
ยฺตุเตเสวว อกมฺเปน	อปฺปญฺญาปี ตฺนํนิกา ฯ

องค์ธรรม ๗ มี ศรัทธา เป็นต้น ที่เป็นกุศลและอพยาฤต เหล่านี้ ชื่อว่า พละ เพราะไม่หวั่นไหวในอกุศลธรรมตามลำดับ คือ ศรัทธาย่อมไม่หวั่นไหวในอกุศลธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดความไม่ศรัทธา วิริยะย่อมไม่หวั่นไหวในอกุศลธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดความเกียจคร้าน สதிய่อมไม่หวั่นไหวในอกุศลธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดการหลงลืม สมายิทย่อมไม่หวั่นไหวในความฟุ้งซ่าน ปัญญาย่อมไม่หวั่นไหวในการไม่รู้ตามความเป็นจริง หิริย่อมไม่หวั่นไหวในความไม่ละอายต่อทุจจริต โอดตปปะยอมไม่หวั่นไหวในความไม่สะดุ้งกลัวต่อทุจจริต

แม้อกุศลธรรม มี วิริยะ อหิริกะ อนัตตปปะ เหล่านี้ ได้ชื่อว่า พละ นั้น ก็เพราะไม่หวั่นไหวในสัมปยุตตธรรมอย่างเดียวกัน

๖. อธิบัติ

วจนัตถะของคำว่า อธิบัติ คือ

อธินํ ปติ = อธิปติ

ธรรมที่เป็นเจ้าแห่งธรรม ที่เกี่ยวเนื่องกันกับตน หรือ ธรรมที่เป็นใหญ่กว่าธรรม ที่เกี่ยวเนื่องกันกับตน ฉะนั้น ธรรมนั้น ชื่อว่า อธิปติ

อีกนัยหนึ่ง

อธิโก ปติ = อธิปติ

ธรรมที่เป็นเจ้าที่มีอำนาจยิ่ง หรือ ธรรมที่เป็นใหญ่ที่มีอำนาจยิ่ง ชื่อว่า อธิปติ

คำอธิบาย

ความเป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครอง มีอยู่ ๒ อย่าง คือ

๑. ความเป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครอง โดย ความเป็นอินทรีย์ อย่างหนึ่ง
๒. ความเป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครอง โดย ความเป็นอธิบัติ อย่างหนึ่ง

ธรรมที่เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครอง โดยความเป็นอินทรีย์นี้ เมื่อขณะที่เกิดขึ้นนั้น ย่อมเกิดขึ้นพร้อมๆ กันในคราวเดียวกันหลายๆ อินทรีย์ได้โดยไม่ขัดกัน เพราะ ธรรมที่เป็นอินทรีย์เหล่านี้ เป็นใหญ่ปกครองเฉพาะในหน้าที่ของตนๆ เท่านั้น คือ จักขุอินทรีย์ก็เป็นใหญ่เฉพาะในการเห็น มนินทรีย์ก็เป็นใหญ่เฉพาะในการรับอารมณ์ สัทธินทรีย์ก็เป็นใหญ่เฉพาะในความเลื่อมใสเหล่านี้ เป็นต้น เช่น เมื่อมหากุศลจิต ดวงที่ ๑ เกิดขึ้นแล้ว ในมหากุศลจิตพร้อมด้วยเจตสิกที่เกิดขึ้นนี้ มีธรรมที่เป็นอินทรีย์ เกิดร่วมด้วยกัน ๘ อินทรีย์ คือ ชีวิตินทรีย์ มนินทรีย์ โสมนัสสตินทรีย์ สัทธินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สตินทรีย์ สมาธิินทรีย์ ปัญญินทรีย์

ในบรรดาอินทรีย์ทั้ง ๘ ที่เกิดร่วมกันกับมหากุศลจิตดวงที่ ๑ นี้ ชีวิตินทรีย์ เจตสิก ก็เป็นใหญ่ปกครองในหน้าที่รักษาจิตเจตสิกที่เกิดพร้อมกันกับตน มหากุศลจิตดวงที่ ๑ ก็เป็นใหญ่ปกครองในการรับอารมณ์ โสมนัสสตินทรีย์ก็เป็นใหญ่ปกครองในการเสวยอารมณ์เป็นสุขใจ สัทชินทรีย์ก็เป็นใหญ่ปกครองในการเลื่อมใส วิริยอินทรีย์เป็นใหญ่ปกครองในการเพียร สตินทรีย์ก็เป็นใหญ่ปกครองในการระลึกรู้ได้ สมาธินทรีย์ก็เป็นใหญ่ปกครองในการตั้งมั่นในอารมณ์ ปัญญาอินทรีย์ก็เป็นใหญ่ปกครองในการรู้ตามความเป็นจริง ต่างฝ่ายต่างทำหน้าที่กันโดยเฉพาะๆ ไม่มีการห้ามความเป็นใหญ่ซึ่งกันและกัน ดังนี้ เรียกว่า เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองโดย *ความเป็นอินทรีย์*

ส่วนความเป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครอง โดยความเป็นอธิบดีนั้น เมื่อขณะเกิดขึ้นในคราวหนึ่งๆ ย่อมเกิดเป็นอธิบดีได้แต่เพียงอย่างเดียว เช่น ในขณะที่ฉันทะเป็นอธิบดี คือมีความพอใจอย่างแรงกล้าขึ้นแล้ว วิริยะ จิต ปัญญา ก็ต้องคล้อยตามฉันทะไปในอารมณ์นั้นๆ ถ้าคราวใดวิริยะ เป็น อธิบดี คือ มีความเพียรอย่างแรงกล้าเกิดขึ้นแล้ว ฉันทะ จิต ปัญญา ก็ต้องคล้อยตามวิริยะไป ในอารมณ์นั้นๆ ถ้าคราวใดจิตเป็นอธิบดี คือ มีความตั้งใจอย่างแรงกล้าเกิดขึ้น ฉันทะ วิริยะ ปัญญา ก็ต้องคล้อยตามจิตไปในอารมณ์นั้นๆ และถ้าคราวใดปัญญาเป็นอธิบดี คือ มีความรู้แจ้งตามความเป็นจริงเกิดขึ้นแล้ว ฉันทะ วิริยะ จิต ก็ต้องคล้อยตามปัญญาไปในอารมณ์นั้นๆ เช่นเดียวกัน

สรุปความว่า ความเป็นใหญ่โดยความเป็นอินทรีย์ในคราวเดียวกัน เป็นได้หลายๆ อินทรีย์ไม่ขัดกัน ส่วนความเป็นใหญ่โดยความเป็นอธิบดีนั้น ในคราวหนึ่งๆ เป็นได้อย่างเดียวเท่านั้น เกิดร่วมกันหลายๆ อธิบดีไม่ได้

อนึ่ง ธรรมที่เป็นอธิบดีได้นั้น ต้องอยู่ในทวิเหตุกขวนะ หรือ ตีเหตุกขวนะเท่านั้น ฉะนั้น พระอนุรุทธาจารย์จึงแสดงไว้ในอภิธัมมัตถสังคหะ ว่า

ทวิเหตุกตีเหตุกขวนะเสว ยถาสมภูวํ อธิปติเอโกว สพกตี

ในทวิเหตุกขวนะ และ ตีเหตุกขวนะ เท่านั้น ที่จะมื่ออธิบดีได้อย่างเดียว ในจำนวนอธิบดี ๘ นั้น ตามที่จะเป็นได้

๗. อาหาร

วจนัตถะของคำว่า **อาหาร** คือ

อาหารนุติติ = อาหารา

ธรรมเหล่าใดย่อมนำมาซึ่งธรรมที่เป็นผลของตนๆ ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า **อาหาร**

คำอธิบาย

คำว่า **อาหาร** แปลว่า **นำมา** หมายความว่า **ทำให้ผลเกิดขึ้น และช่วยอุดหนุนให้ตั้งอยู่ได้ เจริญขึ้นได้** เหมือนดังที่กล่าวกันทั่วๆ ไปว่า การงานสิ่งนี้ตั้งขึ้นได้ เจริญขึ้นได้ ก็โดยอาศัยผู้จัดการ เป็นผู้นำ ถ้าขาดผู้จัดการเสียแล้ว กิจการนั้นๆ ก็ตั้งอยู่และเจริญขึ้นไม่ได้ ข้อนี้นั้นใด ความเป็นอยู่ของสัตว์ทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน คือ เมื่อสัตว์ทั้งหลายเกิดขึ้นด้วยอำนาจของกุศลกรรม และโลกียกุศลกรรมแล้ว สัตว์นั้นจะมีชีวิตอยู่ได้และเจริญขึ้นได้ก็โดยอาศัยโอชาที่อยู่ในอาหารต่างๆ เป็นผู้นำให้อาหารชรูปเกิดขึ้นแก่สัตว์ทั้งหลายนั้น เมื่ออาหารชรูปเกิดแล้ว ก็ทำให้สัตว์นั้นมีชีวิตอยู่ได้และเจริญเติบโตขึ้นได้ ฉะนั้น **โอชา** นี้จึงชื่อว่า **กพพิการาหาร**

ผัสสะ ได้ชื่อว่า เป็นอาหารก็เพราะเป็นผู้นำซึ่งเวทนา ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ ที่มีความรู้สึกสบาย ไม่สบาย หรือเฉยๆ อันเป็นสภาพของเวทนาเหล่านี้ จะปรากฏขึ้นได้ก็ต้องอาศัย มีการกระทบระหว่าง อารมณ์ ทวาร และจิต เสียก่อน การกระทบกันระหว่างสภาวะทั้ง ๓ นี้ เรียกว่า **ผัสสะ** ถ้าไม่มีผัสสะ คือ การกระทบนี้เสียแล้ว ความรู้สึกต่างๆก็ไม่มีได้ และเมื่อขาดความรู้สึกแล้ว **โลภะ** คือ ความพอใจ ตีใจ ในอารมณ์ต่างๆ ที่เป็นเหตุแห่งการเจริญของสัตว์โลก ก็มีไม่ได้เช่นเดียวกัน ฉะนั้น **ผัสสะ** นี้ จึงได้ชื่อว่า **ผัสสาหาร**

เจตนา ชื่อว่า **อาหาร** เพราะเป็นผู้นำให้วิปากจิต มีปฏิสนธิจิต ภวังคจิต จักขุวิญญาณจิต เป็นต้น เกิดขึ้น

ธรรมดาสัตว์ทั้งหลาย ยกเว้นแต่พระอรหันต์ เมื่อตายแล้วก็ย่อมมีการเกิดขึ้นใหม่ติดต่อกันทันที และต่อมาก็มีการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การถูกต้อง

ปรากฏเกิดขึ้น เหล่านี้ เป็นวิปากวิญญาณทั้งสิ้น และธรรมที่เป็นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของวิปากวิญญาณ เหล่านี้ ก็ได้แก่ เจตนา ที่มีสภาพจัดแจงการกระทำต่างๆ อันเกี่ยวข้องกับกายบ้าง วาจาบ้าง ใจบ้าง ถ้าไม่มีเจตนาเป็นผู้จัดแจงแล้ว สัตว์ทั้งหลายเมื่อตายแล้ว ก็ไม่มีการเกิด การเห็น การได้ยิน เป็นต้น

เจตนา ที่เป็นผู้ทำให้สัตว์ทั้งหลายเกิดขึ้น และมีการเห็น การได้ยิน เป็นต้น เหล่านี้ มี ๒ ชนิด คือ เจตนาที่อยู่ในอกุศลและโลกียกุศล เป็นผู้ทำให้วิปากวิญญาณเกิดขึ้นโดยตรง ส่วนเจตนาที่อยู่ในจิตอื่นๆ ที่นอกจากอกุศลและโลกียกุศลนั้น เป็นผู้นำสัมปยุตตจันท์ด้วยกันให้เกิดขึ้นเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ เจตนาเจตสิก จึงได้ชื่อว่า มโนสัจเจตนาหาร

จิต ทั้งหมด ชื่อว่า อาหาร เพราะเป็นผู้ทำให้เจตสิกและกัมมชรูปเกิดขึ้น

ธรรมดาจิตและเจตสิก แม้จะเกิดพร้อมกันดับพร้อมกันก็จริง แต่จิตย่อมเป็นประธาน เป็นผู้นำของเจตสิกและกัมมชรูป สำหรับปฏิสนธิจิตเป็นผู้ทำให้เจตสิกและกัมมชรูปเกิด ส่วนปวัตติจิตเป็นผู้ทำให้เจตสิกเกิดเท่านั้น ฉะนั้น กัมมชรูปที่เกิดในปวัตติกาลก็ดี กัมมชรูปของอสังขยัตตพรหมก็ดี ไม่ได้เกิดขึ้นโดยอาศัยจิตในภพนี้ ย่อมอาศัยเกิดมาจากอดีตกรรมที่เรียกว่า กัมมวิญญาณ เป็นผู้ทำให้เกิด ด้วยเหตุนี้ จิตทั้งหลายจึงชื่อว่า วิญญาณาหาร ดังมีคาถาแสดงว่า

โอชภูมกรูปเย	เวทนา ปฏิสนธิกัม
นามรูป อาหารนุติ	ตสมหาราติ วุจฺจเร ฯ

ธรรมเหล่านี้ย่อมนำอาหารชสุทฐัญญูกกลาป เวทนา ปฏิสนธิวิญญาณ เจตสิก และกัมมชรูป โดยเฉพาะของตนๆ ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น จึงได้ชื่อว่า อาหาร

สรุปความว่า

๑. กพพิการอาหาร นำมาซึ่ง อาหารชสุทฐัญญูกกลาป ให้เกิดในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย
๒. ผัสสาหาร นำมาซึ่ง เวทนา คือ การเสวยอารมณ์เป็นสุขบ้าง ทุกข์บ้าง เฉยๆ บ้าง

๓. มโนสัจเจตนาหาร นำมาซึ่ง ปฏิสนธิวิญญาณ คือ การเกิดเป็นมนุษย์
เทวดา พรหม อบายสัตว์ และปวัตติวิญญาณ คือ
การเห็น การได้ยิน เป็นต้น
๔. วิญญาณาหาร นำมาซึ่ง เจตสิกและกัมมชรูป

จบ มิสสกสังคหะ

โพธิปักขิยสังคหะ

การแสดงสงเคราะห์ธรรมที่เป็นฝ่ายมรรคญาณ

๕๖๖๖๖๖

ในโพธิปักขิยสังคหะนี้ มีธรรมอยู่ ๗ หมวด คือ

๑. สติปัฏฐาน ๒. สัมมัปปธาน ๓. อิทธิบาท ๔. อินทรีย์ ๕. พละ
๖. โพชฌงค์ ๗. มัคคังคะ

ว่าโดยประเภท มี ๓๗ ประการ ดังจะแสดงตามลำดับต่อไปนี้

๑. สติปัฏฐาน

● สติปัฏฐาน มี ๔ คือ

๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติที่ตั้งมั่นอยู่ในการพิจารณาเนื่องๆ ซึ่ง กาย คือ รูปขันธ์ มี ลมหายใจเข้าออก อิริยาบถ ใหญ่ อิริยาบถน้อย เป็นต้น องค์ธรรมได้แก่ สติเจตสิก ที่ใน มหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ อัปฺปนาชวนะ ๒๖
๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติที่ตั้งมั่นอยู่ในการพิจารณาเนื่องๆ ซึ่ง เวทนา คือ สุข ทุกข์ เฉยๆ องค์ธรรมได้แก่ สติเจตสิก ที่ใน มหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ อัปฺปนาชวนะ ๒๖
๓. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติที่ตั้งมั่นอยู่ในการพิจารณาเนื่องๆ ซึ่งจิตมี โลกจิต อโลภจิต โทสจิต อโทสจิต โมหจิต อโมหจิต เป็นต้น องค์ธรรมได้แก่ สติเจตสิก ที่ใน มหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ อัปฺปนาชวนะ ๒๖

๔. **สัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน** สติที่ตั้งมั่นอยู่ในการพิจารณาเนื่องๆ ซึ่งสภาพธรรมที่เป็นอยู่ โดยอาการที่ปราศจากตัวตน มีสภาพของ โลกะ โทสะ โมหะ เป็นต้น องค์กรธรรมได้แก่ *สติเจตสิก* ที่ใน *มหากุศลจิต ๘* *มหากริยาจิต ๘* *อัปปนาชวนะ ๒๖*

๒. สัมมปปธาน

- **สัมมปปธาน** มี ๔ คือ

๑. **อุปปนุหนันํ ปาปกานํ ปหานาย วายาโม**

ความพยายามเพื่อละอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว องค์กรธรรมได้แก่ *วิริยเจตสิก* ที่ใน *กุศลจิต ๒๑*

๒. **อนุปฺปนุหนันํ ปาปกานํ อนุปฺปาทาย วายาโม**

ความพยายามเพื่อให้อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นไม่ให้เกิดขึ้น องค์กรธรรมได้แก่ *วิริยเจตสิก* ที่ใน *กุศลจิต ๒๑*

๓. **อนุปฺปนุหนันํ กุสลาณํ อุปปาทาย วายาโม**

ความพยายามเพื่อให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น องค์กรธรรมได้แก่ *วิริยเจตสิก* ที่ใน *กุศลจิต ๒๑*

๔. **อุปปนุหนันํ กุสลาณํ ภิชฺชโยภาวาย วายาโม**

ความพยายามเพื่อให้กุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ให้เจริญยิ่งขึ้นไป องค์กรธรรมได้แก่ *วิริยเจตสิก* ที่ใน *กุศลจิต ๒๑*

๓. อิทธิบาท

- **อิทธิบาท** มี ๔ คือ

๑. **ฉันทิทธิบาท** ความพอใจอย่างแรงกล้า เป็นบาทเบื้องต้นแห่งความสำเร็จ ฌาน มรรค ผล องค์กรธรรมได้แก่ *ฉันทเจตสิก* ที่ใน *กุศลจิต ๒๑*

๒. **วิริยทธิบาท** ความพยายามอย่างแรงกล้า เป็นบาทเบื้องต้นแห่งความสำเร็จ ฌาน มรรค ผล องค์ธรรมได้แก่ *วิริยเจตสิก* ที่ใน *กุศลจิต ๒๑*
๓. **จิตติทธิบาท** ความตั้งใจอย่างแรงกล้า เป็นบาทเบื้องต้นแห่งความสำเร็จ ฌาน มรรค ผล องค์ธรรมได้แก่ *กุศลจิต ๒๑*
๔. **วิมังสัทธิบาท** ปัญญาอย่างแรงกล้าเป็นบาทเบื้องต้นแห่งความสำเร็จ ฌาน มรรค ผล องค์ธรรมได้แก่ *ปัญญาเจตสิก* ที่ใน *กุศลญาณสัมปยุตตจิต ๑๗*

๔. อินทรีย์

● **อินทรีย์ มี ๕ คือ**

๑. **สัทธินทรีย์** ศรัทธา เป็นผู้ปกครองในความเลื่อมใสต่อสิ่งที่ควร องค์ธรรมได้แก่ *สัทธาเจตสิก* ที่ใน *มหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ อัปปนาขวนะ ๒๖*
๒. **วิริยอินทรีย์** วิริยะ เป็นผู้ปกครองในความพยายามต่อสิ่งที่ควร องค์ธรรมได้แก่ *วิริยเจตสิก* ที่ใน *มหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ อัปปนาขวนะ ๒๖*
๓. **สตินทรีย์** สติ เป็นผู้ปกครองในการระลึกถึงต่อสิ่งที่ควร องค์ธรรมได้แก่ *สติเจตสิก* ที่ใน *มหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ อัปปนาขวนะ ๒๖*
๔. **สมาธิินทรีย์** สมาธิ เป็นผู้ปกครองในการตั้งมั่นในอารมณ์ที่ควร องค์ธรรมได้แก่ *เอกัคคตาเจตสิก* ที่ใน *มหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ อัปปนาขวนะ ๒๖*
๕. **ปัญญาอินทรีย์** ปัญญา เป็นผู้ปกครองในการรู้ตามความเป็นจริง องค์ธรรมได้แก่ *ปัญญาเจตสิก* ที่ใน *มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหากริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ อัปปนาขวนะ ๒๖*

๕. พละ

● พละ มี ๕ คือ

๑. สัทธาพละ สัทธา เป็นผู้ไม่หวั่นไหวในความเลื่อมใสต่อสิ่งที่ควร
องค์ธรรมได้แก่ สัทธาเจตสิก ที่ใน มหากุศลจิต ๘
มหากริยาจิต ๘ อัปปนาชวนะ ๒๖
๒. วิริยพละ วิริยะ เป็นผู้ไม่หวั่นไหวในความพยายามต่อสิ่งที่ควร องค์
ธรรมได้แก่ วิริยเจตสิก ที่ใน มหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต
๘ อัปปนาชวนะ ๒๖
๓. สติพละ สติ เป็นผู้ไม่หวั่นไหวในการระลึกถึงสิ่งที่ควร องค์ธรรม
ได้แก่ สติเจตสิก ที่ใน มหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘
อัปปนาชวนะ ๒๖
๔. สมာธิพละ สมာธิ เป็นผู้ไม่หวั่นไหวในการตั้งมั่นในอารมณ์ที่ควร
องค์ธรรมได้แก่ เอกัคคตาเจตสิก ที่ใน มหากุศลจิต ๘
มหากริยาจิต ๘ อัปปนาชวนะ ๒๖
๕. ปัญญาพละ ปัญญา เป็นผู้ไม่หวั่นไหวในการรู้ตามความเป็นจริง องค์
ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ใน มหากุศลญาณสัมปยุต-
ตจิต ๔ มหากริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ อัปปนาชวนะ
๒๖

๖. โพชฌงค์

● โพชฌงค์ มี ๗ คือ

๑. สติสัมโพชฌงค์ ความระลึกได้ เป็นองค์แห่งการรู้ริยสังข์ ๔
องค์ธรรมได้แก่ สติเจตสิก ที่ใน มหากุศลจิต ๘
มหากริยาจิต ๘ อัปปนาชวนะ ๒๖
๒. รัम्मวิจยสัมโพชฌงค์ การพิจารณาค้นคว้าในธรรมทั้งภายในภายนอก
เป็นองค์แห่งการรู้ริยสังข์ ๔ องค์ธรรมได้แก่

ปัญญาเจตสิก ที่ใน มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต
๔ มหากริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ อัปฺปนา-
ชวนะ ๒๖

๓. วิริยสัมโพชฌงค์ ความเพียร เป็นองค์แห่งการรู้ริยสัจจ์ ๔ องค์
ธรรมได้แก่ วิริยเจตสิก ที่ใน มหากุศลจิต ๘
มหากริยาจิต ๘ อัปฺปนาชวนะ ๒๖
๔. ปีติสัมโพชฌงค์ ความอิมใจ เป็นองค์แห่งการรู้ริยสัจจ์ ๔
องค์ธรรมได้แก่ ปีติเจตสิกที่ใน มหากุศลโสมนัส
๔ มหากริยาโสมนัส ๔ สัมปีติกอัปฺปนาชวนะ
๓๐ หรือ รูปกุศล ๓ รูปกริยา ๓ โลกุตตรจิต ๘
๕. ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ความสงบกาย สงบใจ เป็นองค์แห่งการรู้ริย-
สัจจ์ ๔ องค์ธรรมได้แก่ กายปัสสัทธิเจตสิก
จิตตปัสสัทธิเจตสิก ที่ใน มหากุศลจิต ๘
มหากริยาจิต ๘ อัปฺปนาชวนะ ๒๖
๖. สมာธิสัมโพชฌงค์ ความตั้งมั่นในอารมณ์เป็นองค์แห่งการรู้ริยสัจจ์
๔ องค์ธรรมได้แก่ เอกัคคตาเจตสิก ที่ใน มหา
กุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ อัปฺปนาชวนะ ๒๖
๗. อุเบกขาสัมโพชฌงค์ การทำให้สัมปยุตตธรรม มีความสม่ำเสมอ
ในหน้าที่ของตนๆ เป็นองค์แห่งการรู้ริยสัจจ์ ๔
องค์ธรรมได้แก่ ตัตตมัชฌัตตดาเจตสิก ที่ใน
มหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ อัปฺปนาชวนะ
๒๖

๗. มัคคังคะ

- มัคคังคะ มี ๘ คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ เป็นหนทางให้ถึง มรรค ผล นิพพาน องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ใน มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหากริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ อัปนาชวนะ ๒๖
๒. สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ เป็นหนทางให้ถึง มรรค ผล นิพพาน องค์ธรรมได้แก่ วิตกเจตสิก ที่ใน มหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ ปฐมฌานชวนะ ๑๐ หรือ รูปกุศล ๑ รูปกิริยา ๑ โลกุตตรจิต ๘
๓. สัมมาวาจา การกล่าววาจาชอบ เป็นหนทางให้ถึง มรรค ผล นิพพาน องค์ธรรมได้แก่ สัมมาวาจาเจตสิก ที่ใน มหากุศลจิต ๘ โลกุตตรจิต ๘
๔. สัมมากัมมันตะ การทำงานชอบ เป็นหนทางให้ถึง มรรค ผล นิพพาน องค์ธรรมได้แก่ สัมมากัมมันตเจตสิก ที่ใน มหากุศลจิต ๘ โลกุตตรจิต ๘
๕. สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบ เป็นหนทางให้ถึง มรรค ผล นิพพาน องค์ธรรมได้แก่ สัมมาอาชีวะเจตสิก ที่ใน มหากุศลจิต ๘ โลกุตตรจิต ๘
๖. สัมมาวายามะ ความเพียรชอบ เป็นหนทางให้ถึง มรรค ผล นิพพาน องค์ธรรมได้แก่ วิริยเจตสิก ที่ใน มหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ อัปนาชวนะ ๒๖
๗. สัมมาสติ ความระลึกชอบ เป็นหนทางให้ถึง มรรค ผล นิพพาน องค์ธรรมได้แก่ สติเจตสิก ที่ใน มหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ อัปนาชวนะ ๒๖
๘. สัมมาสมาธิ ความตั้งมั่นชอบ เป็นหนทางให้ถึง มรรค ผล นิพพาน องค์ธรรมได้แก่ เอกัคคตาเจตสิก ที่ใน มหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ อัปนาชวนะ ๒๖

คาถาแสดงองค์ธรรม ในโพธิปักขิยสังคหะทั้ง ๗ หมวด

๑. อนุโท จิตฺตมฺเพกฺขา จ	สทฺธาปสฺสทฺธิปฺตีโย
สมฺมาทิกฺขิ จ สงฺกปฺโป	วายาโม วิตฺติตฺตยํ
๒. สมฺมาสฺติ สมฺมาสีติ	จุกฺทเสเต สภาวโต
สฺตตฺตีสปฺเปเทน	สฺตฺตธา ตฺตถ สงฺคโห ฯ

โพธิปักขิยธรรมเหล่านี้ เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมาณู มี ๑๔ ดังนี้ คือ

ฉันทะ จิต ตัตตรมัชฌัตตตา สัทธา ปัสสัทฺธิ (กายปัสสัทฺธิและจิตตปัสสัทฺธิ ทั้ง ๒ นั้น รวม ๑) ปิตี ปญฺญา วิตก วัริยะ วิตฺติเจตสิก ๓ สติ เอกกคฺตา เมื่อว่า โดยประเภท มี ๓๗ การสงเคราะห์เป็นหมวดๆ ในโพธิปักขิยมรรค ๓๗ เหล่านี้ มี ๗ หมวด ดังนี้

คาถาแสดงการจำแนกองค์ธรรม ๑๔

โดย ฐานของโพธิปักขิยธรรม

สงฺกปฺปสฺสทฺธิ จ ปิฺตฺเพกฺขา	อนุโท จ จิตฺตํ วิตฺติตฺตยณฺจ
นเวกฺขานา วัริยํ นวฺภูจ	สฺตี สมฺมาสี จตุ ปญฺจ ปญฺญา
สทฺธา ทฺธานุคฺตมสฺตตฺตีส-	ธมฺมานเมโส ปวโร วิกฺกาโก ฯ

● วิตก ปัสสัทฺธิ ปิตี ตัตตรมัชฌัตตตา ฉันทะ จิต และวิตฺติเจตสิก ๓ องค์ ธรรมทั้ง ๕ นี้ มีฐานอย่างละ ๑ คือ

๑. วิตกเจตสิก	เป็น สัมมาสังกัปปมรรค
๒. ปัสสัทฺธิเจตสิก	เป็น ปัสสัทฺธิสัมโพชฌงค์
๓. ปิตีเจตสิก	เป็น ปิตีสัมโพชฌงค์
๔. ตัตตรมัชฌัตตตาเจตสิก	เป็น อุเบกขาสัมโพชฌงค์
๕. ฉันทเจตสิก	เป็น ฉันททิทธิบาท
๖. จิต	เป็น จิตตทิทธิบาท

๓. สัมมาวาจาเจตสิก เป็น สัมมาวาจามรรค
 ๔. สัมมากัมมันตเจตสิก เป็น สัมมากัมมันตมรรค
 ๕. สัมมาอาชีวะเจตสิก เป็น สัมมาอาชีวมรรค

● **วิริยเจตสิก ๑ ดวง มี ๕ รฐาน คือ**

๑. เป็น สัมมปปธาน ๔ ๒. เป็น วิริยทธิบาท ๑
 ๓. เป็น วิริยอินทรีย์ ๑ ๔. เป็น วิริยพละ ๑
 ๕. เป็น วิริยสังโพชฌงค์ ๑ ๖. เป็น สัมมาวายามมรรค ๑

● **สติเจตสิก ๑ ดวง มี ๘ รฐาน คือ**

๑. เป็น สติปัญญา ๔ ๒. เป็น สตินทรีย์ ๑
 ๓. เป็น สติพละ ๑ ๔. เป็น สติสัมโพชฌงค์ ๑
 ๕. เป็น สัมมาสติมรรค ๑

● **เอกัคคตาเจตสิก ๑ ดวง มี ๔ รฐาน คือ**

๑. เป็น สมาธินทรีย์ ๑ ๒. เป็น สมาธิพละ ๑
 ๓. เป็น สมาธิสัมโพชฌงค์ ๑ ๔. เป็น สัมมาสมาธิมรรค ๑

● **ปัญญาเจตสิก ๑ ดวง มี ๕ รฐาน คือ**

๑. เป็น วิมังสทธิบาท ๑ ๒. เป็น ปัญญินทรีย์ ๑
 ๓. เป็น ปัญญาพละ ๑ ๔. เป็น ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ ๑
 ๕. เป็น สัมมาทิฏฐิมรรค ๑

● **สัทธาเจตสิก ๑ ดวง มี ๒ รฐาน คือ**

๑. เป็น สัทธาอินทรีย์ ๑ ๒. เป็น สัทธาพละ ๑

การจำแนกโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ อันประเสริฐ โดยถูกต้องมีนัย
 ดังนี้ ๑

คาถาแสดงที่เกิดของโพธิปักขิยธรรม ๓๗

สพฺเพ โลกุตฺตเร โหนฺติ น วา สงฺกปฺปปีติโย
 โลกิเยปิ ยถาโยคํ ฉพฺพิสุทฺธิปวตฺติยํ ฯ

โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ทั้งหมด ย่อมเกิดขึ้นได้ในโลกุตตรจิต สัมมาสังกัปป-
 มรรค และปีติสัมโพชฌงค์ ทั้ง ๒ นี้ ย่อมไม่เกิดในโลกุตตรจิตบางดวง คือ
 สัมมาสังกัปปะย่อมไม่เกิดในโลกุตตรทุติยฌานจิตขึ้นไป ปีติสัมโพชฌงค์ย่อมไม่เกิด
 ในโลกุตตรจตุตถฌานและปัญจฌาน โพธิปักขิยธรรม ๓๗ เหล่านี้ เมื่อเวลาสำเร็จ
 เป็นวิสุทธิทั้ง ๖ (เว้นญาณทัสสนวิสุทธิ) แล้ว แม้ในโลกียกุศลและกิริยาจิตก็ย่อม
 เกิดขึ้นตามที่จะประกอบได้เพราะการปฏิบัติให้สำเร็จเป็นวิสุทธิทั้ง ๖ มี ศีลวิสุทธิ
 เป็นต้น จนถึงปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ เหล่านี้ ใช้ปฏิบัติด้วยโลกียกุศลและกิริยาจิต
 ทั้งสิ้น)

คำอธิบายในโพธิปักขิยสังคหะ

วณฺฑิตะของคำว่า โพธิปักขิยสังคหะ คือ

จตุตฺตาริ สจฺจจฺานิ พุชฺฌตฺติติ = โพธิ

ธรรมชาติใด รู้ริยสัจจ์ทั้ง ๔ ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า โพธิ ได้แก่ ปัญญา ที่
 อยู่ในมรรคจิต ๔ ดังที่พระพุทธองค์ทรงแสดงในมหานิทเทศพระบาลีว่า

โพธิ วุจฺจติ จตุสฺส มคฺเคสุ ญาณํ

ญาณ ในมรรค ๔ เรียกว่า โพธิ

โพธิยา ปกฺเข ภวตฺติ = โพธิปักขิยา

ธรรมที่เกิดในฝ่ายแห่งมรรคญาณ ๔ ชื่อว่า โพธิปักขิยะ ได้แก่ โพธิปักขิยธรรม
 ๓๗

โพธิปักขิยานํ สงฺกโหติ = โพธิปักขิยสงฺกโห

การแสดงรวบรวม ที่เป็นฝ่ายมรรคญาณ ๔ ฉะนั้น ชื่อว่า โพธิปักขิยสังคหะ

๑. สติปัฏฐาน

วจนัตถะของคำว่า สติปัฏฐาน คือ

สมปยุตตธรรมเมสุ ปมฺหา ปธานา หุตฺวา กายาทิสฺ อารมฺมณฺเสสุ ตិฏฺฐตีติ =
 ปฏฺฐานํ

ธรรมใดเป็นหัวหน้า คือ เป็นประธานในสัมปยุตตธรรมทั้งหลาย แล้วตั้งอยู่ใน
 อารมณฺ์ทั้งหลาย มี กาย เป็นต้น ฉะนั้น ธรรมนั้นจึงมีชื่อว่า ปฏฺฐานํ

สติ เอว ปฏฺฐานนฺติ = สติปัฏฐานํ

สตินั้นแหละ เป็นประธานในสัมปยุตตธรรม แล้วตั้งมั่นในอารมณฺ์ มี กาย เป็นต้น
 ฉะนั้น จึงชื่อว่า สติปัฏฐาน

เหตุผลที่สติดวงเดียวเป็นสติปัฏฐานทั้ง ๔ ได้

- สติดวงเดียว เป็นสติปัฏฐานทั้ง ๔ ได้ เพราะ
 ๑. อารมณฺ์อันเป็นที่ตั้งแห่งการกำหนด ก็มี ๔
 ๒. ลักษณะอันเป็นนิมิตที่ปรากฏขึ้น ก็มี ๔
 ๓. การประหาณวิปลาสธรรม ก็มี ๔
 ด้วยเหตุนี้ สติดวงเดียว จึงเป็นสติปัฏฐานทั้ง ๔ ได้

อารมณฺ์อันเป็นที่ตั้งแห่งการกำหนดของสติ

- อารมณฺ์อันเป็นที่ตั้งแห่งการกำหนดของสติ มี ๔ คือ
 ๑. รูปขันธ์ เป็นอารมณฺ์แห่งการกำหนดของสติ เรียกว่า
กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน
 ๒. เวทนาขันธ์ เป็นอารมณฺ์แห่งการกำหนดของสติ เรียกว่า
เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

๓. วิญญาณขั้น เป็นอารมณ์แห่งการกำหนดของสติ เรียกว่า
จิตตานุปัตสนาสติปฏิฐาน

๔. สัญญาขั้น และ สังขารขั้น
เป็นอารมณ์แห่งการกำหนดของสติ เรียกว่า
ธัมมานุปัตสนาสติปฏิฐาน

ลักษณะ ๔ อันเป็นนิमितที่ปรากฏขึ้น

และการประหาณวิปัสสนาธรรม ๔

๑. การกำหนดพิจารณาใน กาย อยู่เนื่องๆ เป็นเหตุให้ อสุกัลักษณะ ปรากฏ
ขึ้น และในขณะเดียวกันนั้น ย่อมประหาณ *สุกวิปัสสา* ให้หมดไป

๒. การกำหนดพิจารณาใน เวทนา อยู่เนื่องๆ เป็นเหตุให้ ทุกขลักษณะ ปรากฏ
ขึ้น และในขณะเดียวกันนั้น ย่อมประหาณ *สุขวิปัสสา* ให้หมดไป

๓. การกำหนดพิจารณาใน จิต อยู่เนื่องๆ เป็นเหตุให้ อนิจจลักษณะ ปรากฏ
ขึ้น และในขณะเดียวกันนั้น ย่อมประหาณ *นิจวิปัสสา* ให้หมดไป

๔. การกำหนดพิจารณาใน สภาพธรรม คือ สัญญาและสังขาร อยู่เนื่องๆ เป็น
เหตุให้ อนัตตลักษณะ ปรากฏขึ้น และในขณะเดียวกันนั้น ย่อมประหาณ *อัตตวิปัสสา*
ให้หมดไป

๒. สัมมปธาน

วจนัตถะของคำว่า สัมมปธาน คือ

สมมา ปทหนติ เอเตนาติ = สัมมปธาน

สัมปยุตตธรรมทั้งหลาย มีความพยายามโดยชอบธรรม ด้วยการอาศัยธรรมชาติ
นั้น ฉะนั้น ธรรมชาติที่เป็นเหตุแห่งความพยายามนั้น จึงชื่อว่า สัมมปธาน ได้แก่
วิริยเจตสิก

วิริยะที่เป็นสัมมัตตปธานได้นั้น ต้องเป็นวิริยะอย่างแรงกล้า วิริยะสามัญเป็นไม่ได้ และวิริยะที่เป็นสัมมัตตปธานนี้ ต้องเป็นวิริยะที่อยู่ในกุศลชวณะเท่านั้น ส่วนวิริยะที่อยู่ในกิริยาชวณะและผลจิตนั้น ไม่เป็นสัมมัตตปธาน เพราะพระอรหันต์ทั้งหลาย ย่อมพ้นจากหน้าที่การงานที่เกี่ยวกับการประหาณอกุศล และกระทำให้อกุศลเกิดเสียแล้ว ฉะนั้น วิริยะที่อยู่ในกิริยาชวณะนั้น จึงไม่เรียกว่า สัมมัตตปธาน สำหรับวิริยะที่อยู่ในผลจิตก็เช่นเดียวกัน คือ ไม่เกี่ยวข้องกับหน้าที่ทั้ง ๔ นั้น เพราะตัวเองเป็นวิบากอยู่แล้ว

เหตุผลที่วิริยะดวงเดียวเป็นสัมมัตตปธานทั้ง ๔ ได้

● วิริยะดวงเดียวเป็นสัมมัตตปธานทั้ง ๔ ได้ เพราะกิจของวิริยะในที่นี้มีอยู่ ๔ อย่าง คือ

๑. พยายามเพื่อ ละอกุศลที่เกิดแล้ว
๒. พยายามเพื่อ ไม่ให้อกุศลใหม่เกิด
๓. พยายามเพื่อ ให้อกุศลใหม่เกิด
๔. พยายามเพื่อ ให้อกุศลที่เกิดแล้วเจริญรุ่งเรืองขึ้น

๑. พยายามเพื่อละอกุศลที่เกิดแล้ว (อุปปन्नปาปกะ (อุปปन्नปาปกัน ปหานาย วายาโม)

ในที่นี้ อกุศลธรรมที่เกิดแล้วที่เรียกว่า อุปปन्नปาปกะ นั้น หมายถึง อกุศลที่เกี่ยวกับทุจริตและทวารชีพที่ตนเคยกระทำแล้วในภพนี้ ประการหนึ่ง

อีกประการหนึ่ง อกุศลที่เกี่ยวกับทุจริตและทวารชีพ ชนิดที่ตนยังไม่เคยกระทำ ก็จริง แต่มีสภาพเหมือนกับทุจริตทวารชีพที่ตนเคยทำมาแล้ว อกุศลทวารชีพชนิดนั้นก็ได้อธิบายว่าเป็น อุปปन्नปาปกะ เช่นเดียวกัน แต่ไม่ใช่โดยตรง เช่น นาย ก เคยฆ่าไก่มาแล้ว ฉะนั้น อกุศลปาณาติบาตนี้ เป็นอุปปन्नปาปกะแก่นาย ก แล้ว นี่เป็นอุปปन्नปาปกะโดยตรง สำหรับอกุศลปาณาติบาตที่เกี่ยวกับการฆ่าสัตว์อื่นๆ ที่นอกจากฆ่าไก่ก็ได้อธิบายว่าเป็น อุปปन्नปาปกะ แก่นาย ก เหมือนกัน แต่เป็นไปโดยอ้อม เพราะมุ่งหมายเอาแต่ชื่อของการกระทำเท่านั้น เพราะการฆ่าไก่ก็ดี ฆ่าสัตว์อื่นๆ ก็ดี ได้ชื่อว่าเป็น ปาณาติบาต ทั้งสิ้น ทุจริตอื่นๆ ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้

ตามธรรมดาอกุศลกรรมที่เกิดขึ้นแล้วนั้น เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดับไปไม่ตั้งอยู่ตลอดมา เมื่อเป็นเช่นนี้ การประหาณอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว จะประหาณโดยตรงไม่ได้ ประหาณได้โดยทางอ้อม กล่าวคือเมื่อพิจารณารู้สึกผิดชอบแล้ว ก็มีความตั้งใจว่า ตนจะไม่ทำทุจริต มีการฆ่าสัตว์ เป็นต้น ต่อบริการอย่างหนึ่ง และในเรื่องที่เป็นมาแล้ว นี้ก็ไม่ควรพยายามที่จะเอาความคิดนี้ให้เกิดความโหม้นสใจขึ้น เพราะไม่มีประโยชน์ คือ ไม่อาจทำให้กุศลที่ตนทำลงไปแล้วนั้นกลับคืนมาได้ด้วยอาศัยการคิดนึกนี้ มีแต่จะให้โทษ คือ ทำให้จิตใจเดือดร้อนมากขึ้นอีก เมื่อพิจารณาโดยถ้วนถี่ดังนี้แล้ว ก็เลิกการนึกคิดนั้นเสีย แล้วพยายามทำจิตใจให้เป็นกุศลต่อไปอย่างหนึ่ง ทั้ง ๒ อย่างนี้ ได้ชื่อว่า

อุปปนนานํ ปาปกานํ ปหานาย วายาโม

ส่วนการประหาณอกุศลที่เป็นอุปปนนานปาปกะของวิริยะที่อยู่ในมรรคกุศลนั้น ชัดเจนอยู่แล้ว

๒. พยายามเพื่อไม่ให้อกุศลใหม่เกิด (อุปปนนานํ ปาปกานํ อุปปาทาย วายาโม)

ในที่นี้ อกุศลธรรมที่ยังไม่เคยเกิดที่เรียกว่า **อุปปนนานปาปกะ** นั้น หมายถึง อกุศลที่เกี่ยวกับการทุจริตและทราชีพ ที่ตนยังไม่เคยกระทำในภพนี้เท่านั้น เพราะตามธรรมดาคนทั้งหลายที่เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏฏ์นี้ ที่จะไม่เคยกระทำอกุศลทุจริตทราชีพนั้น ไม่มีเลย ย่อมเคยทำมาแล้วทั้งสิ้น ฉะนั้น อกุศลที่ยังไม่เคยเกิด จึงมุ่งหมายเอาแต่เฉพาะในภพนี้เท่านั้น อุปปนนานปาปกะนี้ มี ๒ ชนิด คือ

๑. **ผู้ใดยังไม่เคยขโมย** ฉะนั้น อกุศลอทินนาทานนี้ เป็น อุปปนนานปาปกะ แก่ผู้นั้น ประการหนึ่ง

๒. **ผู้ใดเคยขโมยเงิน แต่ยังไม่เคยขโมยทอง** ฉะนั้น อกุศลอทินนาทานที่ เกี่ยวกับการขโมยทองก็สงเคราะห์เป็น อุปปนนานปาปกะแก่ผู้นั้น ประการหนึ่ง นี้ มุ่งหมายเอาความแตกต่างกันระหว่างอารมณ์ใหม่และอารมณ์เก่า คือ วัตถุสิ่งของที่ผู้นั้นยังไม่เคยขโมยกับที่เคยขโมยมาแล้วนั้น ไม่เหมือนกันนั่นเอง ฉะนั้น จึงจัดเป็น อุปปนนานปาปกะ ได้

อนึ่ง ท่านอรรถกถาจารย์กล่าวว่า ผู้ใดผู้หนึ่งเคยฆ่าสัตว์มาแล้ว แต่เมื่อยังมีอายุน้อย ต่อมาก็ไม่ได้ฆ่าสัตว์อีกเลย และที่เคยฆ่ามานั้นก็ไม่ได้นึกถึงลืมไปหมดแล้ว เช่นนี้ ก็จัดว่าอกุศลปาณาติบาต เป็น อนุปบันนปาปกะแก่ผู้นั้นได้ แต่เป็นไปโดยปริยาย ไม่ใช่โดยตรง

ความพยายามที่ไม่ให้กุศลใหม่เกิดขึ้นนั้น คือ ระวังรักษาใจให้เป็นกุศลอยู่เสมอ ด้วยการบำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญสมถวิปัสสนา การปฏิบัติบิดามารดา ครู อาจารย์ การเรียน การสอนพระปริยัติธรรม การสมาทานชุกดงค์ การปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม ต่างๆ เป็นต้น การปฏิบัติดังกล่าวมานี้ ได้ชื่อว่า

อนุปปนุณานํ ปาปกานํ อนุปปาทาย วายาโม

๓. พยายามเพื่อให้กุศลใหม่เกิด (อนุปปนุณานํ กุสลาณํ อนุปปาทาย วายาโม)

ในที่นี้ กุศลใหม่ คือ กุศลที่ยังไม่เคยเกิด ที่เรียกว่า อนุปบันนกุศล นั้น หมายถึง โลภียกุศล มี สมถวิปัสสนา เป็นต้น ตามสมควรที่ยังไม่เคยเกิดในภพนี้ และมรรคกุศลที่ยังไม่เคยเกิดในภพนี้และภวก่อนๆ

ผู้ใดยังไม่เคยทำทานกุศล ฉะนั้น ทานกุศลนั้นเป็น อนุปบันนกุศล สำหรับผู้นั้นหรือผู้ที่เคยทำทานกุศลมาแล้ว แต่ยังไม่เคยรักษาศีล ๕ เคยรักษาศีล ๕ แล้ว แต่ยังไม่เคยรักษาศีล ๘ เคยรักษาศีล ๘ ศีล ๘ มาแล้ว แต่ไม่เคยทำสมถวิปัสสนา ฉะนั้น ศีล ๕ ศีล ๘ สมถวิปัสสนาเหล่านี้ ก็เป็นอนุปบันนกุศลสำหรับผู้นั้นเช่นเดียวกัน

หรือ ในทานกุศลอย่างเดียวกันนั้น ผู้ใดเคยแต่ตักบาตรเลี้ยงพระ แต่ไม่เคยถวายจีวร หรือเคยบวชพระแล้ว แต่ยังไม่เคยทอดกฐิน หรือเคยทอดกฐินแล้ว แต่ยังไม่เคยสร้างพระธรรมเหล่านี้ ก็เรียกว่า อนุปบันนกุศล เหมือนกัน ที่กล่าวมานี้จัดเป็น โลภียกุศล

สำหรับมรรคกุศลที่ยังไม่เคยเกิดนั้น คือ ผู้ใดเคยเจริญวิปัสสนามาแล้ว แต่ยังไม่สำเร็จเป็นโสดาบัน หรือสำเร็จโสดาบันแล้ว แต่ยังไม่สำเร็จเป็นสกทาคามี เป็นสกทาคามีแล้ว แต่ยังไม่สำเร็จเป็นอนาคามี เป็นอนาคามีแล้ว แต่ยังไม่สำเร็จเป็นอรหันต์ กุศลดังกล่าวมานี้ เรียกว่า มรรคกุศลที่ยังไม่เคยเกิด

เมื่อผู้ใดได้พิจารณาเห็นว่า กุศลอย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดากุศลต่างๆ ดังกล่าวแล้ว ยังไม่เคยเกิดแก่ตน ก็พยายามกระทำให้เกิดมีขึ้น การพยายามให้กุศลที่ยังไม่เคยเกิด ให้เกิดมีขึ้นแก่ตนนั้นแหละ ได้ชื่อว่า อนุปฺปนฺนํ กุสลํ อนุปฺปาทย วายาโม

๔. พยายามเพื่อให้กุศลที่เกิดแล้วเจริญรุ่งเรืองขึ้น (อนุปฺปนฺนํ กุสลํ ภิโยภาวย วายาโม)

ในที่นี้ กุศลที่เกิดแล้วให้เจริญรุ่งเรืองขึ้น ที่เรียกว่า อนุปฺปนนกุศล นั้น หมายถึง โลภียกุศลมี ทาน สีล ภาวนา ที่เคยเกิดมาแล้วแก่ตนในภพนี้และภพก่อนเท่านั้น ที่จะต้องพยายามทำให้เจริญยิ่งขึ้นไป คือให้เกิดบ่อยๆ แต่สำหรับมรรคกุศลนั้น ไม่เกี่ยวข้องเพราะมรรคกุศลที่เกิดขึ้นแล้วแก่ตนนั้น ย่อมเกิดขึ้นเพียงครั้งเดียวแล้วก็ดับไป เกิดขึ้นบ่อยๆ ไม่ได้ เป็นแต่พยายามให้มรรคกุศลเบื้องต้นที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นเท่านั้น ฉะนั้น ความหมายของคำว่า อนุปฺปนนกุศล ในที่นี้ จึงได้เฉพาะแต่โลภียกุศลที่เคยเกิดแล้วแก่ตนในภพนี้และภพก่อน และความพยายามกระทำให้กุศลที่เกิดขึ้นแล้วนั้น ให้เกิดขึ้นเสมอๆ จึงได้ชื่อว่า อนุปฺปนฺนํ กุสลํ ภิโยภาวย วายาโม

๓. อิทธิบาท

วงนัตถะของคำว่า อิทธิบาท คือ

อิชฌนํ = อิทธิ

ความสำเร็จโดยสมบูรณ์ ชื่อว่า อิทธิ ได้แก่ ฌาน อภิญญา มรรค ผล

ปชฺชติ เอเตนาติ = ปาโท

ผู้ใดผู้หนึ่งยอมถึงด้วยอาศัยธรรมนั้น ฉะนั้น ธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงของผู้นั้น ชื่อว่า ปาโท ได้แก่ องค์ธรรมของอิทธิบาท ๔

อิทธิยา ปาโท = อิทธิปาโท

ธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงความสำเร็จ คือ ฌาน อภิญญา มรรค ผล ชื่อว่า อิทธิบาท

ตามธรรมดาพระอรหันต์ทั้งหลายนั้น เป็นผู้ถึงความสำเร็จโดยบริบูรณ์อยู่แล้ว ฉะนั้น ฉันทะ วิริยะ กรียาจิต และปัญญา ของพระอรหันต์ จึงไม่ชื่อว่า อิทธิบาท

สำหรับผลจิตก็เป็นผลของ มรรคจิตอยู่แล้ว ฉะนั้น ผลจิตก็ดี ฉันทะ วิริยะ ปัญญา ที่อยู่ในผลจิต ก็ดี ไม่ชื่อว่า อิทธิบาท ดังนั้น ธรรมที่ได้ชื่อว่า อิทธิบาท จึงได้แก่ กุศลจิต ๒๑ และ ฉันทะ วิริยะ ปัญญา ที่อยู่ในกุศลจิตเท่านั้น เช่นเดียวกันกับธรรมที่เป็น สัมมุปปธาน

อนึ่ง ฉันทะ วิริยะ ปัญญา กุศลจิต ที่เกิดอย่างสามัญธรรมดา นั้น เป็นอิทธิบาท ไม่ได้ ต้องมีกำลังอย่างแรงกล้า จึงจะเป็นอิทธิบาทได้ เพราะองค์ธรรมของอิทธิบาท ทั้ง ๔ นี้ ก็คืออริยสัจ ๔ นั้นเอง ต่างกันแต่ธรรมที่เป็นอริยสัจนั้น เป็นได้ทั้งกุศล อกุศล อพยาคะ แต่ธรรมที่เป็นอิทธิบาทเป็นได้เฉพาะกุศลเท่านั้น

วจนัตถะและคำอธิบายในคำว่า อินทรีย์ และพละ นั้น ได้แสดงแล้วใน มิสสก-สังคหะ ฉะนั้น จึงไม่ต้องแสดงซ้ำอีก

๖. โพชฌงค์

วจนัตถะของคำว่า โพชฌงค์ คือ

พุชฺฌนฺติ เอตายาติ = โพธิ

พระโยคีบุคคลทั้งหลาย ย่อมรู้ริยสัจ ๔ ด้วยธรรมหมวดนี้ ฉะนั้น ธรรม หมวดที่เป็นเหตุ ให้รู้ริยสัจ ๔ นี้ ชื่อว่า โพธิ ได้แก่องค์ธรรมของโพชฌงค์ ๗ รวมกัน มี สติ ปัญญา เป็นต้น

โพธิยา องฺโก = โพชฌงฺโก

ธรรมอันเป็นเครื่องประกอบของหมวดที่เป็นเหตุให้รู้ริยสัจ ๔ ชื่อว่า โพชฌงค์ ได้แก่องค์ธรรม โพชฌงค์เฉพาะๆ

คำอธิบายในโพชฌงค์ ๗

๑. สติสัมโพชฌงค์

สติที่มีความเจริญ คือ ตั้งอยู่ได้ติดต่อกันในอารมณ์สติปัฏฐานทั้ง ๔ โดย ภาวนา กิจ แล้วทำลายความประมาท และทำให้สัมโพธิญาณ คือ มรรคทั้ง ๔ เกิดขึ้น ชื่อว่า สติสัมโพชฌงค์

๒. ฌัมมวិเจยสัมโพชฌงค์

ปัญญาที่มีความเจริญ คือ รู้อยู่ในรูปนาม และความเกิดดับของรูปนาม โดยภาวนากิจ แล้วทำลายโมหะ และปรากฏขึ้นโดยความเป็นสัมโพชฌาณ คือ มรรคทั้ง ๘ ชื่อว่า ฌัมมวิเจยสัมโพชฌงค์

๓. วิริยะสัมโพชฌงค์

วิริยะที่มีความเจริญ คือ มีความพยายามอย่างแรงกล้าในการละอกุศล การระงับไม่ให้อกุศลเกิด การทำให้อกุศลใหม่เกิด และการทำให้อกุศลเก่าเจริญ โดยภาวนากิจ แล้วทำลายโกสัชชะ คือ ความเกียจคร้าน และทำให้สัมโพชฌาณ คือ มรรคทั้ง ๘ เกิดขึ้น ชื่อว่า วิริยะสัมโพชฌงค์

๔. ปีติสัมโพชฌงค์

ปีติที่มีความเจริญ คือ มีความชุ่มชื่นใจในอารมณ์ของวิปัสสนากาวนาแล้ว ทำลายอโรติ คือ ความไม่ยินดี และทำให้สัมโพชฌาณ คือ มรรคทั้ง ๘ เกิดขึ้น ชื่อว่า ปีติสัมโพชฌงค์

๕. ปัสสัทธสัมโพชฌงค์

กายปัสสัทธและจิตตปัสสัทธเจตสิกทั้ง ๒ ที่มีความเจริญ คือ มีความสงบทั้งกายและใจ แล้วทำลายความกระด้าง ความเดือดร้อนใจ และทำให้สัมโพชฌาณ คือ มรรคทั้ง ๘ เกิดขึ้น ชื่อว่า ปัสสัทธสัมโพชฌงค์

๖. สมာธิสัมโพชฌงค์

เอกัคคตาเจตสิกที่มีความเจริญคือตั้งมั่นในอารมณ์ของวิปัสสนากาวนาแล้วทำลายความฟุ้งซ่าน และทำให้สัมโพชฌาณ คือ มรรคทั้ง ๘ เกิดขึ้น ชื่อว่า สมာธิสัมโพชฌงค์

๗. อุเบกขาสัมโพชฌงค์

ตัดตรมัชฌัตตตาเจตสิกที่มีความเจริญ คือ ทำให้ศรัทธากับปัญญา วิริยะกับสมามิมีความสม่ำเสมอ ไม่หย่อนไม่ยิ่งกว่ากัน แล้วทำลายกามฉันทะ วิจิกิจฉา อุทธัจจะ กุกกุจจะ ถีนมิทระ และทำให้สัมโพชฌาณ คือ มรรคทั้ง ๘ เกิดขึ้น ชื่อว่า อุเบกขาสัมโพชฌงค์

๗. มัคคังคะ

วณัตถะของคำว่า มัคคังคะ คือ

กิเลส มาเรณา นิพพานํ กจฺจนฺติ เอตานาติ = มกุโ

พระโยคีบุคคลทั้งหลายฆ่ากิเลส และยอมเข้าถึงพระนิพพาน ด้วยธรรมนั้น
ฉะนั้น ธรรมที่เป็นเหตุแห่งการฆ่ากิเลส และเข้าถึงพระนิพพานของพระโยคีบุคคล
เหล่านั้น ชื่อว่า มัคคะ ได้แก่ องค์มรรค ๘ รวมกัน มี สัมมาทิฏฐิ เป็นต้น

มกุคฺสฺส อจฺโก = มกุคฺจฺโก

ธรรมอันเป็นเครื่องประกอบ ของธรรมที่เป็นเหตุแห่งการฆ่ากิเลส และเข้าถึง พระ
นิพพาน ชื่อว่า มัคคังคะ ได้แก่ องค์มรรค ๘ โดยเฉพาะๆ

คำอธิบายในองค์มรรค ๘

๑. สัมมาทิฏฐิ

การเห็นแจ้งในอริยสัจทั้ง ๔ โดยกิจทั้ง ๔ คือ

๑. เห็นแจ้งใน ทุกขสัจจะ	โดย ปริญาณากิจ
๒. เห็นแจ้งใน สมุทยสัจจะ	โดย ปหานากิจ
๓. เห็นแจ้งใน นิโรธสัจจะ	โดย สัจฉิกรณากิจ
๔. เห็นแจ้งใน มรรคสัจจะ	โดย ภาวนากิจ

เหล่านี้ ชื่อว่า สัมมาทิฏฐิ

๒. สัมมาสังกัปปะ

ความดำริชอบที่เกี่ยวกับ

๑. นิกุขมสงกฺกปฺป	ความดำริที่ออกจากกามคุณอารมณ์
๒. อพฺยาปาทสงกฺกปฺป	ความดำริที่ประกอบด้วยเมตตา
๓. อวิหีสาสงกฺกปฺป	ความดำริที่ประกอบด้วยกรุณา

เหล่านี้ ชื่อว่า สัมมาสังกัปปะ

๓. สัมมวาจา

การเว้นจาก วจีทุจริตทั้ง ๔ ที่ไม่เกี่ยวกับอาชีวะ ชื่อว่า สัมมวาจา

๔. สัมมากัมมันตะ

การเว้นจาก กายทุจริตทั้ง ๓ ที่ไม่เกี่ยวกับอาชีวะ ชื่อว่า สัมมากัมมันตะ

๕. สัมมาอาชีวะ

การเว้นจาก วจีทุจริต ๔ และกายทุจริต ๓ ที่เกี่ยวกับอาชีวะ ชื่อว่า สัมมาอาชีวะ

๖. สัมมาวายามะ

ความเพียรที่ดำเนินไปตามสัมมุปปธานทั้ง ๔ ชื่อว่า สัมมาวายามะ

๗. สัมมาสติ

ความระลึกที่ดำเนินไปตามสติปัฏฐานทั้ง ๔ ชื่อว่า สัมมาสติ

๘. สัมมาสมาธิ

ความตั้งมั่นในอารมณ์วิปัสสนากรรมฐาน ชื่อว่า สัมมาสมาธิ

การจำแนกองค์มรรค ๘

โดยสี่ขั้น สภาธิขั้น ปัญญาขั้น

๑. สัมมวาจา ๒. สัมมากัมมันตะ ๓. สัมมาอาชีวะ

องค์มรรคทั้ง ๓ นี้ สงเคราะห์เข้าใน สี่ขั้น

๔. สัมมาวายามะ ๕. สัมมาสติ ๖. สัมมาสมาธิ

องค์มรรคทั้ง ๓ นี้ สงเคราะห์เข้าใน สภาธิขั้น

๗. สัมมาทวิภูติ ๘. สัมมาสังกัปปะ

องค์มรรคทั้ง ๒ นี้ สงเคราะห์เข้าใน ปัญญาขั้น

จบ โภธิปักขิยสังคหะ

ศัพท์สังกะ

การแสดงสงเคราะห์ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ซึ่งเป็นวัตถุธรรมทั้งหมดรวมกัน

๕๖๖๕๖๖

ในศัพท์สังกะนี้ มีธรรมอยู่ ๕ หมวด คือ

๑. ชั้น ๒. อุปาทานักชั้น ๓. आयตนะ ๔. ธาตุ ๕. สัจจะ

ว่าโดยประเภทมี ๓๕ (ไม่ต้องนับอุปาทานักชั้นโดยเฉพาะ) ดังจะแสดงตามลำดับต่อไปนี้

๑. ชั้น

● ชั้น มี ๕ คือ

๑. รูปชั้น กอกรูป องค์ธรรมได้แก่ รูป ๒๘
๒. เวทนาชั้น กอเวทนา องค์ธรรมได้แก่ เวทนาเจตสิก ที่ใน จิต ๘๕ หรือ ๑๒๑
๓. สัญญาชั้น กอสัญญา องค์ธรรมได้แก่ สัญญาเจตสิก ที่ใน จิต ๘๕ หรือ ๑๒๑
๔. สังขารชั้น กอสังขาร องค์ธรรมได้แก่ เจตสิก ๕๐ (เว้น เวทนา-สัญญา) ที่ใน จิต ๘๕ หรือ ๑๒๑ ตามสมควร
๕. วิญญาณชั้น กอจิต องค์ธรรมได้แก่ จิต ๘๕ หรือ ๑๒๑

๒. อุปาทานักชั้น

● อุปาทานักชั้น มี ๕ คือ

๑. รูปอุปาทานักชั้น กอรูป ที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน องค์ธรรมได้แก่ รูป ๒๘

๒. เวทนุปาทานักขันธ์ กองเวทนา ที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน องค์
 ธรรมได้แก่ *เวทนาเจตสิก* ที่ใน *โลกียจิต ๘๑*
๓. สัตถุอุปาทานักขันธ์ กองสัตถุญา ที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน องค์
 ธรรมได้แก่ *สัตถุญาเจตสิก* ที่ใน *โลกียจิต ๘๑*
๔. สังขารูปาทานักขันธ์ กองสังขาร ที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน องค์
 ธรรมได้แก่ *เจตสิก ๕๐ (เว้น เวทนา สัตถุญา)*
 ที่ใน *โลกียจิต ๘๑*
๕. วิญญานูปาทานักขันธ์ กองจิต ที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน องค์ธรรม
 ได้แก่ *โลกียจิต ๘๑*

๓. อายตนะ

● อายตนะ มี ๑๒ คือ

๑. จักขายตนะ จักขุ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิก เกิด
 องค์ธรรมได้แก่ *จักขุปสาท*
๒. โสตายตนะ โสตะ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิก เกิด
 องค์ธรรมได้แก่ *โสตปสาท*
๓. ฆณายตนะ ฆานะ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิก เกิด
 องค์ธรรมได้แก่ *ฆานปสาท*
๔. ชิวหายตนะ ชิวหา ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิก เกิด
 องค์ธรรมได้แก่ *ชิวหาปสาท*
๕. กายายตนะ กายะ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิก เกิด
 องค์ธรรมได้แก่ *กายปสาท*
๖. รูปลายตนะ รูปารมณฺ์ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิกเกิด
 องค์ธรรมได้แก่ *สีต่างๆ*

๗. สัททายตนะ สัททาทรมณ์ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิกเกิด องค์กรธรรมได้แก่ *เสียงต่าง ๆ*
๘. คันธายตนะ คันธาทรมณ์ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิกเกิด องค์กรธรรมได้แก่ *กลิ่นต่าง ๆ*
๙. รสายตนะ รสาทรมณ์ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิกเกิด องค์กรธรรมได้แก่ *รสต่าง ๆ*
๑๐. โภภุญัพพายตนะ โภภุญัพพาทรมณ์ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิกเกิด องค์กรธรรมได้แก่ *สัมผัสต่าง ๆ*
๑๑. มนายตนะ จิต ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิกเกิด องค์กรธรรมได้แก่ *จิตทั้งหมด*
๑๒. รัมมายตนะ สภาพธรรมต่าง ๆ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิต เจตสิกเกิด องค์กรธรรมได้แก่ *เจตสิก ๕๒ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน*

๔. ธาตุ

● ธาตุ มี ๑๘ คือ

๑. จักขุธาตุ จักขุ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง ความใสที่รูปารมณ์ มากกระทบได้ องค์กรธรรมได้แก่ *จักขุปสาท*
๒. โสตรธาตุ โสตะ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง ความใสที่สัททาทรมณ์ มากกระทบได้ องค์กรธรรมได้แก่ *โสตรปสาท*
๓. ฆานธาตุ ฆานะ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง ความใสที่คันธาทรมณ์ มากกระทบได้ องค์กรธรรมได้แก่ *ฆานปสาท*
๔. ชิวหาธาตุ ชิวหา ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง ความใสที่รสาทรมณ์ มากกระทบได้ องค์กรธรรมได้แก่ *ชิวหาปสาท*

๕. กายธาตุ กายะ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งความใสที่
โผฏฐัพพารมณฺ์มากระทบได้ องค์ธรรมได้แก่
กายปสาท
๖. รูปธาตุ รูปารมณฺ์ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการกระทบ
กับจักขุปสาทได้ องค์ธรรมได้แก่ *สี*ต่าง ๆ
๗. สัทธาธาตุ สัทธาารมณฺ์ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง
การกระทบกับโสตปสาทได้ องค์ธรรมได้แก่ *เสียง*
ต่าง ๆ
๘. คันธธาตุ คันธารมณฺ์ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการ
กระทบกับฆานปสาทได้ องค์ธรรมได้แก่ *กลิ่น*
ต่าง ๆ
๙. รสธาตุ รสารมณฺ์ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการกระทบ
กับชีวหาปสาทได้ องค์ธรรมได้แก่ *รส*ต่าง ๆ
๑๐. โผฏฐัพพธาตุ โผฏฐัพพารมณฺ์ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการ
กระทบกับกาย องค์ธรรมได้แก่ *สัมผัส*ต่าง ๆ
๑๑. จักขุวิญญานธาตุ จักขุวิญญาน ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการเห็น
องค์ธรรมได้แก่ *จักขุวิญญานจิต ๒*
๑๒. โสตวิญญานธาตุ โสตวิญญาน ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการได้
ยิน องค์ธรรมได้แก่ *โสตวิญญานจิต ๒*
๑๓. ฆานวิญญานธาตุ ฆานวิญญาน ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการ
รู้จักกลิ่น องค์ธรรมได้แก่ *ฆานวิญญานจิต ๒*
๑๔. ชิวหาวิญญานธาตุ ชิวหาวิญญาน ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการ
รู้รส องค์ธรรมได้แก่ *ชิวหาวิญญานจิต ๒*
๑๕. กายวิญญานธาตุ กายวิญญาน ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการ
รู้สัมผัส องค์ธรรมได้แก่ *กายวิญญานจิต ๒*

๑๖. มโนธาตุ จิต ๓ ดวง ชื่อว่า มโนธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง การรู้ปัญญาธรรมณ์อย่างสามัญ องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาทวารวัชชนจิต ๑ สัมปฏิจฉนจิต ๒
๑๗. มโนวิญญูณธาตุ จิต ๗๖ ชื่อว่า มโนวิญญูณธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่ง การรู้อารมณ์เป็นพิเศษ องค์ธรรมได้แก่ จิต ๗๖ (เว้น ทวิปัญญาวิญญูณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓)
๑๘. รัम्मธาตุ สภาพธรรม ๖๘ ชื่อว่า รัम्मธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งสภาพลักษณะของตนๆ องค์ธรรมได้แก่ เจตสิก ๕๒ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน

๕. อริยสังขะ

● อริยสังขะ มี ๔ คือ

๑. ทุกขสังขะ ธรรมที่เป็นทุกข์เป็นความจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย องค์ธรรมได้แก่ โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ (เว้น โลกะ) รูป ๒๘
๒. สมุทยสังขะ ธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นความจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย องค์ธรรมได้แก่ โลกเจตสิก
๓. นิโรธสังขะ ธรรมที่เป็นเครื่องดับทุกข์ เป็นความจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย องค์ธรรมได้แก่ นิพพาน
๔. มรรคสังขะ ธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงความดับทุกข์ เป็นความจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย องค์ธรรมได้แก่ มัคคังคเจตสิก ๘ ดวง มีปัญญาเจตสิก เป็นต้น ที่ในมรรคจิต ๔

**กาถาแสดงการนับองค์ธรรม ในปัญญาขั้นและอุปาทานขั้น
พร้อมทั้งแสดงเหตุที่นิพพานเป็นขั้นวิมุตต์**

๑. รูปฌ เวทนา สัญญา	เสสเจตสิก ๓๓
วิญญาณมิติ ปรยเจเต	ปลงกฤษณชาติ ภาสิตา ฯ
๒. ปลงอุปาทานฤษณชาติ	๓๓ เตะฐุมกา มตา
เกทาภาเวน นิพพานํ	ขนฺธสงคฺคหนิสฺสฎฺฐํ ฯ

๑. นักศึกษาทั้งหลาย พึงแสดงธรรมทั้ง ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา และเจตสิก
ที่เหลือ ๕๐ ดวง วิญญาณ เหล่านี้ว่า ขั้น ๕

๒. นักศึกษาทั้งหลาย พึงทราบ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เกิดใน
ภูมิทั้ง ๓ ว่า อุปาทานขั้น ๕

ส่วนนิพพานพ้นจากขั้นทั้ง ๕ เพราะไม่มีประเภทที่ต่างๆ กัน เช่น ปัจจุบัน
อดีต อนาคต เป็นต้น

การนับองค์ธรรม ในวิญญาณธาตุ ๗

และธัมมายนะ ธัมมธาตุ

เอตถ ปน เจตสิกสุขุมรูปนิพพานวเสน เอกุณสตตติ ธมฺมา ธมฺมายนน
ธมฺมธตฺตติ สงฺขํ กจฺจนฺติ, มนายตฺนเมว สตฺตวิญญาณธตฺตวเสน ภิษฺชติ ฯ

สำหรับในที่นี้ ธรรม ๖๕ คือ เจตสิก ๕๒ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน พึงเรียก
ว่า ธัมมายนะ ธัมมธาตุ มนายตนะพวกเดียวกันนั้น แบ่งออกเป็นวิญญาณธาตุ ๗

คาถาแสดงความเป็นไปแห่งอายตนะและธาตุ ที่มีประเภท ๑๒ และ ๑๘

ทวาราลมพนภเทน ภวนุตายตนาณี จ
ทวารมลมพตทุปฺปนฺน- ปรียาเยน ธาตุโย ฯ

อายตนะ มีจำนวน ๑๒ เพราะมีประเภทต่างกันแห่ง ทวาร ๖ และอารมณ์ ๖ ธาตุ มีจำนวน ๑๘ โดยปริยายแห่ง ทวาร ๖ อารมณ์ ๖ และวิญญาณ ๖ ที่เกิดใน ทวาร อารมณ์ นั้น

คาถาแสดงการนับองค์ธรรมที่ใน อริยสังขะ ๔

ทุกขํ เตภูมกํ วัฏฏํ ตณฺหา สมุทโย ภเว
นิโรธो นาม นิพพานํ มกฺโข โลกุตฺตโร มโต ฯ

นักศึกษาทั้งหลายพึงทราบ ธรรมที่วนเวียนอยู่ในภูมิทั้ง ๓ ชื่อว่า ทุกขสังขะ ตัณหา ชื่อว่า สมุทสังขะ นิพพาน ชื่อว่า นิโรธสังขะ องค์มรรค ๘ ที่เกิดในโลกุตตรมรรค ชื่อว่า มรรคสังขะ

คาถาแสดงธรรมที่เป็นสังขวิมุตต์

มคฺคยฺยุตฺตา ผลา เจว จตฺตจฺจวินิสฺสฎฺฐา
อิติ ปญฺจปภเทน ปวฺตุโต สพฺพสฺงฺคโห ฯ

มรรคจิตตูปบาท ๒๕ (เว้น องค์มรรค ๘) ที่ประกอบด้วยมรรคจิตกัฏฐิ ผลจิตตูปบาท ๓๗ กัฏฐิ พ้นจากสังขะทั้ง ๔ ชื่อว่า สังขวิมุตต์ พระอนุรุทธาจารย์ แสดงศัพท์สังกะ โดยแบ่งออกเป็น ๕ ประเภท มีดังกล่าวแล้วนี้

คำอธิบายในศัพท์สังคหะ

วจนัตถะของคำว่า สัพพสังคหะ คือ

สพฺเพสํ ปรมัตถมฺมานํ สงฺคโหติ = สพฺพสงฺคโห

หมวดที่แสดงสงเคราะห์ปรมัตถธรรมทั้งหมด ฉะนั้น จึงชื่อว่า สัพพสังคหะ หมายความว่า ในศัพท์สังคหะนี้ พระอนุรุทธาจารย์แสดงการจำแนกปรมัตถธรรม ทั้ง ๕ ไว้ทั้งหมด โดยไม่มีเหลือ

๑. ชั้น

คำว่า ชั้น หมายความว่า เป็นกลุ่ม เป็นกอง ตรงกับบาลีที่กล่าวว่า

ราสฏฺเฐน (ราสอิฏฺเฐน) ขนฺโธ

ชื่อว่า ชั้น เพราะอรรถว่า เป็นกลุ่ม เป็นกอง

- คือ
๑. ธรรมที่เป็น ปัจจุบัน อดีต อนาคต	รวมกันเป็น กอง ๑
๒. ธรรมที่เป็น อัชฌัตตะ และ พหิทตะ	รวมกันเป็น กอง ๑
๓. ธรรมที่เป็น โอฬาริกะ และ สุขุมะ	รวมกันเป็น กอง ๑
๔. ธรรมที่เป็น หีนะ และ ปณิตะ	รวมกันเป็น กอง ๑
๕. ธรรมที่เป็น ทูระ และ สันติกะ	รวมกันเป็น กอง ๑

ฉะนั้น ในชั้นทั้ง ๕ นั้น

๑. รูปที่กำลังเกิดอยู่ รูปที่ดับไปแล้ว รูปที่จะเกิดต่อไปข้างหน้า ทั้ง ๓ ประเภทนี้ รวมกันชื่อว่า รูปชั้น

● เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้

๒. รูปที่เกิดภายในตัวเรา และ รูปที่เกิดภายนอกตัวเรา ทั้ง ๒ ประเภทนี้ รวมกันชื่อว่า รูปชั้น

● เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้

๓. รูปที่หยาบ และ รูปที่ละเอียด ทั้ง ๒ ประเภทนี้ รวมกันชื่อว่า รูปขันธ์
- เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้
๔. รูปที่ต่ำ และ รูปที่ประณีต ทั้ง ๒ ประเภทนี้ รวมกันชื่อว่า รูปขันธ์
- เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้
๕. รูปที่ไกลจากปัญญา คือ รู้ได้ยาก และ รูปที่ใกล้ต่อปัญญา คือ รู้ได้ง่าย ทั้ง ๒ ประเภทนี้ รวมกันชื่อว่า รูปขันธ์
- เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้

ข้อความที่แสดงถึงความหมายของคำว่า ขันธ์ ที่กล่าวมาแล้วนี้ ย่อมทำให้รู้ได้ว่า คำว่า ขันธ์ ที่หมายความว่า เป็นกลุ่ม เป็นกอง นั้น มิได้มุ่งหมายเอาจำนวนมากรวมกัน มุ่งหมายเอาธรรมที่มีประเภทต่างกัน ๕ ประเภทที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง ด้วยเหตุนี้ เวทนาเจตสิกดวงเดียว และ สัญญาเจตสิกดวงเดียว จึงเป็นเวทนาขันธ์ และสัญญาขันธ์ได้

สำหรับ นิพพาน เป็นขันธ์วิมุตต์ ก็เพราะไม่มีประเภทต่างกัน กล่าวคือ

๑. นิพพาน ไม่มีประเภทแห่ง ปัจจุบัน อดีต อนาคต มีแต่กาลวิมุตต์อย่างเดียว ฉะนั้น จึงเป็นขันธ์ไม่ได้
๒. นิพพาน ที่เป็นอัชฌัตตะไม่มี เป็นพหิทระอย่างเดียว ฉะนั้น จึงเป็นขันธ์ไม่ได้
๓. นิพพาน ที่เป็นโอฬาริกะไม่มี เป็นสุขุมะอย่างเดียว ฉะนั้น จึงเป็นขันธ์ไม่ได้
๔. นิพพาน ที่เป็นหีนะไม่มี เป็นปณีตะอย่างเดียว ฉะนั้น จึงเป็นขันธ์ไม่ได้
๕. นิพพาน ที่เป็นสันติกะไม่มี เป็นทุระอย่างเดียว ฉะนั้น จึงเป็นขันธ์ไม่ได้

ที่กล่าวว่า นิพพานเป็น กาลวิมุตต์ พหิทระ สุขุมะ ปณีตะ ทุระ เหล่านี้ ก็ไม่เรียกว่า นิพพาน มี ๕ ประเภท เพราะนิพพานที่เป็นกาลวิมุตต์นั่นเอง เป็นพหิทระ สุขุมะ ปณีตะ ทุระ ด้วย

แสดงวจนัตถะของคำว่า ขันธ์

อนเอกทุกฺเขหิ ขชฺชนฺตฺติ = ขนฺธา

ธรรมทั้งหลายที่ถูกทุกข์ต่างๆ เคี้ยวกิน ฉะนั้น ชื่อว่า จันท์ หมายถึงจันท์ ๕ นี้ เป็นที่เกิดแห่ง ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ เป็นต้น ถ้าไม่มีจันท์ ๕ แล้ว ทุกข์ต่างๆ เหล่านี้ ก็เกิดขึ้นไม่ได้

หรืออีกนัยหนึ่ง

สุญญการํ ชาเรณฺหิตฺติ = ขนฺธา

ธรรมเหล่าใด ที่แสดงอาการ ว่างเปล่าจากอัตตะ ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้นชื่อว่า จันท์

ตามธรรมดาสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ โดยมากมีความเข้าใจว่าความเป็นอยู่ต่างๆ ที่ปรากฏขึ้นแก่ตน เช่น การทำ การพูด การคิดนึก ความสบาย ไม่สบาย ดีใจ เสียใจ และการเปลี่ยนแปลงไปต่างๆ ของร่างกาย เป็นต้น เหล่านี้เป็นตัวเรา เป็นของเรา แทบทั้งสิ้น ดังที่ใช้พูดกันว่า เราทำ เราพูด เราคิด เราสบาย ไม่สบาย เราดีใจ เสียใจ เราห่ม เราแก่ เราสวย เราไม่สวย และถ้าอาการดังกล่าวมานี้ปรากฏแก่ผู้อื่น ก็ใช้คำว่า ผู้นั้น ผู้นี้ ทำ พูด คิด สบาย ไม่สบาย เป็นต้น รวมความว่าทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ มีเรา มีเขา ซึ่งล้วนแต่เป็นอัตตทัญญูทั้งสิ้น แต่ความจริงนั้นความเป็นไปต่างๆ เหล่านี้ หาใช่เป็นเรา เป็นเขาไม่ เป็นสภาพของจันท์ ๕ แท้ๆ กล่าวคือ

๑. การเปลี่ยนแปลงของร่างกาย มี เติบโต เจริญขึ้น แก่ลง ผมหงอก ฟันหัก เป็นต้น การเคลื่อนไหวกายและการพูดก็ดี เหล่านี้ เป็น *รูปจันท์*

๒. ความรู้สึก สบาย ไม่สบาย ดีใจ เสียใจ เฉยๆ เหล่านี้ เป็น *เวทนาจันท์*

๓. ความจำสิ่งต่างๆ ได้ เป็น *สัญญาจันท์*

๔. ความอยากได้ ความโกรธ ความหลง ความเลื่อมใส ความพยายาม ความรู้ตามความเป็นจริง เป็นต้น ที่เป็นการปรุงแต่งจัดแจงภายในจิตสันดาน เหล่านี้เป็น *สังขารจันท์*

๕. ความรู้ในอารมณ์ต่างๆ เป็น *วิญญาณจันท์*

ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่ประกอบด้วยสุดมยปัญญา จินตามยปัญญา และภาวนามยปัญญาทั้งหลาย จึงรู้ว่าบรรดาสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ในโลกนี้ นอกจากจันท์ ๕ แล้ว ก็ไม่มีอะไรอื่น

อีก เป็นสภาพอนัตตาทั้งสิ้น ส่วนการที่รู้ถึงสภาพอนัตตาของรูปนามเหล่านี้ จะรู้ชัดเพียงใดนั้น ก็ต้องแล้วแต่กำลังของปัญญานั้นๆ ตามลำดับ

๒. อุปาทานักขันธ

วจนัตถะของคำว่า อุปาทานักขันธ คือ

อุปาทานานํ โจรรา ขนฺธา = อุปาทานกฺขนฺธา

ขันธ ที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน ชื่อว่า อุปาทานักขันธ

ในการที่พระพุทธองค์ทรงแสดงอุปาทานักขันธ แยกออกมาจากขันธ ๕ นั้น ก็เพื่อให้เป็นประโยชน์ในการเจริญวิปัสสนา เพราะผู้ที่เจริญวิปัสสนานั้น จะต้องกำหนดขันธ ๕ ที่เป็นโลกียะ ซึ่งเป็นอารมณ์ของอุปาทานได้ กล่าวคือ กามอุปาทาน ทิฏฐอุปาทาน สิล্পพตฺอุปาทาน อตฺตวาทุอุปาทาน เหล่านี้ เกิดขึ้นด้วยอาศัย รูป และ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เป็นโลกียะเป็นเหตุเท่านั้น สำหรับเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เป็นโลกุตตระนั้น ไม่ใช่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน หมายถึง อุปาทานทั้ง ๔ ที่เกิดขึ้น โดยอาศัยโลกุตตระธรรมนั้น ย่อมไม่มี ด้วยเหตุนี้ จึงทรงแสดงอุปาทานักขันธโดยเฉพาะอีก

๓. อายตนะ

วจนัตถะของคำว่า อายตนะ คือ

อายตฺนติ อตฺตโน ผลุปรปฺตติยา อุตฺตสาหนฺตา วิย โหนฺตติ = อายตฺนานิ

ธรรมเหล่าใด มีสภาพคล้ายกับว่า มีความพยายาม เพื่อยังผลของตนให้เกิดขึ้น ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า อายตนะ

หมายความว่า

๑. จักขายตนะ กับ รูปายตนะ ทั้ง ๒ เป็นเหตุให้การเห็นเกิดขึ้น ฉะนั้น การเห็นนี้ จึงเป็นผลของอายตนะทั้ง ๒ นั้น ในทางอายตนะอื่นๆ ก็เป็นไปเช่นเดียวกัน คือ

๒. โสตายตนะ กับ สัททายตนะ เป็นเหตุ การได้ยิน เป็นผล

๓. ฆานายตนะ กับ คันธายตนะ เป็นเหตุ การได้กลิ่น เป็นผล
๔. ชิวหายตนะ กับ รสายตนะ เป็นเหตุ การรู้รส เป็นผล
๕. กายายตนะ กับ ไผฏฐัพพายตนะ เป็นเหตุ การรู้สัมผัส เป็นผล
๖. มนายตนะ กับ รัสมายตนะ เป็นเหตุ การรู้เรื่องราวต่างๆ เป็นผล

เหตุกับผลที่กล่าวมานี้ ย่อมเป็นไปตามสภาวะอนัตตาทั้งสิ้น อายตนะต่างๆ เหล่านี้ หาได้มีความพยายามขึ้นอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ แต่สภาพความเป็นไปของอายตนะต่างๆ เหล่านี้ ดูคล้ายๆ กับว่ามีการขวนขวายพยายามเพื่อให้ผลของตนๆ เกิดขึ้น ฉะนั้น จึงแสดงวจันตตะว่า

อุสุสาหนุตตา วีย โหนุตติ

คือ มีสภาพคล้ายกับว่า มีความพยายาม เพื่อให้ผลของตนเกิด

อิกนัยหนึ่ง

อายสงฺขาเต จิตฺตเจตสิกฺกรมเม เอตานิ ตโนนฺตติ วิตุถาเรนฺตฺตติ = อายตนานิ

จักขุปสาท กับ รูปารมณฺ์ เป็นต้นเหล่านี้ ย่อมกระทำซึ่งจิตและเจตสิกกรรมที่เรียกว่า อายตนะ ให้กว้างขวางเจริญขึ้น ฉะนั้น จักขุปสาท กับ รูปารมณฺ์ เป็นต้นเหล่านี้ จึงชื่อว่า อายตนะ

ในอายตนะ ๑๒ เหล่านี้ เมื่อจำแนกออกเป็นภายในภายนอกแล้ว อายตนะภายในที่เรียกว่า อัชฌัตติกายตนะ มี ๖ คือ จักขายตนะ เป็นต้น จนถึงมนายตนะ อายตนะภายนอกที่เรียกว่า พาหิรายตนะ มี ๖ คือ รูปายตนะ เป็นต้น จนถึงรัสมายตนะ อายตนะภายในและภายนอกเหล่านี้ เมื่อมากระทบกันเข้าแล้ว วิธีจิตต่างๆ มี จักขุทวารวิธี เป็นต้น ย่อมเกิดขึ้น วิธีจิตที่เกิดขึ้นนั้น ก็ไม่ใช่จะเกิดขึ้นแต่เพียงวิธีเดียว ย่อมเกิดขึ้นหลายวิธีจนนับไม่ถ้วน และในวิธีหนึ่งๆ นั้น ก็มีจิตเกิดขึ้นหลายชนิดด้วยกัน คือ กุศลบ้าง อกุศลบ้าง วิบากและกิริยาบ้าง การเกิดขึ้นของวิธีจิตหลายๆ วิธี หลายๆ ชนิดเช่นนี้แหละ ได้ชื่อว่า จิต เจตสิก กว้างขวาง เจริญขึ้น และในการที่จิต เจตสิก กว้างขวาง เจริญได้เช่นนี้ ก็โดยอาศัยอายตนะทั้งภายในและภายนอกนั่นเอง

อนึ่ง อกุศลธรรม มี โลกะ โทสะ เป็นต้น และกุศลธรรม มี ศรัทธา สติ ปัญญา เป็นต้น เหล่านี้ ขณะเกิดขึ้นในตอนแรกนั้น ยังมีกำลังอ่อนอยู่ เมื่อวิถิจิตที่มีกุศล อกุศล เหล่านี้ เกิดวนเวียนหลาย ๆ รอบแล้ว กำลังแห่งกุศล อกุศล เหล่านี้ ก็ค่อย ๆ มากขึ้นเป็นลำดับ จนกระทั่งสำเร็จเป็นสุจริต ทุจริตได้ นี้ก็ชื่อว่า จิต เจตสิก มีความกว้างขวางเจริญขึ้น และอาศัยอายตนะภายในและภายนอกเป็นเหตุให้เกิดขึ้นเช่นเดียวกัน ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวไว้ในวจนัตถะว่า อายตนะภายในและภายนอกเหล่านี้ ย่อมกระทำซึ่งจิตและเจตสิกธรรมให้กว้างขวางเจริญขึ้น

เนื้อความ ๕ อย่าง ของศัพท์ว่า อายตนะ

ศัพท์ว่า อายตนะ นี้ มีเนื้อความแสดงอยู่ ๕ อย่าง คือ

๑. สยชาติเทศฎฐ หมายถึงความว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่เป็นอายตนะภายในนี้ เรียกว่า อายตนะ เพราะเป็นที่เกิดแห่งวิถิจิตบ่อย ๆ คือ จะเกิดในชาติใดภพใดก็ตาม ไม่เกิดที่อื่นต้องเกิดตามอายตนะเหล่านี้ทั้งนั้น

๒. นิวาสนฎฐ หมายถึงความว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่เป็นอายตนะภายในนี้ เรียกว่า อายตนะ เพราะเป็นที่อยู่ของวิถิจิต การแสดงเช่นนี้เป็นการแสดงโดยอุปจรรย์ คือ แสดงโดยอ้อม เพราะวิถิจิตต่าง ๆ นั้น ไม่ใช่มีอยู่แล้วที่ใน ตา หู เป็นต้น ต่อเมื่อมีเหตุปัจจัยพร้อมเพรียงกันแล้ว วิถิจิตเหล่านั้นก็เกิดขึ้น เหมือนหนึ่งพิณกับเสียงพิณ ย่อมกล่าวไม่ได้ว่าเสียงพิณนั้น อยู่ที่ตัวพิณหรือที่สายพิณ แต่ถ้าดีดขึ้นแล้ว เสียงนั้นจะปรากฏดังขึ้นมา คล้ายกับว่าเสียงนั้นอยู่ในสายพิณ ข้อนี้นั้นใด วิถิจิตและอัมชัตตติกายตนะ ๖ เหล่านี้ แต่ถ้ามีเหตุปัจจัยไม่บริบูรณ์ กล่าวไม่ได้ว่า วิถิจิตนี้ อยู่ในอัมชัตตติกายตนะ ๖ เหล่านี้ แต่ถ้ามีเหตุปัจจัยบริบูรณ์แล้วก็ปรากฏเกิดขึ้นเหมือนหนึ่งวิถิจิตนี้อยู่ในอายตนะเหล่านี้ ดังที่กล่าวมาแล้ว

๓. อากรฎฐ หมายถึงความว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่เป็นอายตนะภายในนี้ เรียกว่า อายตนะ เพราะเกิดขึ้นอยู่ในสัตว์ทั่วไป ไม่เลือกชั้นต่ำ ชั้นสูง เล็ก ใหญ่ คือ ไม่ว่าจะเป็นมมนุษย์ เทวดา สัตว์ดิรัจฉาน ก็ต้องมี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ด้วยกันทั้งสิ้น

๔. สโมสธณฎฐ หมายถึงความว่า รูปายตนะ เป็นต้น จนถึงขัมมายตนะ ที่เป็นอายตนะภายนอกนี้ เรียกว่า อายตนะ เพราะเป็นที่ประชุมแห่งวิถิจิตทั้งหลาย คือ

วิถีจิตต่างๆ ที่เกิดขึ้นนั้นจะต้องมีการรับอารมณ์เสมอ การรับอารมณ์ของวิถีจิตเหล่านี้ คล้ายกับว่าเข้าไปประชุมในอารมณ์มี รูปารมณ์ เป็นต้น ที่ตนรับอยู่

๕. การณภูจ หมายความว่า อายตนะภายใน ๖ และภายนอก ๖ เหล่านี้ เรียกว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้วิถีจิตเกิดขึ้น คือ ตามธรรมดาวิถีจิตที่จะเกิดขึ้นได้นั้น ต้องมีอายตนะทั้งภายในและภายนอก ถ้าไม่มีอายตนะเหล่านี้เสียแล้ว วิถีจิตเกิดขึ้นไม่ได้

๔. ชาติ

นิสสत्ตนิชชีวภูเทน = ชาติ

จักขุปสาท เป็นต้น ชื่อว่า ชาติ เพราะมีเนื้อความว่า ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวะ เป็นสภาวะแท้ๆ นั่นเอง

ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายที่เกิดอยู่ในโลกนี้ย่อมมีการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรับรู้ การสัมผัสถูกต้อง การคิดนึกอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น ซึ่งกิจต่างๆ เหล่านี้ มิได้ก็ เพราะการประชุมร่วมกันระหว่าง ทวาร อารมณ์ วิญญาณ ที่เป็นธาตุทั้ง ๑๘ นั้นเอง นอกจากการประชุมระหว่างธาตุ ๑๘ เหล่านี้แล้ว ที่เข้าใจกันว่าการเห็น การได้ยิน การคิดนึก หรือการไป การมา การกิน การนอน การพูด ของมนุษย์ สัตว์ดิรัจฉาน เหล่านี้ ก็ย่อมไม่มี ฉะนั้น สภาพความเป็นอยู่ของธาตุทั้ง ๑๘ เหล่านี้ จึงกล่าวว่าเป็น นิสสत्ต คือ ไม่ใช่เป็นสัตว์ เป็นบุคคล

ความเข้าใจว่าคนนั้นคนนี้ตาย แต่วิญญาณไม่ตาย เมื่อคนหรือสัตว์ตายแล้ว วิญญาณก็ล่องลอยออกจากร่างเก่าไปอยู่ในร่างใหม่ต่อไป ความเข้าใจเช่นนี้ย่อมจัดเป็นอัตตวาทุปาทาน คือ ยึดมั่นว่าสัตว์ทั้งหลายนั้นมี ชีวะ อัตตะ อยู่ ซึ่งความเป็นจริงตามสภาวะนั้น ชีวะ อัตตะ ที่ไม่ตาย ย้ายจากภพเก่าไปเกิดในภพใหม่นั้น ไม่มี การเกิด การอยู่ การตาย เหล่านี้ เป็นไปตามสภาพของธาตุทั้งสิ้น คือ เมื่อเวลาตายนั้น วิญญาณธาตุ ฐัมมธาตุ และจักขุธาตุ เป็นต้น ที่เป็นกัมมชรูปดับ เมื่อเวลาเกิด มโนวิญญาณธาตุ ฐัมมธาตุ และจักขุธาตุ เป็นต้น ที่เป็นกัมมชรูปเกิดขึ้นนั่นเอง ดังนั้น สภาพความเป็นอยู่ของธาตุทั้ง ๑๘ เหล่านี้ จึงกล่าวว่าเป็นนิชชีว คือ ไม่ใช่ชีวะ อัตตะ

แสดงวณัตถะของคำว่า ชาติ

อุตตโน สภาวํ ชาเรตีติ = ชาติ

ธรรมชาติใด ทรงไว้ซึ่งสภาพของตน ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า ชาติ

หมายความว่า ธรรมดาธาตุทั้ง ๑๘ นั้น ย่อมเป็นไปตามสภาพของตน ไม่ขึ้นกับใคร ไม่อยู่ในอำนาจของผู้ใดทั้งสิ้น สภาพของตนเป็นอย่างไร ก็รักษาสภาพของตนไว้อย่างนั้นเสมอ ไม่เปลี่ยนแปลง เช่น จักขุธาตุมีสภาพใส สมควรที่สีต่างๆ มาปรากฏได้ ฉะนั้น จักขุธาตุนี้จะเกิดอยู่กับใครก็ตาม ย่อมมีความใสที่รับสีต่างๆ ได้เท่านั้น ความใสของจักขุธาตุไม่สามารถรับเสียง หรือกลิ่น เป็นต้นได้เลย และก็ไม่มีใครสามารถมาใช้อำนาจให้ความใสของจักขุธาตุนี้ รับสิ่งอื่นๆ ที่นอกไปจากสีได้

รูปธาตุมีสภาพแสดงสีให้ปรากฏในทางตา ฉะนั้น รูปธาตุนี้จึงทรงไว้ซึ่งสภาพที่แสดงสีให้ปรากฏเฉพาะในทางตาอย่างเดียว ไม่สามารถแสดงสีให้ปรากฏในทางหู จมูก เป็นต้นได้

จักขุวิญญาณธาตุทรงไว้ซึ่งสภาพเห็น ฉะนั้น จักขุวิญญาณธาตุจะเกิดกับใครที่ไหนก็ตาม ย่อมมีการเห็นทั้งนั้น จะบังคับไม่ให้เห็น หรือบังคับให้เปลี่ยนการเห็นเป็นการได้ยิน เสียงก็เป็นไม่ได้ ดังนี้ เป็นต้น ฉะนั้น สภาพความเป็นอยู่ของธาตุทั้ง ๑๘ เหล่านี้ จึงกล่าวว่าเป็นธรรมชาติที่ทรงไว้ ซึ่งสภาพของตนๆ ไม่มีการเปลี่ยนแปลง

๕. อริยสัจจะ

วณัตถะของคำว่า อริยสัจจะ คือ

อริยานํ สจฺจานิ = อริยสจฺจานิ

ธรรมที่เป็นความจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย ชื่อว่า อริยสัจจะ

หมายความว่า ความจริง ๔ อย่าง ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ นั้น บรรดาปุถุชนทั้งหลาย แม้ว่าจะได้ยินได้ฟังก็ตาม แต่สภาพที่เป็นความจริงดังที่พระองค์ทรงแสดงว่า ธรรมนี้เป็นทุกข์ ธรรมนี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ธรรมนี้เป็นเครื่องดับทุกข์ ธรรมนี้เป็นหนทางให้ถึงความดับทุกข์เหล่านี้ ปุถุชนเหล่านั้นย่อมเห็นไม่ลึกซึ้งมั่นคง

เหมือนพระอริยเจ้า ดังนั้น ธรรมที่เป็นความจริงตามที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้นั้น จึงได้ชื่อว่า

อริยานํ สัจจานํ = อริยสัจจานิ

อีกนัยหนึ่ง

อริยานิ ตถานิ สัจจานิ = อริยสัจจานิ

สัจจธรรมทั้ง ๔ ที่เป็นความจริงไม่เปลี่ยนแปลง ชื่อว่า อริยสัจจะ

หมายความว่า ธรรมที่ได้ชื่อว่า ทุกขสัจจะ นั้น ย่อมทำให้สัตว์ทั้งหลายได้รับความลำบากจริงสมกับที่ตั้งชื่อไว้ ธรรมที่ได้ชื่อว่า สมุทยสัจจะ ก็ย่อมเป็นเหตุให้ความทุกข์ต่างๆ เกิดแก่สัตว์ทั้งหลายจริงสมกับที่ตั้งชื่อไว้ ธรรมที่ได้ตั้งชื่อว่า นิโรธสัจจะ ก็ย่อมเป็นเครื่องที่ทำให้ทุกข์ต่างๆ ดับไปจริงสมกับที่ตั้งชื่อไว้ ธรรมที่ได้ชื่อว่า มรรคสัจจะ ก็ย่อมเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับทุกข์จริงสมกับที่ตั้งชื่อไว้

อนึ่ง ตามที่คนโบราณทั้งหลายตั้งชื่อบรรดาสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลาย ที่มีอยู่ในโลก เช่น ชาย หญิง สุนัข แมว ต้นไม้ ภูเขา เขียว แดง เป็นต้นเหล่านี้ ก็เป็นความจริงเหมือนกัน แต่ความจริงชนิดนี้ เป็นความจริงตามโวหารของโลก หาใช่เป็นความจริงตามสภาวะไม่ เพราะที่เรียกว่า ชาย หญิง สุนัข แมว เหล่านี้ ความจริงแล้ว ก็มีแต่รูปกับนาม ๒ อย่าง รวมกันอยู่เท่านั้น และที่เรียกว่า ต้นไม้ ภูเขา เป็นต้นเหล่านี้ ความจริงแล้วก็มีแต่รูปอย่างเดียว รวมความว่านอกจากรูปกับนามแล้ว ก็ไม่มีอะไรอีก ฉะนั้น โวหารที่ใช้เรียกขานกันมาเหล่านี้ แม้ว่าจะเป็นความจริงก็เป็นความจริงโดยสมมุติ เรียกว่า สมมุติสัจจะเท่านั้น ไม่ใช่อริยสัจจะ เพราะมีการเปลี่ยนแปลงได้

การจำแนกอริยสัจจะ ๔

โดย เหตุ-ผล และโลกียะ-โลกุตตระ เป็นต้น

๑. จำแนกโดย เหตุ-ผล

๑. ทุกขสัจจะ เป็น ผล สมุทยสัจจะ เป็น เหตุ

๒. นิโรธสังกะ เป็น ผล มรรคสังกะ เป็น เหตุ
๒. จำแนกโดย โลกียะ-โลกุตตระ
๑. ทุกขสังกะ และ สมุทยสังกะ ทั้ง ๒ นี้ เป็น โลกียธรรม และ โลกียสังกะ
 ๒. นิโรธสังกะ และ มรรคสังกะ ทั้ง ๒ นี้ เป็น โลกุตตรธรรม และ โลกุตตรสังกะ
๓. จำแนกโดย วัฏฏะ
๑. รูปนามทั้ง ๒ ที่เกิดอยู่ในวัฏฏสงสารนี้ ล้วนแต่เป็นทุกข์ ฉะนั้น ทุกขสังกะนี้ จึงเป็นสังกะที่มีความเป็นอยู่ในวัฏฏสงสาร ชื่อว่า ปวัตติสังกะ เป็นสังกะที่ไม่ดี
 ๒. สมุทยสังกะ เป็นสังกะที่เป็นเหตุให้ทุกขสังกะเกิดขึ้น เป็นไปอยู่ในวัฏฏสงสาร ชื่อว่า ปวัตติเหตุสังกะ เป็นสังกะที่ไม่ดีเหมือนกัน
 ๓. นิโรธสังกะ เป็นสังกะที่ถอยออกจากวัฏฏทุกข์ ชื่อว่า นิวัตติสังกะ เป็นสังกะที่ดี
 ๔. มรรคสังกะ เป็นสังกะที่เป็นเหตุให้ถึงความถอยออกจากวัฏฏทุกข์ ชื่อว่า นิวัตติเหตุสังกะ เป็นสังกะที่ดีเหมือนกัน

จบ ศัพท์สังกะ

จบ ปริจเฉทที่ ๗

ปัญหาในปริจเฉทที่ ๗

๕๐๕๐๕๐๕๐

ปัญหาในอรัมภบท

๑. จงแปลในคาถาที่แสดงถึงอนุสันธิและปฏิญญามี ทวาสดตติวิธา วุตตา เป็นต้น และให้นับจำนวนวัตถุธรรม ๗๒ มาให้เห็น โดยไม่ต้องยกเหตุผล

๒. สมุจจยสังคหะ หมายความว่าอะไร? ให้ยกวจนัตถะขึ้นแสดงด้วย และพระอรุทธาจารย์แสดงการจำแนกวัตถุธรรมทั้ง ๗๒ นั้น ออกเป็นกี่หมวด คืออะไรบ้าง? ให้บอกความหมายของหมวดนั้นๆ ด้วย

ปัญหาในอกุศลสังคหะ

๑. ธรรม ๕ หมวดที่ในอกุศลสังคหะนั้น คืออะไรบ้าง? และในหมวดหนึ่งๆ มีธรรมกี่อย่าง? ให้บอกความหมายพร้อมทั้งองค์ธรรมด้วย

๒. จงแปลคาถาที่แสดงถึงองค์ธรรมในอกุศลสังคหะทั้ง ๕ หมวดนั้น และเมื่อจะแสดงวจนัตถะของคำว่า อกุศลสังคหะ แล้วจะแสดงอย่างไร?

๓. ท่านได้ฟังมาว่า พระอรหันต์ทั้งหลายนั้นไม่มีอาสวะแล้ว จึงได้ชื่อว่า จีณาสวะ แปลว่า ผู้ที่สูญสิ้นจากอาสวะ ฉะนั้น ขอให้ท่านบรรยายเรื่องอาสวะมาให้ฟังโดยละเอียดให้ถูกต้องตามหลักด้วย

๔. ให้อธิบายถึงเรื่องโอมะ และ โยคะ พร้อมทั้งยกวจนัตถะขึ้นแสดงด้วย

๕. ให้แปลและอธิบายในวจนัตถะดังต่อไปนี้

กายํ คนฺเถนฺตึติ = กายคนฺธา (หรือ) กายเณ กายํ คนฺเถนฺตึติ = กายคนฺธา และให้แสดงความแตกต่างกันระหว่าง อภิขณา พยาบาท ที่เป็นมโนทุจริต กับ อภิขณา พยาบาท ที่เป็นคันถะ

๖. คำว่า อุปาทาน เมื่อแยกบทแล้ว มีกීบท คืออะไรบ้าง มีความหมายอย่างไร และจะต้องแสดงวจนัตถะอย่างไร?

๗. ตามธรรมดาคนทั้งหลายนั้น ไม่ค่อยมีความยินดีในการบำเพ็ญทาน คือลภานา เป็นส่วนมาก ที่เป็นเช่นนี้ เพราะมีอะไรเป็นอุปสรรค และธรรมที่เป็นธรรมอุปสรรคในการที่จะทำดีนั้นมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง? ให้ยกตัวอย่างขึ้นแสดงด้วย

๘. กิเลสที่ไม่ได้ชื่อว่า อนุสัย นั้นมีกี่ชนิด คืออะไรบ้าง? และกิเลสที่ได้ชื่อว่า อนุสัย นั้นเป็นกิเลสชนิดใด? ให้ยกวจนัตถะขึ้นแสดงด้วย

๙. ให้แสดงยกอุปมาเปรียบเทียบระหว่างกิเลสทั้ง ๓ มี อนุสัยกิเลส เป็นต้น และจงแสดงกุศลที่สามารถประหารกิเลสทั้ง ๓ เหล่านี้มาโดยเฉพาะๆ ว่า กุศลชนิดไหน ประหารกิเลสชนิดใด?

๑๐. ทำไมความพอใจ ความโกรธ ความถือตัว เป็นต้นเหล่านี้ จึงชื่อว่า สังโยชน์ได้? ให้อธิบายและยกวจนัตถะขึ้นแสดงด้วย

๑๑. ให้จำแนกสังโยชน์ ๑๐ โดยโอรัมภากิเลสสังโยชน์ และ อุทัมภากิเลสสังโยชน์ ตามสุดต้นตะนัยและอภิธรรมนัย พร้อมทั้งบรรยายเรื่องมาด้วย

๑๒. ตามธรรมดาผู้ที่กำลังนอนหลับสนิทอยู่นั้น จิตใจของผู้นั้นก็มีความผ่องใส ไม่มีการเศร้าหมองเดือดร้อนประการใด กายวาจาที่เป็นไปโดยอาการนำเกลียดน่ากลัว น่าสังเวชก็ไม่มี แต่เมื่อผู้นั้นตื่นขึ้นแล้ว จิตใจก็กลับเปลี่ยนแปลงเป็นเศร้าหมองบ้าง เดือดร้อนบ้าง กายวาจาก็มีกิริยา อาการที่น่าเกลียดบ้าง น่ากลัวบ้าง น่าสังเวชบ้าง เกิดขึ้นไปด้วย ที่เป็นเช่นนี้เป็นไปด้วยอำนาจอะไร มีจำนวนเท่าไร คืออะไรบ้าง และธรรมเหล่านี้เมื่อนับโดยพิสดารแล้ว มีจำนวนเท่าไร และการนับนั้นนับวิธีอย่างไร?

๑๓. ให้แสดงอกุศลธรรมดังต่อไปนี้

๑. ธรรมที่เป็นอาสวะได้	แต่เป็นคันถะไม่ได้
๒. ธรรมที่เป็นคันถะได้	แต่เป็นอาสวะไม่ได้
๓. ธรรมที่เป็นอาสวะ	และคันถะทั้ง ๒ ได้

๔. ธรรมที่เป็นอาสวะ	และคันถะทั้ง ๒ ไม่ได้
๕. ธรรมที่เป็นนิวรรณีได้	แต่เป็นสังโยชน์ไม่ได้
๖. ธรรมที่เป็นสังโยชน์ได้	แต่เป็นนิวรรณีไม่ได้
๗. ธรรมที่เป็นนิวรรณี	และสังโยชน์ทั้ง ๒ ได้
๘. ธรรมที่เป็นนิวรรณี	และสังโยชน์ทั้ง ๒ ไม่ได้
๙. ธรรมที่เป็นอนุสัยได้	แต่เป็นกิเลสไม่ได้
๑๐. ธรรมที่เป็นกิเลสได้	แต่เป็นอนุสัยไม่ได้
๑๑. ธรรมที่เป็นอนุสัย	และกิเลสทั้ง ๒ ได้
๑๒. ธรรมที่เป็นอนุสัย	และกิเลสทั้ง ๒ ไม่ได้

และ อกุศลธรรมที่เป็น อาสวะ โอะชะ โยคะ คันถะ อุปาทาน นิวรรณี อนุสัย สังโยชน์ กิเลส ทั้ง ๕ เหล่านี้ได้แก่อะไร? อกุศลธรรมที่เป็นไม่ได้ทั้ง ๕ เหล่านี้ได้แก่อะไร?

ปัญหาในมิสสกสังคหะ

๑. ในมิสสกสังคหะนี้มีธรรมอยู่ที่หมวด คืออะไรบ้าง และว่าโดยประเภทแล้ว มีจำนวนเท่าไร คืออะไร?

๒. ให้แสดงความหมายและองค์ธรรมโดยเฉพาะของธรรมดังต่อไปนี้

๑. เหตุ ๖ ๒. ฌานังคะ ๗ ๓. มัคคังคะ ๑๒

๓. ให้จำแนกอินทรีย์ ๒๒ โดยจิต เจตสิก รูป และให้แสดงความหมายของอินทรีย์ ๒๒ เหล่านั้น โดยเฉพาะๆ

๔. จงจำแนกผละธรรม ๕ โดยโสภณและอโสภณ พร้อมกับแสดงความหมายของผละนั้นๆ ด้วย และให้แสดงองค์ธรรมของอริบตี ๔ และอาหาร ๔ ตามลำดับ

๕. เจตสิกดวงไหนบ้าง เมื่อขณะที่ประกอบกับจิตบางจำพวกแล้วเป็นองค์ฌาน องค์มรรค อินทรีย์ และผละไม่ได้? จงแสดงชื่อของจิตจำพวกนั้นพร้อมกับยกหลักฐานมาด้วย

๖. คาถาที่แสดงจำนวนองค์ธรรมในมิสสกสังคหะ ๗ หมวดนั้น แสดงอย่างไร เมื่อแปลเป็นใจความแล้ว แปลอย่างไร?

๗. จงแสดง วจนัตถะ ของบทดังต่อไปนี้

๑. มิสสกสังคหะ ๒. เหตุ ๓. ฌานังคะ ๔. มัคคังคะ
๕. อินทรีย์ ๖. พละ ๗. อธิบัติ ๘. อาหาร

๘. คำว่า ฌาน หมายถึงความอย่างไร? และธรรมที่เป็นปฏิบัติของคัมภีร์มานั้นคืออะไร? ให้แสดงโดยเฉพาะๆ

๙. จงอธิบายองค์ธรรมทั้ง ๕ มี ปัญญา เป็นต้น ที่ได้ชื่อว่า มรรค และพระพุทธรองค์ทรงแสดงหนทางที่นอกจากองค์มรรค ๑๒ มีก็อย่าง คืออะไรบ้าง? ว่าโดยองค์ธรรมได้แก่อะไร?

๑๐. จงบรรยายในคำว่า อินทรีย์ โดยย่อ พร้อมกับจำแนกอินทรีย์เหล่านั้น โดยปฏิบัติตามหลักที่ได้กล่าวไว้

๑๑. คำว่า พละ หมายความว่าไม่หวั่นไหว ทั้งมีกำลังอดทนยับยั้งต่อสู้ทำลายปฏิบัติขจรธรรมได้ อยากทราบว่ามีหวั่นไหวอย่างไร? มีกำลังอดทนยับยั้งต่อสู้ทำลายปฏิบัติขจรธรรมอย่างไร? จงอธิบายพร้อมกับยกสาธกบาลีขึ้นแสดง ไม่ต้องแปล

๑๒. ให้แสดงวจนัตถะในคำว่า อธิบัติ และธรรมที่เป็นอธิบัตินั้นอยู่ในขณะ ชนิดไหน? ให้ยกหลักฐานบาลีขึ้นแสดงด้วย

๑๓. ให้แสดงความต่างกันระหว่างความเป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองของอินทรีย์ กับความเป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองของอธิบัติ โดยละเอียด

๑๔. ท่านกล่าวว่า “ธรรมใดที่นำมาซึ่งผลของตน ธรรมนั้นชื่อว่าอาหาร” อยากทราบถึงคำที่ว่า “นำมา” นั้นนำอย่างไร? ให้อธิบาย และให้แสดงถึงการนำของอาหารทั้ง ๔ โดยเฉพาะๆ พร้อมทั้งยกหลักฐานบาลีขึ้นแสดงด้วย

๑๕. จงแสดงธรรมดังต่อไปนี้

๑. ธรรมที่เป็นฌานังคะได้ แต่เป็นมัคคังคะไม่ได้

๒. ธรรมที่เป็นมกคังคะได้	แต่เป็นฉนังคะไม่ได้
๓. ธรรมที่เป็นฉนังคะ	และมกคังคะทั้ง ๒ ได้
๔. ธรรมที่เป็นฉนังคะ	และมกคังคะทั้ง ๒ ไม่ได้
๕. ธรรมที่เป็นมกคังคะได้	แต่เป็นผละไม่ได้
๖. ธรรมที่เป็นผละได้	แต่เป็นมกคังคะไม่ได้
๗. ธรรมที่เป็นมกคังคะ	และผละทั้ง ๒ ได้
๘. ธรรมที่เป็นมกคังคะ	และผละทั้ง ๒ ไม่ได้

ปัญหาในโพธิปักขียสังคหะ

๑. ให้จำแนกโพธิปักขียธรรม ๓๗ ประการ โดยแบ่งเป็นหมวดๆ และจงแสดงความหมาย พร้อมทั้งองค์ธรรมในโพธิปักขียธรรมดังต่อไปนี้
 ๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน
 ๒. ฌัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน
 ๓. อุบุปนุหานันํ ปาปกานันํ ปหานาย วายาโม
 ๔. อнуบุปนุหานันํ ปาปกานันํ อнуบุปาทาย วายาโม
 ๕. ฉันทิทธิบาท
 ๖. วิมังสิทธิบาท
 ๗. วิริยินทรีย
 ๘. สัทธาพละ
 ๙. ปัญญาพละ
 ๑๐. ปิติสัมโพชฌงค์
 ๑๑. สมาริสัมโพชฌงค์
 ๑๒. สัมมาสังกัปปะ
 ๑๓. สัมมาสมาธิ
๒. คาทาที่แสดงถึงองค์ธรรมในโพธิปักขียสังคหะนั้น แสดงว่าอย่างไร? ให้แปลด้วย

๓. ให้แสดงองค์ธรรมของโพธิปักขิยธรรมที่มีฐานดังต่อไปนี้

ฐาน ๑, ๒, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘, ๙

๔. โพธิปักขิยธรรมนี้เกิดในโลกียธรรมได้หรือไม่? ถ้าได้จะได้ในขณะไหน? ให้ยกหลักฐานมาให้เห็นด้วย

๕. ปัญญาจำพวกไหนได้ชื่อว่า “โพธิ” ในโพธิปักขิยธรรมนี้? ให้แสดงเหตุผล พร้อมทั้งยกหลักฐานมาให้เห็นด้วย

๖. โพธิปักขิยะ มีความหมายอย่างไร? ถ้าเติมคำว่า สังคหะ เข้าด้วยแล้ว จะมีความหมายอย่างไร? ให้อธิบายและยกวจนัตถะขึ้นมาแสดงด้วย

๗. คำว่า สติปัญญา มีความหมายอย่างไร แสดงวจนัตถะอย่างไร? และทำไมสติดวงเดียวจึงเป็นสติปัญญาทั้ง ๔ ได้? ให้อธิบายยกเหตุผล

๘. วิริยะชนิดไหนเป็นสัมมปปธานได้? และในการที่กล่าว่วิริยะที่นอกจากกุศลวิริยะแล้ว เป็นสัมมปปธานไม่ได้ที่เป็นเช่นนี้เพราะเหตุไร? และให้บรรยายถึงสัมมปปธานทั้ง ๔ นั้น มาให้เห็นสัก ๒ ข้อ ตามความพอใจของท่าน

๙. ท่านที่มีความประสงค์จะเรียนพระอภิธรรมให้จบหลักสูตรทั้ง ๕ ชั้นจนกระทั่งได้รับปริญญาบัตรนั้น จำเป็นจะต้องมีธรรมที่เป็นเครื่องให้สำเร็จในความประสงค์ของท่านก็อย่าง คืออะไรบ้าง? และธรรมเหล่านี้ถ้าอยู่ในวิบากและกิริยาแล้ว จะได้ชื่อว่าเป็นเครื่องให้สำเร็จความประสงค์ในสิ่งที่ได้หรือไม่ เพราะเหตุไร?

๑๐. คำว่า โภชนงค์ เมื่อแยกบทออกแล้วได้กี่บท? ให้บอกความหมายและองค์ธรรมของบทนั้นๆ มาด้วย

๑๑. จงแสดงเนื้อความที่อธิบายในโภชนงค์ ๗ มาโดยละเอียด

๑๒. ให้แสดงความแตกต่างกันระหว่างคำว่า มัคคะ กับ มัคคังคะ พร้อมทั้งยกวจนัตถะ

๑๓. ปัญญาชนิดไหนชื่อว่า สัมมาทิฏฐิมรรค และวิตกชนิดไหนชื่อว่า สัมมาสังกัปปะมรรค? ให้อธิบายพร้อมทั้งยกข้ออุปมาในการสำเร็จกิจของสัมมาทิฏฐิมรรคมาให้เห็นด้วย และจงจำแนกมัคคังคะ ๘ โดยศีล สมาธิ ปัญญา

๑๔. ให้แสดงธรรมดังต่อไปนี้

๑. ธรรมที่เป็นอิทธิบาทได้ แต่เป็นอินทรีย์ไม่ได้
๒. ธรรมที่เป็นอินทรีย์ได้ แต่เป็นอิทธิบาทไม่ได้
๓. ธรรมที่เป็นอิทธิบาท และอินทรีย์ทั้ง ๒ ได้
๔. ธรรมที่เป็นอิทธิบาท และอินทรีย์ทั้ง ๒ ไม่ได้
๕. ธรรมที่เป็นโพชฌงค์ได้ แต่เป็นมัคคังคะไม่ได้
๖. ธรรมที่เป็นมัคคังคะได้ แต่เป็นโพชฌงค์ไม่ได้
๗. ธรรมที่เป็นโพชฌงค์ และเป็นมัคคังคะทั้ง ๒ ได้
๘. ธรรมที่เป็นโพชฌงค์ และเป็นมัคคังคะทั้ง ๒ ไม่ได้

ปัญหาในสัพพสังกหะ

๑. ในสัพพสังกหะนี้มีธรรมอยู่ที่หมวด คืออะไรบ้าง เมื่อว่าโดยประเภทมีจำนวนเท่าไร คืออะไรบ้าง? และให้แสดงความหมายพร้อมทั้งองค์ธรรมในหมวดดังต่อไปนี้

๑. ชั้น ๕ ๒. อุปาทานักชั้น ๕ ๓. อายุตนะ ๑๒
๔. ธาตุ ๑๘ ๕. อริยสังข์ ๔

๒. จงแปลในคาถาทั้ง ๒ ดังต่อไปนี้

๑. รูปฌย เวทนา สญญา ฯลฯ ปญจกฺขนฺธาติ ภาสิตา ฯ
๒. ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาติ ฯลฯ ขนฺธสงฺกหนิสฺสฏฺฏํ ฯ

๓. ในปรมัตถธรรม ๔ ประการ เมื่อว่าโดยอายุตนะแล้วมี ๑๒ ว่าโดยธาตุ มี ๑๘ ที่เป็นดังนี้ อาศัยอะไรเป็นหลัก? ให้อธิบายพร้อมทั้งยกหลักฐานขึ้นแสดงด้วย

๔. ให้แสดงคาถาที่กล่าวถึงการนับองค์ธรรมในอริยสังข์ ๔ พร้อมทั้งคำแปล และธรรมที่เป็นสังข์วิมุตต์นั้นมีเท่าไร คืออะไรบ้าง?

๕. คำว่า สัพพสังคหะ หมายความว่าอะไร? และให้บรรยายในเรื่องชั้นตามบาลีที่กล่าวว่า ราสฏฺเฐน (ราสีฏฺเฐน) ขนฺโธ

๖. ท่านกล่าว นิพพาน เป็นชั้นวิมุตต์นั้นเพราะเหตุไร? ให้ยกเหตุผลอธิบายโดยละเอียด

๗. ธรรมที่เป็นอาหารของทุกข์ต่างๆ มีชาติ ชรา พยาธิ มรณะ เป็นต้นนั้นคืออะไร? ถ้าธรรมที่เป็นอาหารของทุกข์เหล่านี้ไม่มีแล้ว ชาติ ชรา เป็นต้นเหล่านี้เกิดขึ้นได้หรือไม่? ให้อธิบายยกหลักฐานขึ้นแสดงด้วย

๘. จงบรรยายเรื่องชั้นตามวงนัตถะที่แสดงว่า สุญญการํ ชาเรณตฺตีติ = ขนฺธา

๙. พระพุทธองค์ทรงแสดงอุปทานักขันธ แยกออกจากขันธ ๕ โดยพิเศษอีกนั้น เพราะเหตุไร? ให้แสดงวงนัตถะของคำว่าอุปทานักขันธด้วย

๑๐. ให้แสดงผลที่เกิดขึ้นจากอายตนะ ๑๒ โดยเฉพาะๆ และท่านที่กล่าวว่า จักขุปสาท เป็นต้นเหล่านี้ ชื่อว่า อายตนะ เพราะมีสภาพคล้ายกับว่ามีความพยายามเพื่อยังผลของตนให้เกิดขึ้นนั้น อยากทราบว่ามี ความพยายามอย่างไร? ให้อธิบาย

๑๑. ท่านกล่าวว่า อายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ เหล่านี้ ย่อมทำให้จิตเจตสิกทั้ง ๒ กว้างขวางเจริญขึ้น อยากทราบว่าอายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ นั้น คืออะไร? และทำให้จิตเจตสิกทั้ง ๒ กว้างขวางเจริญขึ้น โดยอาศัยอายตนะเหล่านี้ได้อย่างไร?

๑๒. จงบรรยายเนื้อความ ๕ อย่างของคำว่า อายตนะ

๑๓. จักขุปสาท เป็นต้น ชื่อว่า ธาตุ เพราะไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวะ เป็นสภาวะแท้ๆ นั้นเป็นได้อย่างไร? ให้อธิบาย และจงอธิบายคำว่า ธาตุ ตามวงนัตถะว่า

อตุตโน สภาวํ ชาเรณตฺตีติ = ธาตุ

๑๔. ท่านกล่าวว่า ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ทั้ง ๔ ชื่อว่า อริยสัจจ์ ชื่อว่า ปุถุชนสัจจ์ไม่ได้ เพราะอะไร? และให้อธิบายสภาพความเป็นจริงไม่เปลี่ยนแปลงของอริยสัจจ์เหล่านี้ด้วย

๑๕. จงจำแนกอริยสัจจ์ โดยเหตุ ผล และโลกียะ โลกุตตระ เป็นต้น

๑๖. ในวัดอุทธรณ ๗๒ นั้น วัดอุทธรณที่แสดงไว้ในอกุศลสังคหะ มีจำนวนเท่าไร? คืออะไรบ้าง? ที่แสดงไว้ในมิสสกสังคหะ โพรปักกัจยะสังคหะ สัพพสังคหะ มีจำนวนเท่าไร? คืออะไรบ้าง?

จบ หลักสูตรชั้นจูปอาภิธรรมิกะโท

นิฎฐิต มชฌิม ภาโค

จูปาภิธรรมิกะ นามะ

มยา สทฺธมฺมชฺชติกฺค-

เถเรน รจิตฺ คณฺเฑติ ฯ

ภาคกลางในจูปอาภิธรรมิกะปกรณ์ คือ จูปอาภิธรรมิกะโท ที่ได้รจนาโดย
 อาตมภาพผู้มีนามว่า พระสัทธัมมชฺชติกเถระ จบลงเพียงเท่านี้.